

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

KAMU YÖNETİMİ PROGRAMI

HALİDE EDİB ADIVAR'IN TÜRK MODERNLEŞMESİNE KATKISI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hülya SAĞLAM

HAZİRAN - 2015

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

KAMU YÖNETİMİ PROGRAMI

HALİDE EDİB ADIVAR'IN TÜRK MODERNLEŞMESİNE KATKISI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hülya SAĞLAM

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Nezahat ALTUNTAŞ

HAZİRAN - 2015

TRABZON

ONAY

Hülya SAĞLAM tarafından hazırlanan Halide Edib Adıvar'ın Türk Modernleşmesine Katkısı adlı bu çalışma, 08/06/2015 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Kamu (Anabilim/Bilim) dalında **yüksek lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Nezahat ALTUNTAŞ (Başkan, Danışman)

Doç. Dr. Atila DOĞAN (Üye)

Yrd. Doç. Dr. Nihat YILMAZ (Üye)

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylım. / /

Prof. Dr. Ahmet ULUSOY

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada orijinal olmayan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Hülya SAĞLAM

08/06/2015

ÖNSÖZ

Halide Edib Adıvar'ın Türk modernleşmesine katkısının konu edildiği bu çalışmada; tez yazım sürecinde kıymetli bilgilerini ve tecrübelerini benimle paylaşan değerli danışman hocam Prof. Dr. Nezahat ALTUNTAŞ'a, kaynaklara ulaşmamda yardımcı olan çalışma arkadaşlarıma, maddi ve manevi desteğini benden hiçbir zaman esirgemeyen her zaman arkamda bulunan aileme yardım ve katkılarında dolayı sonsuz teşekkür ederim.

Trabzon, Haziran 2015

Hülya SAĞLAM

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
ÖZET	VIII
ABSTRACT	IX
KISALTMALAR LİSTESİ	X
GİRİŞ	1-3

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TÜRK MODERNLEŞMESİ.....	4-59
1.1. Modernleşme Kavramı	4
1.2. Osmanlı'nın Son Dönemi ve Türk Modernleşmesi	7
1.2.1. Tanzimat Dönemi	7
1.2.2. II. Mahmut Dönemi.....	11
1.2.3. Tanzimat Fermanı	14
1.2.4. Islahat Fermanı	15
1.2.4.1. Askeri Reformlar	17
1.2.4.2. Merkezi Bürokraside Reform	17
1.2.4.3. Taşra Yönetimi ve Vergi Sistemi.....	18
1.2.4.4. Adli İşlemler ve Laik Yasalar	19
1.2.4.5. Kent Reformları	20
1.2.4.6. Eğitimde Reform	22
1.2.4.7. Kadınlara Yönelik Reformlar	24
1.3. II. Abdülhamit ve Meşrutiyet Dönemi.....	26
1.3.1. Yeni Osmanlılar	26
1.3.2. Birinci Meşrutiyet'in İlanı.....	30
1.3.2.1. Yasama Organı: Meclis-i Umumi.....	31

1.3.2.2. Yürütme Organı: Padişah ve Heyet-i Vükela	32
1.3.2.3. Yargı Organı	32
1.3.3. Abdülhamit Dönemi	34
1.3.4. II. Meşrutiyet.....	36
1.3.4.1. Jön Türkler ve İttihat Terakki Cemiyeti	36
1.3.4.2. II. Meşrutiyet'in İlanı	40
1.3.4.3. 31 Mart Olayı	42
1.3.4.4. İkinci Meşrutiyet Döneminde Başlıca Düşünce Akımları	43
1.3.4.4.1. Osmanlıcılık.....	43
1.3.4.4.2. İslamcılık	44
1.3.4.4.3. Batıcılık	45
1.3.4.4.4. Türkçülük	46
1.3.4.5. II. Meşrutiyetin Kadınlara Yönelik Getirileri	47
1.4. Milli Mücadele Dönemi ve Cumhuriyet'in İlanı	48
1.4.1. Milli Mücadele Dönemi	49
1.4.2. İnkılaplar	52
1.4.2.1. Sosyal Alanda Yapılan İnkılaplar	52
1.4.2.1.1. Kadın Haklarının Kazanılması	54
1.4.2.2. Siyasal Alanda Yapılan İnkılaplar	56
1.4.2.3. Eğitim Alanında Yapılan İnkılaplar.....	57
1.4.2.4. Kültürel Alanda Yapılan İnkılaplar	58

İKİNCİ BÖLÜM

2. HALİDE EDİB ADIVAR'IN HAYATI.....	60-73
2.1. Ailesi ve Çocukluğu	60
2.2. Evlilik Hayatı	63
2.3. Edebi Kişiliği	65
2.4. Öğretmenlik Hayatı	70

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. HALİDE EDİB ADIVAR VE TÜRK MODERNLEŞMESİ	74-103
3.1. Ziya Gökalp İle Fikir Ayrılığı ve Savaş Yılları	74
3.2. Suriye ve Lübnan Günleri	79
3.3. Milli Mücadele’de Halide Edib Adıvar	81
3.4. Muhalefet ve Zorunlu Yurt Dışı Günleri	88
3.4.1. Basında Halide Edib Adıvar’a Yönelik Eleştiriler	95
3.5. Yeniden Türkiye ve Veda	97
SONUÇ	104
YARARLANILAN KAYNAKLAR	108
EKLER	115
ÖZGEÇMİŞ	121

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Halide Edib Adıvar'ın Türk modernleşmesine olan katkılarını ortaya koymaktır.

Osmanlı imparatorluğu hayatta kalabilmek için batıyı örnek alamaya başladığından beri, Türk aydınları bu konu üzerinde düşünmeye, eserler vermeye başlamışlardır. Bunlardan birisi de Halide Edib Adıvar'dır. Halide Edib, modernleşme sürecini bizzat yaşamış öncü aydın kadınlarımızdandır. Balkan Savaşları ile başlayan, milli mücadele ile devam eden süreçte, Halide Edib Türk halkı ile sürekli temas halinde olmuş ve onları yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Bütün bu tecrübelerini de eserlerinde gayet başarılı şekilde işlemiştir. Tüm hayatı boyunca da Türk kültürünü ülkemize, yurt dışında geçirmek zorunda kaldığı süre içinde dünyaya tanıtmaya çalışmıştır.

Bu çalışmanın temel amacı, Osmanlı-Türk modernleşme sürecine Halide Edib Adıvar'ın katkılarını, fikirlerini ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Türk Modernleşmesi, Halide Edib Adıvar, Milli Mücadele

ABSTRACT

The aim of this study is to introduce the contributions of Halide Edip Adivar on Turkish modernization.

Since Ottoman Empire started to take as example of the west in order to stay alive, Turkish intellectuals started to think and work about this. One of these intellectuals is Halide Edip Adivar. Halide Edip is one of the female pioneers who personally lived the modernization. During the period started with Balkan Wars and continued with national battle, Halide Edip was always in touch with Turkish people and had the opportunity to know them closely. She used all these her experiences in her work very successfully. All her life she tried to introduce Turkish culture to our country, and to the world while she had to live abroad.

The main aim of thi study is to introduce the contributions and ideas of Halide Edip Adivar to the Ottoman-Turkish modernization process.

Key World: Ottoman-Turkish Modernization, Halide Edip Adivar, National Battle

KISALTMALAR LİSTESİ

- AA : Anadolu Ajansı
İTC : İttihat ve Terakki Cemiyeti
MS : Millattan Sonra
SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCF : Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
YY : Yüzyıl

GİRİŞ

Aydınlanma projesinin bir ürünü olan modernleşme, geleneksel yapıların çözülerek, etkinliğini kaybetmesi anlamına gelen köklü bir dönüşümdür. Modernleşme ilk kez 18. yy da Avrupa’da ortaya çıkmışsa da, yalnızca bu coğrafya ile sınırlı kalmamış, zaman içerisinde tüm dünyaya yayılmıştır. Osmanlı’da bu dönüşüm projesinden nasibini almıştır. Fakat Osmanlı’nın modernleşmesi Avrupa’dan farklı bir seyir izlemiştir. Osmanlı’da modernleşme çabaları ilk kez güvenlik ihtiyacı ile orduda gerçekleşmiştir. Modernleşme Batı toplumlarında halkın da bilinçlenmesi ve talepleriyle gerçekleşirken, Osmanlı’da yalnızca devletin bekası amacıyla toplum mühendisliği yoluyla topluma dayatılmıştır.

Osmanlı-Türk modernleşmesi III. Selim devrinden başlayan, Tanzimat, meşrutiyet ve cumhuriyet dönemi ile günümüze kadar devam eden bir süreçtir. Erken Cumhuriyet döneminde modernleşme konusu dönemin aydınlarını yakından ilgilendirmiş her aydın kendi söylemini oluşturmuştur. Modernleşmenin batının geleneklerinin topyekün alınarak gerçekleştirilmesi gerektiğini düşünenler olduğu gibi, batının sadece kurumlarını alıp Türk kültürünü muhafaza ederek batılılaşmak gerektiğini savunanlar da olmuştur. Halide Edib Adıvar (1882-1964) bunlardan biridir. Yaşadığı dönem itibari ile Osmanlı’nın modernleşme sancıklarına yakından tanık olmuş olan Halide Edib, Osmanlı’nın yıkılışını, ulusal kurtuluş savaşını, Cumhuriyet dönemindeki izlenimlerini ve tecrübelerini günümüze aktaran çok sayıda eser vermiş öncü kadın yazarlardan birisidir.

Modernleşme süreci Türk kadınının özel alanı olarak da bilinen ev içinden kamusal alana çıktığı tarihi de içine almaktadır. Halide Edib de gerek yazdığı eserlerle gerek yaptığı faaliyetlerle kadının özgürleşmesine katkı yapmıştır. Fakat onun asıl amacı, vatanın, milletin özgürlüğüne kavuşması, bu alanda kadın erkek fark gözetmeksizin omuz omuza çalışmasıdır. Halide Edib bu bakımdan dönemin kadın haklarının savunucularından ve feministlerden ayrılmış, Türkiye’deki kadının kurtuluşunun batılı anlamda feminizmden geçmeyeceğinin ifade etmiştir. Eserlerini de bu görüşü destekler nitelikte kaleme almıştır. Bütün eserlerinde kadın sorunlarına biraz değinmiş, kadının kurtuluşunun eğitimi ile

gerçekleşeceğini savunmuştur. Fakat doğulu kadınları karakter ve ahlak bakımından batılı kadınlara göre her zaman üstün tutmuştur.

Annesinin erken yaşta ölmesi sonucu büyükannesinin evinde Osmanlı kültürünü yoğunlukla alması, babasının evinde ise İngiliz terbiyesi ile yetiştirilmesi aslında Halide Edib'in eserlerinde doğu ve batıyı neden bu kadar çok karşı karşıya getirdiğine bir açıklık getirmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Halide Edib'in Türk modernleşmesine olan katkılarını ortaya çıkarmak ve tüm çabalarına rağmen Halide Edib'in modernleşme kadrosundan yer alan erkek önderlerin yanında neden arka planda kaldığına bir açıklık getirmek amacı ile yapılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde, modernleşmenin genel bir tanımı yapılacak, modernleşmenin boyutları ele alınacaktır. Ardından dünyada modernleşmenin ilk nerede ve ne zaman ortaya çıktığı ve geçirdiği süreçler üzerinde durulacaktır. Dünyada yaşanan bu sürecin ardından Türkiye'deki duruma geçilecek ve Osmanlı-Türk modernleşmesine değinilecektir. Türkiye'de modernleşmenin ilk ne zaman ve hangi amaçlarla yaşandığı ortaya koyulacaktır. Modernleşme serüveni ile süreç içerisinde ülkenin kazanımları konuları aktarılacaktır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, Türk modernleşmesinin en önemli aydınlarından biri olan Halide Edib Adıvar'ın hayatı hakkında bilgi verilecektir. Halide Edib Adıvar'ın çocukluğu ve yetişme sürecinde yaşadığı ikilemler üzerinde durulacaktır. Aldığı eğitim, ardından evlilik hayatı, evliliğinde yaşadığı problemler ele alınacaktır. Ardından mesleği olan öğretmenlik hayatı ve öğretmenliğe bakışı anlatılacaktır. Son olarak da edebi kişiliğinden bahsedilecek ve eserlerinin genel bir analizi yapılacaktır.

Çalışmanın son bölümü olan üçüncü bölümde ise Halide Edib Adıvar'ın Türk modernleşmesine katkılarından bahsedilecektir. Modernleşmenin en önemli unsurlarından biri olan milliyetçilik konusundaki fikirleri ele alınacak, dönemin önde gelen milliyetçi aydınlarıyla benzer ve farklı noktaları üzerinde durulacaktır. Yine Halide Edib'in milli mücadele dönemindeki katkılarından bahsedilecek, sonrasında ise mücadelede birlikte

hareket ettiği yönetici kadro ile yollarının nasıl ayrıldığı ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Sonrasında yurt dışına sürgün hayatının nedenleri ve bu süreçte yaşadıkları ve hakkında çıkan söylentiler ele alınacaktır. Son olarak da yeniden Türkiye'ye dönüş macerasının nasıl gerçekleştiği ve Türkiye'de yürüttüğü görevlere değinilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TÜRK MODERNLEŞMESİ

1.1. Modernleşme Kavramı

Modernleşme, çoğu zaman dilimizde karşılık bulduğu şekli ile “Batılılaşma”, üzerinde kolayca fikir birliğine varılamayan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Ekonomiyi, siyaseti, inanç sistemlerini, kültürü kısacası toplumun tamamını kapsayan toplumsal bir süreç olan modernleşmenin temelinde sanayileşme, rasyonelleşme, laikleşme ve bürokratikleşme bulunmaktadır.

“*Modern*” kelimesi, Latince “modernus”tan gelmektedir. MS 5. yüzyılda Hristiyanlık resmen kabul edildiğinde, yeni durumu eskiden, yani Roma ve Paganlardan ayırmak için kullanılmıştır. Eskiden farklı olana modern denilmekteydi. Modernleşmenin klasik tanımı, gelişmiş toplum özelliklerinin az gelişmiş toplum tarafından alınmasıdır. Modernleşme; Yakın zamana kadar Batılılaşmak, Batı gibi olmak veya Batıyı kabul etmek anlamını taşımıştır (Fendoğlu’ndan aktaran Yelkenci, 2010: 22).

Modernlik, zıttı olan gelenek ile daha iyi anlaşılacaktır. *Gelenek/modernlik* kavram çifti en basit şekliyle *eski/yeni* olarak alınabilir. Ancak yakından bakıldığında eski/yeni kavram çiftinin karşı kutuplardan çok aslında bir elmanın iki yüzünü andırdığı görülecektir. Geleneksel olarak yenilikten kasıt, nicel bir yeniliktir, “*eskinin yenisi*” gibi. Oysa yepyeni (novel) anlamında modern kavramı nitel bir yeniliği anlatır. Yepyeni anlamında modern kavramının temelinde yeni bir dünya düzeni ideali yatar. Yeni bir düşünce tarzından, yeni bir hayat tarzına, yeni bir dünya düzenine geçiş bize modern kavramının üç boyutunu verir: modernizm (moderncilik), “*yeni bir dünya tasarımı*”, modernizasyon (modernleş (tir) me)¹ “*yeni bir dünya kurma süreci*” modernite (modernlik)

¹ Modernization kavramı, aslında geçişli fiil (to modernize) olarak modernleştirme anlamına gelirken, geçişsiz fiil olarak modernleşme anlamında da kullanılmaktadır.

ise, “*yeni bir dünya, yeni hayat tarzı*” olarak tanımlanabilir. Modernizm, aydınlanmada olduğu gibi birikimli beşeri tecrübe olarak geleneğin, basitçe geçmişin otoritesinin reddiyle kurucu aklın kılavuzluğunda bir gelecek inşası tasarısını ifade eder (Gencer, 2008: 108).

Modernite dediğimiz kavram ilk önce Batı Avrupa toplumlarında ortaya çıkmıştır ve zaman içerisinde dünyanın diğer kesimlerine yayılmıştır. Batı toplumlarında bu süreç içsel ve toplumun tamamına yayılarak gerçekleştirilmiş iken Batı dışı toplumlarda ise Batı taklit edilerek gerçekleştirilmiştir. Bu sebeple daha sancılı ve zor gerçekleşmiştir. Günümüz modern toplumlarını anlamak için öncelikle batının geçirdiği bu süreçleri anlamak gerekmektedir.

Modernite projesi tabi ki, Aydınlanmanın bir çocuğudur. Aydınlanma ise insana akla ve güvene dayanmaktadır. Bir yandan insan aklının doğanın ve toplumsal yaşamın işleyişini kavrayabileceğine ve geliştirdiği yasa ve kuralları insanların mutluluğu için kullanabileceğine, öte yandan, bir insan için iyi olanın ancak o kişi tarafından belirlenebileceğine inanılmaktadır. Bu yolla insanın kaderi ilahi olanın elinden alınmakta ve insanın eline teslim edilmektedir. Modernite projesi de bu temel varsayımlar üzerine kurulmuştur (Tekeli, 2002: 19).

Batı düşünce sisteminde bir dönüm noktası olan aydınlanmanın sembol isimlerinden biri olan Immanuel Kant’ın 1784’te yayımladığı “Aydınlanma Nedir?” başlıklı ünlü yazısı insan zihninin olgunlaşmasına ve dolayısıyla da özgürleşmesine açılan bir davetiye teşkil etmektedir. Aydınlanma felsefesinin başyapıtı “Salt Aklın Eleştirisi” kitabında ise Kant insanın adeta kendisine empoze ettiği çocukluktan çıkmasını önermektedir. “Çocukluk” diyor Kant, insanın kendi aklını başkasının rehberliği olmaksızın kullanmasıdır. İnsanın kendi kendine yaptığı bir dayatmadır. İnsanı yerinde sayma çaresizliğine mahkum eden bu bir çeşit esaret durumundan kurtulmak için Kant’ın ünlü öğüdü ise malum: “*Sapare Aude!*”² (Vergin, 2008: 3001).

Bu görüşlerden anlaşılıyor ki, aydınlanmacılar aklın ne derece önemli olduğu üzerinde durmuşlardır. Akıl her yerde, tüm toplumlarda ve kültürlerde aynıdır ve

² *Sapare Aude!* Latince, “cesaret et”, yani aklını kullanmaya ve ona güvenmeye cesaret et anlamına geliyor. Bu, aydınlanmanın bir çeşit sembol ilkesi ya da hatta sloganı.

değişmezdir. İnsanlar akıllarını kullanarak toplumdaki tüm kötülüklerden arınabilirler ve kamusal hayatı iyileştirebilirler.

Modernizmin doğuş sebebini, Aydınlanma hareketi oluşturmaktadır. Aydınlanma, 17. ve 18. yüzyıllarda varolan totaliterliğe, kastçı-feodal toplum yapısına, baskıcı dinsel dünya görüşüne karşı, henüz yeni olgunlaşmakta olan burjuvazinin yönettiği bir özgürleşme hareketi olarak ifade edilebilir. 17. yüzyılda Avrupa’da başlayan modernite projesi, Aydınlanma düşünürlerinin “nesnel bilimi, evrensel ahlak ile hukuku ve kendi ayakları üzerinde duran sanatı, kendi iç mantıkları temelinde geliştirme” hususunda gösterdikleri olağanüstü bir düşünsel çabanın ürünüdür. Amaç, özgür ve yaratıcı bir biçimde çalışan çok sayıda ferdin katkı sağladığı bir bilgi birikimini, insanlığın özgürleşmesi ve günlük yaşamın zenginleşmesi yolunda kullanmaktır (Bakan ve Özdemir, 2013: 42). Modernite, bireyi ve sınıfları kendi kimliklerinde eğiten bir süreçtir (Çiğdem, 2002: 68).

Modernite projesi, aydınlanma düşüncesinin teoriden pratiğe geçmesi olarak düşünülebilir. Aydınlanma düşüncesiyle Tanrı merkezli evren anlayışından insan merkezli bir bilgi ve varlık anlayışına geçilmiştir. Bu anlamda modernizm, dünya görüşünde köklü bir değişimi tarif etmek için kullanılır.

İlhan Tekeli’ye (2002: 19-42) göre, modernitenin dört boyutu vardır. Birincisi ekonomik boyuttur, modernleşmenin ekonomik boyut dendiğinde, kapitalist ilişkiler içinde üretim yapan sanayileşmiş toplumlardan bahseder. Bu toplumda emek metalaşmış ve ücretli hale gelmiş, mülkiyet anlayışı kurumsallık kazanmıştır. İkinci boyut, modernitenin bilgiye, ahlaka ve sanata yaklaşımıdır ki modern toplumlarda bu üç kavram her zaman birbirinden ayrı tutulur. Üçüncü boyutta gelenekselden bağlarını koparmış birey vardır ki bu birey eğitilmiş, aklını kullanarak kendi kaderini tayin edebilme yetisine sahiptir. Dördüncü ve son boyut ise, sürekli gelişen kurumsallaşmış yapıdır. Bu şartları sağlayan modernite bir kez ortaya çıkınca toplumun kendisi ile sınırlı kalmaz, sürekli dışa açılır ve genişler. Bu yüzden modernlik projesi bir kez ortaya çıktı mı tüm dünyayı dönüştürmeye başlar. Modernleşme projesine geri kalmış ülkeler sadece kendi istekleriyle katılmazlar aynı zamanda moderniteyi yaşamış ülkeler de bu projeyi ihraç ederek dünya üzerinde bir

yeniden yapılanmaya neden olurlar. Modernlik projesi ülkeleri birbirine bağımlı hale getirdiği için modernleşme politikasına adım atan ülkelerin buradan çıkması çok zordur.

Osmanlı-Türk modernleşmesi sürecine gelindiğinde ise batıdakinden çok farklı bir gelişim tablosu karşımıza çıkmaktadır. Çünkü batıda bu süreç yukarıda da belirtildiği gibi, devlet ve toplumun zaman zaman birbirlerinden bağımsız olarak gerçekleştirdikleri ve toplumun da bilinçlenmesiyle oluşan bir süreç iken, Osmanlı'da devlet tarafından toplum mühendisliği yoluyla topluma dayatılmıştır.

1.2. Osmanlı'nın Son Dönemi ve Türk Modernleşmesi

“Türk Modernleşmesi ne zaman başlamıştır”? sorusunu sormanın yeri gelmiştir. Bu konu hakkında hemen herkes için ortak bir kanaat mevcuttur. Modernleşme ihtiyacı güvenlik endişesi nedeni ile ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede orduda başlanacak ve devamında devlet kurumlarını ve toplumu içine alarak idari, mali, hukuki reformlar kaçınılmaz olmuştur.

1.2.1. Tanzimat Dönemi

Osmanlı modernleşmesi, sadece Türkiye tarihi açısından değil, bütün dünya tarihi açısından özgün bir olaydır. Çünkü ilk kez bir İslam İmparatorluğu, Batı'nın kurumlarını alarak var olma mücadelesi vermiştir (Ortaylı, 2014: 107).

İlhan Tekeli'ye (2002: 19-42) göre, Avrupa'da modernitenin ortaya çıkışı ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bununla karşı karşıya kalması arasındaki süreçte imparatorluğun geçirdiği aşamalar dört tanedir. Birinci aşamada Osmanlı ortaya çıkan sorunların farkında olmuştur fakat bunun çözümünün modernitede olduğunun farkına varamamış ve çözümü var olan siyasi ve sosyal sistemde aramıştır. Bunun yeterli olmadığını farkına varınca modernite projesini görmezden gelmek mümkün olmamış ve ikinci aşamada Osmanlı bu projeyi yalnızca araçsal olarak kullanmayı seçmiş ve Avrupa ülkelerini tanıma yoluna gitmiştir. Fakat bu arayışlar daha çok yönetici kadroda sonuçlarını vermiştir. Üçüncü aşamada ise Avrupa'yı tanıyan bireyler bilinçlenmiş ve kamusal alanı etkileyerek iktidar talebinde bulunmaya başlamışlardır. Son aşama olan dördüncü aşamada

ilk üçünün sonucu olarak imparatorluğun yıkılıp ulus devlet haline gelme sürecidir ki, bu aşamada yeni iktidarın meşruiyeti artık ilahi değil halkın demokratik seçimleri ile belirlenmeye başlayacaktır.

Batı Avrupa'daki modernleşme Sanayi Devrimi'nin yol açtığı değişim ilişkileri neticesinde gerçekleşmiştir. Buna karşın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ekonomik, sosyal ve kültürel değişim Batı Avrupa'dakine göre tamamen farklı koşullara bağlı olarak başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu, askeri mağlubiyetler ve toprak kayıpları sonucunda savunmaya dayalı bir modernleşme modelini benimsemiştir. Reformlar bürokratik seçkinler tarafından devleti muhafaza için tetiklenmiş ve aynı zamanda “yukarıdan” dayatılmıştır. “Batılılaşma” olarak adlandırılan reform politikası Osmanlı toplumundan yükselen taleplerden ziyade imparatorluğa etki eden dış faktörlerden dolayı ülke gündemine girmiştir (Gencer, 2008: 356).

Genellikle Osmanlı'nın Avrupa karşısında zayıflaması olarak betimlenen şey, yetenekli yöneticiler sorunuyla, kısmen ilişkiliydi. Bu durum daha çok sürekli gelişme kaydeden Avrupalı saldırgan rakipleriyle ilişkilerinde, Osmanlılar için bir yük oluşturan zamanı geçmiş siyasal ve sosyoekonomik yapılardan kaynaklanıyordu. Osmanlı reform yapmaya, iç ve dış meydan okumaları karşılamak için kendi kurumlarını düzeltmeye devam etmiş ve çöküş süresini bir ölçüde uzatmayı başarmıştır. Nihayet 18. yy da Avrupa mobilyalarını ve modalarını yeni bir hayat tarzı sağlayacak umuduyla ithal ederek hakim sınıfları Batılılaştırma girişiminde bulunmuşlar, ama bu bir çözüm olmamıştır. Ancak, bu çok yüzeysel Batılılaşma Türk toplumunun küçük, ama önemli bir kesiminin batılı fikirlere daha fazla açılmasını sağlamıştır. Hakim sınıfın üyeleri, özellikle Babıalidekiler, Avrupa'yı en çok da Fransa'yı sık sık ziyaret ettiler, gördüklerinden ve öğrendiklerinden etkilenerik yurda dönmüşlerdir. Avrupa'nın sahip olduğu üstünlüğün temellerini, kendi sistemlerinde büyük değişiklikler yapmak gerektiğini anlamaya başlamışlar. Fakat Ahmad'a göre (2014: 35), tutucular güçlüyken bu türden tasarıları gerçekleştirmek imkansızdı, çünkü yeniçerilerin desteklediği tutucular, reformcu saltanatları yerlerinden edecek ve sadrazamlarını idam edecek kadar güçlüydüler.

Osmanlı imparatorluğu, Batı uygarlığı adını verebileceğimiz kültür bütünü ile hiç bir zaman ilişkisini kesmemiştir. Ne var ki, imparatorluğun yükselme devrinde, Osmanlı

İmparatorluğu kendi uygarlığını Batı'ninkinden üstün saymıştır, Batı'nın bir "model" olarak izlenmesi bir sorun olarak ortaya çıkmamıştır. İmparatorluğun gerilemeye başlamasıyla, niçin gerilediği sorusu, önce devlet yönetiminin bozulduğu ileri sürülerek, daha sonra belki de yüzeyleşen bir tutumla batının askeri üstünlüğü gösterilerek cevaplandırılmıştır (Mardin, 1995: 9-10).

Osmanlı Devleti 18. yüzyılda kendi tarihi ve kültürü çerçevesinde bazı askeri modernleşme teşebbüslerinde bulunduktan sonra, yüzyılın sonunda Avrupa'yı model olarak, siyasi, kültürel ve idari değişimleri ön plana almıştır. Bu kararı, III. Selim ve onun himayesinde Avrupa kültürünün büyük tesiri altında kalan Osmanlı bürokrasisi içinde ıslahatçı olarak tanınan küçük bir grup vermiştir. III. Selim zamanında başlayan ve üst yapıyı değiştirmeyi amaçlayan bu tip modernleşme, II. Mahmut'un padişahlığı süresince de devam etmiştir. Avrupa'yı model olarak girilen ıslahatçılık, böylece en üst kademedede, bizzat devletin temsilcisi olan sultan tarafından başlatılmıştır (Karpat, 2012: 15).

III. Selim tahta çıkışından önce de sarayın dışındaki dünyaya ve Avrupa'ya ilgi göstermişti. III. Selim devri, Selim daha veliaht iken Fransa Kralı XVI. Louis ile istişari yazışmasından da anlaşılacağı üzere artık devlet sisteminde Avrupa modeli bir ıslahatın kaçınılmaz olduğu fikrinin yerleştiğini gösterir³ (Ortaylı, 2001: 39). Saltanatının ilk üç yılında Selim, Rusya'ya karşı yapılan savaşın yönetimi üzerine yoğunlaşmak zorunda kalmıştı. 1792'de Osmanlıların askeri durumunun kötüye gitmesi nedeniyle, Rusya ve Osmanlı imparatorluğu İngiltere'yle Prusya'nın arabuluculuklarını kabul etmişlerdir. Bu da, esasen (1774) Küçük Kaynarca Barışı'nın bir teyidi olan ve bunun yanında, Rusya'ya Karadeniz kıyılarında bir parça daha toprak kazancı sağlayan Yaş Barışı'nı getirmişti. Barışın tamamlanmasının hemen ardından Sultan, adına resmi olarak "Nizam-ı Cedid" (Yeni Düzen) denilen reform (ıslahat) programı başlattı (Zürcher, 1995: 44). Islahat için kullanılan bu deyim ilham kaynağı ise yine Fransa'dan gelmektedir. Fransa, devrimin getirilerine yeni düzen adını vermişti.

Nizam-ı Cedid, dar anlamda askeri anlamdaki yenilikleri ve kurulan Nizam-ı Cedid Ocağını ifade eder. Geniş anlamda ise yapılacak değişimleri veya ıslahatları içine alan bir yenilik programlarının adıdır (Gül, 2010: 14). Nizam-ı Cedid'in etkisi en çok askeri alanda

³ I. Abdülhamit bu durumu biliyordu ve hoşgörü göstermişti.

görülmüştür. Önce mevcut ocakların ıslahına girişilmiştir. İdari ve askeri görevler birbirinden ayrılmış; birinciler nazır adı verilen kişilere verilmiş. Ağalar yalnızca askeri konularla uğraşacaklardı. Ocaklarda bulunan işe yaramayan askerler ayıklanmış, ocakların kışlaları genişletilmiştir. Askerlerin düzenli olarak talim yapması şartı getirilmiştir. Maaşlar yükseltilmiş, sipahiler tımarlarını en işe yarar oğullarına vasiyet ederken, bu oğulun gerçekten işe yarayıp yaramadığına dikkat edilmesi kararlaştırılmıştır (Çapa ve Çiçek, 2006: 26).

Bu yeni birlikler geleneksel ordudan ayrıydılar. Bunlar Fransız subaylardan talim gören birliklerdi. Üniformaları, silahları ve talim kitapçıkları çoğunlukla Fransız kökenliydi. Bu nedenle III. Selim'in modern ordusu en başından beri yabancı bir görünüm arz etti. Yine de III. Selim'in tahttan indirilmesi ve ordusunun dağıtılması ile sonuçlanan muhalif tepkiler, 1807 yılına dek alevlenmedi (Karpat, 2014: 85).

Nizam-ı Cedid oluşumu ile Batı medeniyetinin örnek alındığı kabul edilmişti. Böylece Osmanlı- İslam Medeniyetinin üstünlüğünü savunan yönetici kesim Batı'nın üstünlüğünü ilan etmiş oluyordu.

Yeniçeriler ancak birkaç ay talim yaptıktan sonra “Bu talim gavur işidir” diyerek vazgeçtiler ve bir kısım Nizam-ı Cedid askerlerinin de dağılmasına yol açtılar (Çapa ve Çiçek, 2006: 26).

Yeniçerilerin Nizam-ı Cedid ordusunun dağılmasına yol açan isyanları, yeniçeriler ve ulema tarafından düzenlenen modernleşme karşıtı bir ayaklanma olarak tasvir edilmektedir. Fakat yakından bakıldığında, farklı bir manzara ortaya çıkmaktadır. İlk olarak, III. Selim'in reformları genel bir hoşnutsuzluk yaratmıştı. Bu hoşnutsuzluk, özellikle küçük bir bürokratlar grubuna yönelmişti. Bu bürokratların büyük bir kısmı kalemiyenin reisülküttap dairesine mensuptu. Bunların III. Selim üzerinde muazzam bir etkileri vardı. Bazı üyeleri materyalist bir felsefeyi benimsemiş olan bu küçük ve modernleşme yanlısı klik⁴, bir reform stratejisi geliştirmişti. Bu stratejiye göre ilk şart, hükümetin kontrolünü elde tutmak ve padişah üzerinde nüfuz sahibi olmaktı. 1807'de Edirne'ye sığınanların ardından “Edirne Yareni” adıyla anılmaya başlayan bu grubun

⁴ Klik, Fransızca *clique* kelimesinden gelen ve hizip anlamı taşıyan bir kelimedir.

üyeleri, Fransız taraftarı, gelenek karşıtı hatta agnostik⁵ idi. Padişahın yakın çevresinde yer alan bu kişiler, büyük servetlere sahipti. Bunların hayatları toplumun geri kalanına öylesine lüks ve serbest görünüyordu ki, halk arasında büyük bir öfke yaratıyordu. 1806 yılında Rusya ile başlayan savaş nedeniyle yaşanan yiyecek ve diğer maddelerin kıtlığı, devlet karşıtı hisleri kamçılamıştır. Mısır'da konuşlanmış olan diğer Osmanlı birliklerindeki askerlerin maaşları üçte bir oranında kesildi ve buradan arttırılan meblağ, yine Mısır'da bulunan Nizam-ı Cedid askerlerinin maaşlarına eklendi. Sonunda Nizam-ı Cedid birlikleri, görünürde Sırp isyanını (1804 yılında patlak veren) bastırmak, fakat gerçekte tüm balkanları kontrol altına almış olan ayanları alt etmek için göreve yollandı. Halktan destek alan ayanlar, daha henüz İstanbul'dan çıkıp yolu yarılarmış olan Nizam-ı Cedid birliklerini geri dönmek zorunda bıraktı. Böylece Nizamı Cedid ordusunun güvenilirliği yanında III. Selim'in itibarı da büyük bir darbe aldı (Karpaz, 2014: 86).

Modernleşme adına atılan adımlardan ve bunun sonuçlarında halk ve ayanlar o kadar bıkmıştı ki, padişahı ve onun faaliyetleri yavaş yavaş saf dışı bırakılıp itibarsızlaştırılmaya başlanmıştır. O derece ki III. Selim tahttan dahi indirilmiş yeniden tahta çıkma istediğinde de katledilmiş, yerine II. Mahmut geçirilmiştir.

1.2.2. II. Mahmut Dönemi

II. Mahmut (1808- 1839), III. Selim'in bıraktığı yerden yeniliklere devam etmiştir. Yaşanan olumsuzluklardan yılmayan II. Mahmut daha kapsamlı bir programla ve kararlılıkla işe başlamıştır.

II. Mahmut kendinden önce gelen reformcuların kötü tecrübelerini göz önünde tutarak askeri yeniliklere karşı bir odak noktası oluşturan yeniçerileri topa tutmuş, bu piyade kuruluşunu lağvetmiş ve III. Selim zamanında ortaya çıkan çağdaş askeri birlikleri ordunun esas birimleri haline getirmiştir (Mardin, 1995: 12).

II. Mahmut bunun yanında, ayan sorununu çözmek için başlıca ayanları İstanbul'a çağırmıştır. Böylece ayanlara hak ve görevler vererek onlara resmiyet kazandırarak, böylece devletin dağılma tehlikesini önlemek istemişti. İstanbul'a gelen ayanlarla

⁵ Tanrının varlığının yada yokluğunun, evrenin nereden türediğinin bilinemeyeceğini savunan akımdır.

görüşmeler yapıldı ve sonunda ayanlarla merkez arasındaki ilişkileri düzenleyen Sened-i İttifak adını taşıyan bir belge düzenlenmiştir (Akşin, 2014: 26). Ayanlar vergilerin toplanması, asker alınması ve hukuk ile ilgili düzenin korunması gibi konularda padişaha yardım edeceklerine dair söz vermiştiler. Padişah ise ayanları resmen tanıdığını ilan etmiştir (Heper, 2006: 419).

Sened-i İttifak, hukuki biçim olarak “misak” niteliğindedir. Misak, devlet iktidarını sınırlandıran iki taraflı bir belge, bir “sözleşme”dir (Gözler, 2008: 163).

İnalçık’a göre (2006: 87), Senet, bir harp ve ihtilal ortamı içinde iktidarı ele alan ayanlar tarafından padişahın mutlak otoritesi karşısında açıkça kendilerinin durumlarını garanti altına almak gayesi ile kabul ettirilmiş bir vesikadır. Vesikaya bu ruh hakimdir. Nitekim, daha senet imzalanmadan önce Alemdar Mustafa Paşa, Anadolu ve Rumeli’de hanedanların devlete karşı güvensizlikleri sebebiyle imparatorluk kuvvetleri arasında birlik sağlanamayacağını açıkça ifade etmiş, birlik ve iktidarın gerçekleşmesini hanedanlara hukuki garanti verilmesine bağlamıştır. Diğer taraftan bu vesikaya tarihimizde istibdat ve mutlakiyeti sınırlama gayesini güden hareketler içinde yer vermek mümkündür. Ayan, halkın temsilcisi ve koruyucusu rolünü üzerine aldığından, bu vesika bir bakıma merkezi idarenin ve onu temsil eden valilerin keyfi hareketlerine karşı genel bir direnme teşebbüsü şeklinde yorumlanabilir.

Sözü edilen senetle 1215 te İngiltere’de düzenlenen Magna Carta arasında önemli benzerlikler olduğu için Sened-i İttifak’ı Osmanlı’nın Magna Cartası olarak nitelendirenlerin sayısı oldukça fazladır (Gözler: 2009: 13). Sened-i İttifak dönemin bir gereği olarak düzenlenmiş ve var olan durumu çok daha ileri taşımak gibi bir amacı yokken, Tanzimat Fermanı’nın amacı çok daha farklı olmuştur. Bu ferman istibdadı sınırlamanın bir aracı olarak kullanılmıştır.

Ayrıca bu dönemde hükümet kurumlarında yeni düzenlemeler yapmıştır. Ayanlık aşamalı olarak kaldırılmıştır. Posta ve pasaport işleri yeniden düzenlenmiştir. Mülk yazımı ve ilk nüfus sayımı (1828) de yapılmıştır. Kıyafette yeniliklere gidilmiştir. Harbiye ve tıbbiye okulları açılmıştır. Batıda sürekli büyükelçilikler kurulmuş, batıya öğrenci gönderilmiştir. Ekonomi ve ticarete yeni uygulamalar yapılmıştır. Fabrikalar kurulmuş,

hukuk alanında düzenlemeler yapılmış, memuriyet uygulaması düzene bağlanmış ve birçok konuda kararname çıkarılmıştır (Gül, 2010: 15).

Ayanlığın tasfiye edilmesi, Osmanlı toplumu üzerinde ve devlet ekonomisinin kaderi açısından büyük bir etki yaratmıştır. İlk olarak, ayanların ortadan kaldırılması, devletin taşradaki ekonomik kaynaklar üzerinde sıkı bir denetim kurmasına olanak vermiştir. İkinci olarak, ayanlar bertaraf edilince, siyasi sorumlulukların yerel temsilcilerle paylaşılması ihtiyacı ortadan kalkmıştır. Üçüncü olarak, bürokrasiyi kendi siyasi üstünlüğüne ve ekonomik kaynaklar üzerindeki denetimine meydan okumaya kalkışan her türlü toplumsal gruba karşı her daim sert bir tavırla karşılık vermeye itmiştir (Karpat, 2014: 88).

II. Mahmut, kendi mutlak gücüne karşı ortaya çıkan her türlü muhalefeti tasfiye etmeye devam etmişti. 1830 yılında sipahiler ve tımarlar ya da bunlardan geriye kalan ne varsa tasfiye edilmişti. II. Mahmut, Efkaf Nezareti'ni kurarak yerel özerkliğe ve vakıflara hali hazırda büyük bir darbe indirmişti. Amacı vakıf gelirlerinin ve yönetimlerinin merkezileşmesiydi. Fakat hedef bir süre tam olarak gerçekleştirilememiştir. Esasen bir devlet kurumu haline gelen vakıf hem tabanda örgütlenmiş toplumsal ve eğitimsel bir kurum olarak sahip olduğu özerkliği, hem de İslami niteliğini kaybetmiştir. Vakıflar tarafından sağlanan hizmetlerin kalitesi hızla bozulmuş ve devlet bunların yerine yenilerini getirememiştir. Eğitim sistemi bir süre daha vakıflar altında işlemeye devam etmiştir. Bu arada devlet kendi okullarını açmaya başlamıştır. O zamana kadar mesleki eğitimin verildiği tek kurum ordu idi ve o da ancak 1843 yılından itibaren profesyonel ordu olarak yeniden düzenlenebilmişti. Dolayısıyla, devletin az sayıda açtığı okulların amacı, devlet görevlilerine genel eğitim vermektir. Bu okullar toplumda yükselmek için başlıca yol ve yöntem aygıtına yeni üyeler kazandırmak için bir üs haline gelmiştir. Ancak buna rağmen yukarı doğru bir toplumsal hareketlilik ve yönetimde yer alma, eskiden olduğu gibi sınırlı bir alan olarak kalmıştır (Karpat, 2014: 89).

1839'da kabul edilen Tanzimat Fermanı II. Mahmut'un reformlarının bir devamı olarak kabul edilebilir. Tanzimat Fermanı ile II. Mahmut'un yürüttüğü politikaların kusurları ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.

1.2.3. Tanzimat Fermanı

II. Mahmut ölünce yerine geçen büyük oğlu Abdülmecit, 1839 dan 1861 e kadar saltanat sürmüştür. Mahmut'un ölümü 1807'de Selim'in ölümü gibi bir irtica dönemi başlatmamıştır (Zürcher, 1995: 83).

Osmanlı devlet adamları, ellerinden kayıp gittiğini gördükleri devleti kurtarmak için modernleşmek gerektiğine inanıyorlardı ve haklıydılar. Bunun için büyük bir çaba ile Türk modernleşmesi adını verebileceğimiz Tanzimat dönemini inşa etmeye giriştiler (Türköne, 2006: 79).

Devrin başlangıcı reformcu kimliği ile tanınan hariciye nazırı Mustafa Reşit Paşa'nın hazırlayıp padişah adına Gülhane Parkı'nda okuduğu fermanıdır.

Ferman, doğru önlemler alınırsa 5-10 yıl içinde ülkenin düzeleceğini bildiriyordu. Yapılacak şeyler, 1) can, ırz (şeref), mal güvenliğinin sağlanması, 2) iltizam usulünün kaldırılması, 3) askerlik görevinin düzene sokulması ve 4-5 sene ile sınırlandırılmasıydı. Ferman, faydalı, nizami kanunların yapılacağını, rüşvetin yasak olacağını, Müslüman ve Müslüman olmayanlara eşit olarak uygulanacağını bildiriyor ve Avrupa devletlerinin bu belgeye tanık olmaları için kendilerine resmen bildirilmesini öngörüyordu (Akşin, 2014: 30).

Reşit Paşa, Hatt-ı Hümayunda devlet otoritesi ve hükümdarın durumu hakkında gelenekçi görüşlere bağlı görünmekle beraber batı devlet ve kanun anlayışına uygun bazı devrimci kavramlar getirmiştir. Evvela, halkın can, mal ve şerefının korunması değişmez bir prensip olarak ilan edilmiş ve kanunların idarecilerden mürekkep bir mecliste bu prensipler göz önünde tutularak düzenleneceği padişah tarafından yeminle garanti edilmiştir. Hükümdarın yeminle bağlandığı ana haklar kavramı, şüphesiz 1830- 1840 Avrupa'sında yaygın meşrutiyetçi fikirlerin tesiri altında benimsenmiş bir esastır. Hatt'ın giriş kısmında sultan, bütün düşüncesinin memleketi kalkındırma ve halkı refaha kavuşturma olduğunu ilan ediyor, daha aşağı da Tanzimat'ın gayesi yalnız din ve devlet

değil, “mülk ve milleti ihya” olduğunu söylüyordu⁶. Böylece Reşit Paşa, halka devlet içinde merkezi bir mevki vermekte, modern batı devletinin esas prensibini, yani halkın devlet için değil, devletin halk için var olduğu düşüncesini getirmekte idi (İnalçık, 2006: 96-97).

Tanzimat fermanını izleyen 1840 yılı uygulamanın başlangıç yılı olmuştur. Can ve mal güvenliğinin korunarak vergilerin herkesin gelirine göre alınmasını sağlamaya yönelik bu uygulama, öncelikle ülke yönetiminde, vergilendirmede ve askerlik alanında başlatılmış 1856 yılına gelindiğinde imparatorlukla yeni yönetim biçimi bütünüyle yürürlüğe konulmuştu. Bu kolay olmamış, yer yer ayaklanmalar karşı koymalar görülmüş, hükümetin ısrarlı tutumu sonunda şeklen de olsa yenilikler uygulama alanına girebilmiştir (Çadırcı, 2006: 151).

Gülhane Hattı, resmen heterojen tebaanın kanuni eşitliğini öngörse de hükmen ve fiilen geleneksel dini hiyerarşiye dayalı statüsel kimlik düzeni varlığını sürdürüyor, Müslümanların milleti hakime ve gayri Müslimlerin “eşit fakat ayrı” konumu devam ediyordu. Ancak esas Tanzimat’ın ikinci aşamasını başlatan 1856 Islahat Fermanı’nın ilanı ile taşlar yerinde oynamıştır. Tanzimat Fermanı’nın ilanından sonra uygulama sürecini yakın takibe alan başta İngiltere olmak üzere büyük devletler, Ferman’ın öngördüğü reformların genelde kağıt üzerinde kaldığı gerekçesi ile itiraz ediyorlardı. Onlara göre reformun samimiyetinin ölçüsü, gayrimüslimlere muameleydi; halbuki gayrimüslim tebaanın konumunda somut, pozitif bir değişiklik gözlenmemişti. Bunun üzerine İngiltere, Fransa ve Avusturya elçilerinin ağır baskıları altında 18 Şubat 1856 yılında Islahat Fermanı ilan edilmiştir (Gencer, 2008: 61).

1.2.4. Islahat Fermanı

Islahat Fermanı, Osmanlı imparatorluğunun iç bünyesindeki düzenlemeleri hedef almakla birlikte, devletlerarası bir anlaşmada yani Paris Anlaşması’nın maddeleri arasında yer alması bakımından önemli bir fermanıdır. Islahat Fermanı, 1839 Tanzimat Fermanı gibi can, mal, namus güvenliklerinin sağlanması değil, aynı zamanda imparatorluk içindeki gayri Müslimlerin Müslümanlarla eşit haklara sahip olmasını esas almıştır. Görünürdeki

⁶ Burada millet imparatorluk tebaasının toplamı anlamında kullanılmaktadır.

gayesi bütün toplulukları din, dil, ırk farkı gözetmeksizin kaynaştırmak ve böylece bir Osmanlı toplumu meydana getirmektir. Ancak ferman sadece gayri Müslimlerin haklarını genişletmekten başka bir şey yapmamıştır. Müslümanlar için yeni bir şey getirmemiştir (Çapa ve Çiçek, 2006: 62).

Tanzimat'ı başlatan Gülhane Hattı Hümayunu'nun ikinci bir aşaması görünümünde olan Islahat Fermanı (1856), devletin güttüğü politikaya karşı önemli tepkiler yaratmıştır. Islahat Fermanı o zamana kadar "millet-i hakime" olan Müslümanlardan bu imtiyazlı durumu alıyor, din farkı gözetmeksizin bir "Osmanlı" vatandaşlığı kurmaya çalışıyordu. Müslüman tebaanın tepkisine paralel olarak onlardan sonra birinci sırayı işgal eden Rumlar da sırayı kaybettiklerine üzüldüler. Fakat bunun yanında, Islahat Fermanı'nda yüzeyde amaçlanan beraberliğin tersine çevrildiği, gayri Müslimlerle yabancıların kendilerine sağlanan hukuksal imkanları (mali kaynaklar, organizasyon bilgileri ve batı diplomatik desteği sayesinde) Müslüman tebaayı çok geride bırakır şekilde kullandıkları görülmüştür (Mardin, 1995: 14).

Müslüman olmayanlara getirilen haklar, Müslümanlarda tepkilere yol açmıştır. Ferman "gavura gavur denmeyecek" tarzında acı alaylara konu olmuştur, hatta İngiltere ve Fransa'nın müdahalesini davet eden Hristiyanlara yönelik toplu saldırılar yaşandı (Cidde, Lübnan, Şam olayları). Müslümanlar kendilerini devletin sahibi olarak görüyorlardı. Oysa Müslüman olmayanlardan bir kesim, batı sermayesinin emrine girerek ya da ticaret, serbest meslek hatta sanayi alanlarında çalışarak zenginleşiyor, göze batan Avrupalı hayat tarzlarıyla bir azınlık burjuvazisi oluşturmaya başlamışlardı. Bu yetmiyormuş gibi şimdi de eşitlik hakları elde etmişlerdi (Akşin, 2014: 34).

Tanzimat döneminde (1839-1871) gerçekleştirilen reformların arkasındaki en önemli nedenlerden biri daimi dış baskıydı. Avrupalı güçler Osmanlı içinde ikinci konumda olan Hristiyan azınlıkların durumunu güçlendirmeye çalışıyorlardı. Bu azınlık cemaatler zamanla Osmanlı içindeki Müslüman tebaa ile kağıt üzerinde eşit haklara sahip oldular. Fakat imparatorluk içindeki Hristiyan nüfus, eski durumda sahip olduğu hakları da elden bırakmak istemiyordu. Avrupalı devletler Hristiyan cemaati bu yönde destekleyerek Osmanlı üzerinde nüfuz sahibi olmaya çalışıyordu. Fakat reformları sadece dış baskıya

bağlamak doğru değildir. Tanzimat dönemi reformları, aynı zamanda imparatorluğu kurtarmanın tek yolunun Avrupalı tarzda reform yapmaktan geçeceği inancı da taşıyordu.

1838 sonrasının reformları, ordu, merkezi bürokrasi, taşra yönetimi, vergilendirme, eğitim ve haberleşme, adli reform ve kadınlara yönelik reform olarak sınıflandırılabilir.

1.2.4.1. Askeri Reformlar

“Nizamiye” adını almış olan ordu bütün bu dönem boyunca genişletilmiş ve Avrupa’dan modern araç gereçle donatılmıştı. Mısır örneğinden esinlenen Sultan Mahmut’un uygulamayı denediği zorunlu askerlik, 1845’ten itibaren imparatorluğun çoğu bölgesinde resmen başlatıldı. Artık Hristiyanlardan da askerlik hizmeti yapmaları resmen isteniyordu (yahut Osmanlılara göre, kendilerine izin veriliyordu). Ancak bunun ordu içinde zapt edilmesi güç gerilimlere yol açabileceği düşünülendiğinden kısa bir süre sonra Hristiyanlara bir seçenek sunuldu. Buna göre isteyen bedel-i askeri adlı özel bir vergi ödeyerek askerlik hizmeti yapmayacaktı. Genellikle Hristiyanlar tercihlerini bu yönde kullandılar. Müslümanlar da bu seçeneklerden yararlanabilirdi ancak istenen miktar çoğu kişinin ödeyemeyeceği kadar yüksekti (Zürcher, 1995: 93).

Örgütlenme hususundaki, en önemli gelişme, 1841’de kendi yerel komutanlarına sahip eyalet ordularının kurulmasıydı. Bu ordular İstanbul’daki seraskerin komutası altına verilmiş, böylece valilerin ve ayanın yerel garnizonlar üzerindeki nüfuzu sona erdirilmişti. Ağır silahlar açısından en çarpıcı gelişme, zırhlı savaş gemilerine sahip modern bir donanmanın kurulmasıydı. Donanma personelinin niteliği Avrupa’nın büyük donanmalarındaki personelin çok gerisinde kaldığı için Osmanlı donanması hiçbir zaman etkin bir güç aracı haline gelememiştir (Zürcher, 1995: 93).

1.2.4.2. Merkezi Bürokraside Reform

Osmanlı bürokrasisi için reformların hedefi, batı üstünlüğüne karşı, onun kazanımlarını kullanarak mücadele etmektir. Devleti ve oradan hareketle toplumu modernleştirmek için öngörülen şey batının tekniğinden ve giderek kültüründen yararlanmaktır (Yerasimos, 2006: 365).

Diplomasi 19. Yüzyılda, Osmanlı imparatorluğu için önceki dönemlerle karşılaştırıldığında daha önemli bir hale gelmiştir. Avrupa'nın diğer büyük devletleri ile karşılaştırıldığında, imparatorluğun güçsüzlüğü nedeniyle, toprakların ve devletin çıkarlarının korunması, silahlı güçlerin kullanımından daha çok diplomasi ve uzlaşma arayışlarına bağlı haline geldi. Diplomasi hem sultan hem de Bab-ı Ali için pek çok açıdan bir savunma aracı idi. Olayların baskısı altında imparatorluk, geleneksel Osmanlı yöntemlerinden daha çok batılı tarzda bir diplomasi anlayışı geliştirebilmiştir. Sultanlar, geçmişte de daima diğer güçlerle olan ilişkilerinde arabulucular ve elçi kullanmışlardı ancak bunlar daimi değillerdi. II. Mahmut döneminden itibaren imparatorluk Avrupalı devletlerin yaptıkları gibi diğer büyük güçlerin başkentlerinde daimi olarak yerleşmek üzere elçiler gönderdiler. Ayrıca II. Mahmut döneminde Re'isü'l kütütlük makamı Hariciye Nezareti'ne dönüştü ve 1836 dan sonra nazırın gözetiminde daha çok Avrupalı tarzda örgütlenmiş bir nezaret gelişmeye başladı (Davison, 2006: 207).

Sadrazamın dahili işlerine bakan, Dahiliye Nazırını oluşturuldu. Defterdarın adı, maliye nazırını şeklinde değiştirildi. Devlet eski devletin aksine, bazı merkezileştirme faaliyetlerine girişti. Mektepleri vakıflara ve cemaatlara bırakmamış bu işleri üstlenmiş ve neticede Maarif Nezareti ortaya çıkmıştır. Yine devlet halkın sağlığı ile uğraşmaya başlamış, Sıhhiye Nezareti kurulmuştur. Bakanlıklar böylece şekillendirilmiştir (Ortaylı, 2014: 108).

Yine bilindiği üzere, tarihin en eski dönemlerinden günümüze kadar varan süreçte, hükümdarlar, doğu ya da batı toplumlarında, devlet yönetiminde danışma kurullarından, meclislerden yararlanmışlardır. Şüphesiz ki, Osmanlı İmparatorluğu da olgudan yararlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun ana danışma meclisi Divan-ı Hümayundur. Fonksiyonel açıdan Divan-ı Hümayun kuruluşundan itibaren bütün kanunların görüşülüp karara bağlandığı, örfi hukuk kurallarının bulunduğu bir yasama meclisiydi (Seyitdanlıoğlu, 2006: 273).

1.2.4.3. Taşra Yönetimi ve Vergi Sistemi

1840'da vergilendirme sisteminde büyük bir reform açıklandı. Sadece üç vergi olduğu gibi bırakılmıştı: Müslüman olmayanların ödediği cizye, aşar ve mürettebat yahut

tahsis vergisi. Bu kararlarla birlikte, köy ve cemaatlerin bölgelerine uğrayan ya da ziyarette bulunan memurlara ve maiyetindekilere yemek ve yatacak yer, atlarına da yem temin etmek zorunda olma adeti resmen sona erdirilmiştir (Zürcher, 1995: 96).

Daha da önemlisi, merkezden atanmış aylıklı muhassıllar vasıtasıyla doğrudan vergi tahsilinin, *iltizam* sisteminin yerini almasıydı. Bunun hem merkezi hükümetin gelirini arttıracacağı hem de çiftçilerin yükünü azaltacağı umuluyordu. Ama sonuç tam bir felaket oldu. Reşit Paşa hükümeti muhassıl olarak atamak için yeterli sayıda tecrübeli memura sahip değildi. Bürokraside de tam da maaş sistemine geçildiği bir zamanda devlet gelirleri hayli düşmüş bulunuyordu. Sonuçta, Reşit Paşa iktidardan düştü ve iltizam sistemi yeniden yürürlüğe kondu. İmparatorluğun bazı bölgelerinde dolaysız vergilendirme 19. yy ın sonuna kadar iltizamın yerini alamamıştı. Ve imparatorluğun son dönemlerinde bile aşarın % 95 ini mültezimler toplamıştır (Zürcher, 1995: 96-97).

1.2.4.4. Adli İşlemler ve Laik Yasalar

Türk hukukunun modernleşmesi XIX. asırda başlar. Ceza Kanunnamesi ve Ticaret Kanunnamesi'ndeki bu atılımlar, idare hukuku alanındaki bu düzenlemeleri ve yeni müesseseleri ortaya çıkarmıştır. Mesela Fransız Conseil d'Etat'sından (Danıştay) mülhem bir Şura-yı Devlet çıkmıştır. Bu müessese kanunların uyumluluğunu denetlemekteydi. Bunun yanında devlet harcamalarını kontrol etmek üzere Divan-ı Muhasebat kurulmuştur (Ortaylı, 2014: 108).

Toplumsal yapı üzerinde iz bırakan bir diğer Tanzimat reformu da devlet memurlarına toprak vermek (ya da rüşvet veya yasal olmayan benzeri bir ödeme aldıklarında görmezden gelmek) yerine bunları düzenli bir maaşa bağlama kararı olmuştur. Bu karar, yalnızca bütçenin rasyonelizasyonunu amaçlamıyordu. Aynı zamanda, tarımsal üretimin arttırılmasına ve buradan elde edilen gelirin yükselmesine, yani tarımsal kaynaklardan düzenli bir akışın sağlanmasına izin veren bir dizi düzenleme de getirildi. 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi, tarımsal ilişkilere istikrar kazandırma çabalarını taçlandıran başarı oldu (Karpas, 2014: 96). Kanunnamenin çok çabuk ve etkin bir biçimde özel mülkiyet düzenini gerçekleştirdiğini, hele küçük ve orta sınıf çiftçiliğini güçlendiren etkileri olduğunu söylemek güçtür. Ama tarım topraklarının mülkiyeti ve miras

konularında yenilikler getirmediği de söylenemez. Bu kanunla işlenen toprakların tapulandırılması ve miras yoluyla intikali ister istemez kırsal sesimdeki büyük aileyi parçalayacak bir süreci başlatmıştır. Bundan başka arazinin miras yoluyla intikalinde kız evlat da erkeklerle eşit pay alacaktı ki bu hukuki yönden önemli bir gelişmedir (Ortaylı, 2006: 316). Bu kanunname, devleti miri arazilerin hukuki anlamda sahibi ilan etmesi haricinde görünürde İslam'daki temel toprak kullanım ilkelerini takip ediyordu. Toprak üzerinde hak iddia eden bireylerin taleplerini inceleyen komisyonlar, köylülerin sipahilerden, ayanlardan veya devletten aldıkları faturaları dahi toprak mülkiyeti ispatı olarak kabul etmiştir. Bu uygulama altında araziyi işleyenlerin toprağın sahibi olarak tanınmaları durumunda, daha fazla üretmek için uğraşacakları ve böylece hem üreticinin hem devlet hazinesinin fayda göreceği düşüncesi yatıyordu (Karpat, 2014: 96).

Tanzimat döneminde adli sistemde de birtakım değişiklikler yapılmıştır. Değişikliklerin çoğu gayrimüslim cemaatlerin değişen konumlarına ilişkindi. Şeriat hiçbir zaman yürürlükten kaldırılmadı ama faaliyet alanı neredeyse tamamıyla aile hukuku ile sınırlanmış ve 1865- 1888 yılları arasında Avrupalı tarzda sistemli bir şekilde derlenmişti. İmparatorluk hep padişah fermanlarının, şeriat ile yan yana uygulandığı ikili bir sistemle yönetile gelmişti; ancak Tanzimat devlet adamları, bu geleneksel kanun sisteminin yerini alan yeni laik yasalar ve kurumlar meydana getirmişlerdir, bilhassa da 1843'te imparatorlukta yabancıların ya da Osmanlı Hristiyanlarının değişen konumlarının gerektirdiği durumlarda, Müslümanlarla gayrimüslimlerin eşitliğini tanıyan yeni bir ceza yasasına geçilmiştir. Bunun yanında, yabancıları kapsayan ticaret davaları için karma mahkemeler oluşturulmuştur. 1844'te şeriatın İslamiyet'i terk edenler için şart koştuğu ölüm cezası kaldırılmıştır (Zürcher, 1995: 99).

1.2.4.5. Kent Reformları

Osmanlı İmparatorluğunda 1839'dan itibaren devleti ve toplumu Batılılaştırma doğrultusunda girişilen ve Tanzimat olarak bilinen reformlar kent alanını da ilgilendirmektedir.

Kent modernleşmesine kuşkusuz sağlıklı işleyiş, ama aynı zamanda ve belki de özellikle estetik adına başvurulmuştur. Batı modelinin egemen hale geldiği andan

başlayarak, bu estetiğin kalıpları tersine dönmüştür. Daha 18. yüzyıldaki padişah fermanlarında, yabancı elçilerin bakımsız bir kent girişiyle karşılaşmalarını önlemek için başkent surlarından asalak yapıların temizlenmesi buyrulmaktaydı (Yerasimos, 2006: 367).

19. yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı kentlerinde çözüm bekleyen başlıca beş grup sorun olduğu söylenebilir. Kentine yeni karşılıklı ekonomik ilişkiler içine girmesinin ve bunlara eşlik eden idari reformun yarattığı yeni kurum ve kuruluşlar açısından, öncelikle bir merkezi iş bölgesinin yeniden yapılanmasına gerek vardır. Yeni ekonomik ve idari dönüşümlerin ürünü olarak sosyal tabakalaşmanın değişmesi nedeniyle ikinci olarak konut alanlarında bir farklılaşma ihtiyacı doğuyordu. Üçüncü grup sorun, kent nüfusunun hızla büyümesiyle yeni konut alanlarına ihtiyaç duyulmasıydı. 1828'de yapılan bir nüfus sayımına göre Dersaadet ile Bilad-i Selase'nin (Eyüp, Galata, Üsküdar) nüfusu 359.000 idi. 1897 sayımında İstanbul nüfusu 1.077.000'e çıkmıştı. Dördüncü grup sorun, yeni kent gelişimine hizmet edebilecek bir alt yapının yaratılmasıydı. Beşincisi ise, şehrin ahşap mahallelerinde sık sık büyük yangınlar çıkmasını engellemek için alınacak önlemler oluşturuyordu (Tekeli, 2006: 382). Tanzimat'la birlikte kent alanlarına bir düzen verilmeye başlanması, aynı zamanda bir genel düzen kurma çabasıydı. Bunları kısaca özetleyecek olursak:

II. Mahmut'un 1826 yılında yeniçeri ocağını kaldırması, klasik Osmanlı kent yönetim sistemini zayıflatmış, çalışamaz hale getirmişti. Kadı artık bu ocaktan yardım alamıyordu. Bu arada Efkaflar Hümeyun Nezareti kurulmuş ve o zamana değin ocağın yönetiminde vakıflar bu nezarete bağlanmıştı. Nezaretin bir diğer işlevi de yeniçerilerle işbirliği yapan ilmiye sınıfının yetkilerini kısmaktı. Böylece zamanla kadıların kent yönetimi işlevleri ortadan kalktı. Bu dönemde yeniden düzenlenen bir diğer idari işlem yapı işleriydi. Klasik Osmanlı düzeninde hassa mimarları ocağı ve bu örgütün başındaki hassa mimarbaşı kentteki yapı işlerinin teknik yönlerinden sorumluydu. İnşaatların teknik sorumluluğu mimarlara verilmiş, sultanın yapılarının mali denetimi ise şehremine bırakılmıştı (Tekeli, 2006: 382).

Daha önce belirtildiği gibi 19. yüzyılın ilk yarısında kent sorunları, yangın tehlikesini azaltacak yeni inşaat tekniklerinin benimsenmesi, yolların yeni ulaşım teknolojilerine uygun olarak genişletilmesi, kent çevresinde yeni konut alanlarının açılması

kent merkezlerinin farklılaştırılması ve yeniden inşaa edilmesiydi. Bu yeniye geçişi düzenleyen ilk belge Tanzimat'ın ilan edildiği 1839' da yayınlanan "İlmülhaber"dir. Bu belgede hem açılması istenen yolların güzergahları hem de yol kademelenmesi hakkındaki ilkler yer alıyordu. İmülhaber'in imara ilişkin ilkeleri şöyle özetlenebilir: ekonomik gücü olanlardan bina yaptırmak isteyenler kagir bina yaptıracaktır. Geliştirilecek mahallelerde geometrik esasa göre düzenlenmiş geniş yollar açılacak, kagir binaların arasında ahşap bina yapılmasına hiçbir şekilde izin verilmeyecektir. Ama ekonomik gücü olmayıp ahşap bina yapacakların bunu uzak yerlerde inşaa etmelerine engel olunmayacaktı. Çıkmaz sokaklara izin verilmeyecekti (Tekeli, 2006: 385).

1.2.4.6. Eğitimde Reform

Modernleşme öncesinde Osmanlı İslam okul sisteminde başlıca eğitsel amaç dini bilgilerin öğretilmesi olup öğretimde dünyevi ve pratiğe pek az yer verilirdi. Avrupa devletlerinin askeri ve siyasi kazanımlarının imparatorluğu kendini savunmak zorunda bırakmasıyla ordunun ve donanmanın ıslahı zorunlu hale gelmiş, bu da Osmanlıların batı biliminin esaslarını iktibas etmelerini gerekli kılmıştı. Bundan ötürüdür ki 18. yüzyılın sonlarında doğru kurulan ilk modern devlet okulları askeri kurumlar olmuştur. Oluşturulmakta olan yeni idari yapıya arzulanan nitelikte bir memur kadrosu yetiştirmek üzere 1839'dan başlayarak ilk sivil devlet okulları kurulmaya başlanmıştır (Somel, 2010: 35).

Tanzimat fermanı ilan edildiğinde, Osmanlı eğitim sisteminde, çok büyük bir yapısal sıkıntı vardı. O da ilk öğretimden sonra doğrudan yüksek öğretime geçiliyor olması idi. Halbuki aynı sıkıntıyı Balkanlar'daki Rum ve Bulgar azınlıklar yaşamıyordu. Onların eğitimi olması gerektiği gibi ilköğretimden yükseköğretime kadar düzenli bir yapı içinde gelişiyordu.

Abdülaziz devrinde ise sadrazam Ali ve Fuat Paşalar ile Mithat Paşa, Cevdet Paşa ve Genç Osmanlılar cemiyeti üyeleri, aralarında bazı görüş farklılıkları olmasına rağmen, Avrupa umumi efkarının da teşviki ile devletçe yapılan ıslahatın başarılması için eğitim politikasını birinci derecede saymışlardı. Bu maksatla ve ilk defa olarak 1869'da Osmanlı İmparatorluğu'nun eğitimi bir bütün olarak kabul edilerek bir genel eğitim yönetmeliği

(Maarif-i Umumiye Nizamnamesi) hazırlanmış ve uygulamaya geçilmiştir. Bu nizamnamenin esası, Avrupa'nın medeni mekteplerinde mevcut genel eğitim müesseselerini almak ve bu memleketlerde yürütülen eğitim prensiplerini hakkıyla Osmanlı'da yürütmektir (Karal'dan aktaran Yelkenci, 2010: 89).

Kanun hükmünde bir düzenleme olan 1869 nizamnamesi ile Osmanlı ilk defa eğitim işlerini ciddi bir niyetle bir düzene oturtmanın adımını atmış oluyordu. Maarif Nazırı Saffet Paşa'nın gayretleri ile yayınlanan nizamname, günün ihtiyaçlarına cevap verme gayretindeydi.

Maarif Nizamnamesi başlıca şu hükümleri içeriyordu:

- İlköğretim zorunludur. Bu aşama okulları, sıbyan (anaokulu ve temel eğitim birinci kademe) mahalle ve köy okullarıdır.
- Rüşdiyeler (ikinci kademe) en az 500 haneli kasabalarda açılır.
- İdadiler (ortaokul) 100 haneli büyükçe merkezlerde açılacaktır.
- Sultaniler (lise) vilayet merkezlerinde kurulacaktır.
- İstanbul'da bir Darülfünun (üniversite) kurulacaktır.
- İstanbul'da ayrıca bir Darülmuaallimin (erkek öğretmen), bir de Darülmuaallimat (kız öğretmen) okulu bulunacaktır.
- Öğretim yöntemleri ve teknikleri geliştirilecek, öğretmenlerin bilgi ve kültürleri arttırılacaktır.
- Maarif merkez örgütü düzenlenecek, illere şube açılacaktır.
- Öğrencilerin okulu ve öğretmeni sevmeleri önlemleri alınacaktır.
- Okul giderleri için halktan yardım toplanacaktır (Yelkenci, 2010: 89-90).

Bu nizamname aynı zamanda, milli eğitim hizmetleri için finans kaynağı sağlamada da kullanılmıştır.

Devletin zaten zayıf olan ekonomisinin üzerine bindirdiği mali yük ve diğer sebeplerden ötürü yurt dışına öğrenci gönderme ihtiyacını en aza indirmek için 1868'de Galatasaray Sultanisi açılmıştır (Yelkenci, 2010: 91).

Müslüman Türk toplumuna etkileri 18. yüzyılın sonlarına doğru damla damla akmaya başlayan batılı eğitim, 20. yüzyılın başlarında giderek gelişerek bir sel haline dönüşmüştür (Davison, 2006: 464).

19. yüzyılda eğitimdeki gelişmelerin bir sonucu olarak İmparatorlukta artık dört tür okul bulunuyordu. İlkini, geleneksel Müslüman okulları yani mektepler ve geleneksel İslam ilimleri programını uygulayan medreseler oluşturuyordu. Ardından, Tanzimat'ta kurulan ve II. Abdülhamit'in saltanatında çok yaygınlaştırılan laik devlet okulları geliyordu. Bu okullar ekseriya vasat olan düzeylerine rağmen, İmparatorluğu yönetecek olan reformcu kadroları yetiştireceklerdi. Üçüncü tür okulları "milletlerin" kurdukları ve parasını temin ettikleri okullar ve dördüncüsünü de, yabancı Katolik ve Protestan misyoner heyetlerinin ve Musevi Alliance İsrailite Universelle'in yönetmekte olduğu Müslüman çocuklarının da az ama artan sayıda devam ettikleri okullar oluşturuyordu. Ancak, hiç kuşkusuz bu eğitim sistemi, İmparatorluğun okumuş seçkinleri arasında ulusal bir dayanışma duygusu ya da müşterek bir kimlik duygusu uyandırmak için tasarlanmış bir eğitim sistemi değildi (Zürcher, 1995: 101).

1.2.4.7. Kadınlara Yönelik Reformlar

Hukuksal, idari, kentsel reformlar kadar önemli olan reformlardan biri de kadınlar konusunda yapılan reformlardır. Yapılan reformların halka indirilebilmesi için nüfusun yarısını oluşturan kadınların eğitilip modernleşmede ön ayak olmalarını sağlamak gerekmiştir.

Tanzimat'ın ilanıyla birlikte kadının statüsünde gözle görülür bir değişme yaşanmıştır. 1856 Islahat Fermanı, hiç kimsenin cinsiyetinden dolayı ikincil duruma düşmeyeceğini ifade ederek bu konuda önemli bir adım atmıştır. Bu dönemde özellikle kadınlar için önemi büyük olan iki düzenleme yapılmıştır. Bunlardan biri 1858 yılında düzenlenen Arazi Kanunu, diğeryse 1881 yılındaki Sicil-i Nüfus Nizamnamesidir (Çaha, 2010: 108). II. Mahmut döneminde tımarların kaldırılmasında doğan boşluğu doldurmayı amaçlayan toprak mülkiyeti ile ilgili 1858 Arazi Kanunnamesi'nde mirasın kız ve erkekler arasında paylaşılacağı hükmü yer alıyordu. 1874'te Sicil-i Nüfus Nizamnamesi'nin hazırlanmasından sonra 1882'de yapılan genel sayımın sonuçları 1890'da tamamlanmış,

sonuçlar 1893'te açıklanmıştır. Kadının ilk kez kayıt kapsamına alındığı sayımda, yaş, fiziksel özellikler, medeni ve sosyal durumu açıklayan bilgilerde yer alıyordu. Daha sonraki nüfus sayımı 1903'te başlayıp 1907'de tamamlanmıştı. 1911'de Ceza Kanunu'nda yapılan değişiklikler de göz ardı edilmemeli. Zina yapan koca eskiden sadece para cezasına arptırılırken, yeni madde ile erkek de kadın gibi hapis ve aynı derecede cezaya arptırılıyordu. 1917'de çıkan Hukuk-ı Aile kararnamesi evlilik birliğinin kurulması ile ilgili modern uygulamaları başlatıp, kadına kısıtlı bazı haklar tanımışsa da yürürlükte ancak iki yıl kaldı. Kadının hukuki anlamda eşitliğe kavuşması için Cumhuriyet Türkiye'sinde Medeni Kanun'un kabul edildiği 1926'ya dek beklemesi gerekecekti (akır, 1993: 139-140).

Osmanlı yöneticileri eğitim alanında faaliyet gösterip, Batılı tarzda bir eğitim sistemini geliştirmek amacıyla 1857'de Maarif-i Umumi Nezaretini kurmuşlardır. Bu bakanlığın ilk faaliyetlerinden birisi 1859'da ilk kız rştiyesini amasıydı. Kadının aile içindeki görevleri ise, Maarif Nazırı şükrü Bey, şubat 1913'te İstanbul Darül Fünun'unda açılan kadınlara özel kursların açılışında yaptığı konuşma ile net bir şekilde gösterilmiştir. Ona göre kadınlara verilen eğitim onların aydın ve aydınlatan bir anne, becerikli bir yönetici ve iyi bir eş olmalarını sağlayacaktı (Van Os, 2001: 340-341).

Osmanlı yönetimi erkek kıyafetiyle olduğu kadar kadın kıyafetiyle de ilgilenmiştir. Mesela, Lale Devrinde III. Ahmet, Müslüman kadınların Hristiyanlara özenerek açık ve süslü elbiselerle dolaşmasını yasaklamıştır. Tanzimat döneminde konu ile ilgili böyle örneklerle rastlanmamakla birlikte, II. Abdülhamit döneminde benzer bazı örnekler vardır. II. Abdülhamit, çok ince kumaştan siyah çarşaf giyinmiş ve siyah tl örtünmüş olan Müslüman kadınların matem tutan Hristiyanlara benzediklerinden çarşaf giymesini yasaklamıştır. Bu yıllarda bazı erkeklerin çarşaf giyerek hırsızlık ve yolsuzluk yapmaları da bu kararın alınmasında rol oynamıştır (Kurnaz, 2011: 70).

Ömer Çaha'ya göre (2010: 130), Tanzimat'ın ilanını ile kadınların lehine yapılan eğitim alanındaki düzenlemeler, kadınların II. Meşrutiyet sonrasında önemli bir harekete dönüşmesine zemin hazırlamıştır. Batı'da oy mücadelesi etrafında süren kadın hareketinin aksine Osmanlı'da kadın hareketi kadının yerel sorunları üzerine yoğunlaşmıştır. Bu iki sorunu iki ana kategoride toplamak mümkündür: bunlardan birincisi aile içi ilişkilerde,

ikincisi ise kamusal alanda erkeklerle eşit haklara sahip olmaktı. Osmanlı kadının mücadelesi ettiği bu hakların, batıda sanayi devrimi sonrasında kademeli olarak gerçekteştiği, bu bakımdan batılı kadınların bir adım öteye giderek siyasal haklara yöneldiğini söylemek mümkündür. Oysa Osmanlı kadını kamusal alanda eşitlikçi bir temel üzerinde yer alma konusunda henüz yolun başındaydı. Bu bakımdan Osmanlı kadınının kamusal alanda yer alması batıdaki oy hakkından daha az önemli değildi. Ancak buna rağmen Osmanlı kadın hareketi içinde yer alan kadınlar oy hakkı içinde mücadele etmekten geri durmamıştır.

1.3. II. Abdülhamit ve Meşrutiyet Dönemi

1.3.1. Yeni Osmanlılar

Osmanlı modernleşme hareketi, yönetici elit içindeki dar bir grubun, siyasal güç dengelerini devamlı gözeterek ve bu hassas dengeyi, zaman zaman ikna ederek, zaman zaman da güç kullanarak kendi lehine değiştirmeye çalışarak, dış müdahalelere zaman zaman karşı durarak, zaman zamanda bu müdahalelerden yararlanmaya çalışarak, ama her zaman gelgitler içinde sürmüştür. 19. yy'ın Osmanlı toplumunda derin bir kırılmayı simgeleyen Tanzimat sonrasında, modernleşme yanlısı yönetici elit, kendi içinde de önemli sayılması gereken bir bölünmeye uğramıştır. Bugünden bakıldığında Osmanlı modernleşme tarihinin birbiri ardına sıralanmış gibi görünen zincirleri içinde, Tanzimat modernleşmesi, bir anlamda kendi zıddını doğururken, bir anlamda da kendini tamamlayacak süreci başlatmış oldu. Yeni Osmanlılar hareketi olarak tanımlanan ve Tanzimat modernleşmesinin bir eleştirisi ile son siyasal formülasyonlarına ilişkin hatırı sayılır çekinceleri bulunan genç yönetici elit adayları, Osmanlı modernleşme hareketinde modernleşme yanlısı ekip içinde bir muhalefeti oluşturuyorlardı (Koçak, 2001: 72).

Kendilerine Türkçe Yeni Osmanlı adını veren bu grubun ortaya çıkışı 1865 yılıdır. En genel anlamda liberalizm adını verebileceğimiz bu gibi bir hareketin şekillenmesi konusunda karşılaştırmalı bilimlerin bize verdiği ders, böyle bir topluluğun ancak hazırlayıcı bazı öğelerden faydalanarak şekil alabileceği idi. Yeni Osmanlılara dinamiğini veren bu arka plan neydi? Hareketin temelindeki ivme basit anlamda Tanzimat'ın bir

devamı olamazdı. Zira, Yeni Osmanlıların hedefi, ikinci kuşak Tanzimatçıların bizzat kendileriydi (Mardin, 2001: 43).

Yeni Osmanlı hareketi, esas itibari ile Tanzimat'ın Reşit Paşa'dan sonraki uygulayıcıları Ali ve Fuat Paşalara karşı bir başkaldırma olarak belirlenmiştir. Yeni Osmanlılar, Tanzimatçıların sömürü olayını anlamadıklarını, bir üst tabaka meydana getirdiklerini, kendi kültürlerini kösteklediklerini ve ancak yüzeysel anlamda batılı olduklarını ileri sürüyorlardı.

Yeni Osmanlı hareketini değerlendirebilmek için önce basın hayatındaki gelişmelere bakmak, zira hareketin içinde yer alanların çoğu, ya da en önemlileri gazetecilerdir. İlk gazete devletin resmi gazetesi olan *Takvim-i Vekayi* idi (1831). Ondan sonra sahibi İngiliz olan *Ceride-i Havadis* (1840) da kurulmuştur. Bu gazetenin yarı resmi bir niteliği vardı. Gazeteciliğin asıl başlangıcı 1860 da yayımlanmaya başlayan, Çapanzade Agah Efendi'nin *Tercüman-ı Ahval* gazetesidir (Akşin, 2014: 34). Bu gazetenin yazarları arasında bulunan Şinasi 1862 yılında kendi gazetesini kurarak *Tasvir-i Efkar* adı altında yayınlamaya başladı. 1863'te Namık Kemal *Mirat* gazetesini kurdu, ardından da *Tasvir-i Efkar*'ı devraldı. 1867'de Ali Suavi *Muhbir* gazetesini kurmuştur. Böylece 1860 lardan itibaren Osmanlı başkentinde zengin bir gazetecilik ortamı oluşmaya başlamıştı. 1869 yılından itibaren ise resmi ve özel gazetecilik olayı taşrada kendisini hissettirmeye başlamıştır. Özellikle devletin taşrada matbaa kurması taşra gazeteciliğini geliştiren faktörlerden birisi idi (Çapa ve Çiçek, 2006: 65).

1867'de büyük olaylar çıkmış ve Fazıl Paşa büyük kızgınlıkla Osmanlı Devleti'nin sorunlarını inceleyen uzun bir mektup yazmaya başlamış ve yayımlamıştır. Mektupta Türkiye'de "Genç Türkler" in varlığından söz ediyor ve Osmanlı dertlerinin çözümünün meşrutiyette olduğunu belirtiyordu. Böylece basın özgürlüğü anlamında hürriyetin ötesinde, meşrutiyet talebini de içeren bir hürriyet talebi ortaya çıkmış oluyordu. Fazıl Paşa'nın mektubu büyük yankılar uyandırmıştır. Hükümet, aleyhine özgürlükçü akımın farkına varmıştır. Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi İstanbul'dan uzaklaştırılmış ve Fransa'ya kaçmak zorunda kalmışlardır. Paris'te Yeni Osmanlılar cemiyetini kuran yazarlar gazete yayımlamaya başlamışlardır. Bu kişiler, Avrupa'nın özgür ortamında yaptıkları yayınlarla düşüncelerini geliştirme olanağı bulmuşlardır (Akşin, 2014: 35).

Yeni Osmanlılar, Ali ve Fuat Paşaların Avrupa'yı kültür konularında taklit etmelerine karşı çıkıyorlardı. Onlara göre Tanzimat, bir kültür taklitçiliği olduğu için, kültür planında kısır kalmış, Müslüman topluluğunu temelinden sarsmıştı. Bundan dolayı, Yeni Osmanlılar demokratik anlayışlarını şeriatın alacakları ilkeler üzerine kurmak istemişlerdir. Bu tutum daha sonraki yıllarda tekrar sahneye çıkacak olan bir yaklaşımın ilk sistematik ifadesiydi. Yeni Osmanlılara göre Tanzimat'ın dayandığı temel bir felsefe, ahlaki değerlerin kökünü oluşturacak bir zemin yoktu. Yeni Osmanlılar bu boşluğu doldurmak için İslam felsefesinden yararlanmayı teklif ediyorlardı. Onlara göre, İslam'da siyasal demokrasinin esaslarını bulmak da mümkündü. Yeni Osmanlılar, Osmanlıların bir kitle olarak harekete geçirilmesi zorunluluğunu anlatmak istiyorlardı (Mardin, 1995: 88).

Ali ve Fuat Paşalar, gerçekten Tanzimat hareketinin yürütücüleri olarak ıslahatı Reşit Paşa'nın başlattığı şekilde, kameralizmin bir uzantısı olarak uygulamışlardır. Tebaaya aşırı bir hürriyet vermek söz konusu olamazdı, zira ana hedef devleti kurtarmaktı. Yeni Osmanlılar bu tutuma karşı koyarak hürriyet istiyor ve bunun anayasaya dayalı bir parlamento ile sağlanacağını düşünüyorlardı (Mardin, 1995: 87).

Yeni Osmanlıların amacı, Osmanlı İmparatorluğu'ndan bir "meclis-i meşveret" in kurulmasını sağlayarak siyasi iktidarın paylaşılmasını kurumlaştırmak, bir kuvvetler ayrımı sağlamaktı. Kuvvetlerin dengesi, yürütmeyi kurulacak olan meclise karşı sorumlu tutmakla elde edilecekti. Yeni Osmanlılar yürütmeden padişahı değil, Abdülaziz devrinde devlet idaresini fiilen ele almış olan Babıali üst bürokrasisini kastediyorlardı (Mardin, 1983: 31).

Aslında Yeni Osmanlıların amacı "padişahlığı kaldırmak" değildi. Yeni Osmanlılar görünüşte geleneksel Osmanlı meşruiyet normlarından hareketle padişahı "adalet" istiyorlardı. Fakat bu isteklerin padişahın adaletinden değişik bir nesne, kendi başına anlamlı ve padişahı ayrı yaşayan bir adalet alanına yapılan bir referans olarak şekilleniyordu. Oysa Osmanlı pratiğinde böyle kendi başına anlamlı bir adalet alanı yoktu (Mardin, 2001: 47).

Yeni Osmanlıların çıkış noktaları kendi içinde çelişkiler taşıyordu. Bir yandan, eskinin ve geleneğin bağrında yaşıyorlardı, bir yandan da, kendilerince ve el yordamı ile, yeni olanı, moderniyetin yakalamasının çabası içindeydiler. Bir başka ortak noktaları, ümit veren

ve gelecek vaat eden genç yönetici elit adayları olarak, bir yandan, geleneksel Osmanlı/Türk elitinin hiyerarşi basamaklarında yükselmesinin koşullarına uymak zorunda kalmaları, diğer yandan da siyasi bir tavır alarak, tam da bu noktada muhalif bir tutum benimsemeye çalışmalarıydı. Bir ayakları geleneğin içinde, diğer ayakları ise geleneği kırmanın yollarını arar durumdaydı. Aslında bu durum modernleşme yanlısı Türk/Osmanlı yönetici elitinin ortak paydasını ve çelişkilerini oluşturuyordu. Bir yandan geleneğe sahip çıkılıyor, diğer yandan da eskinin terk edilmesi gereken noktaları ölçülüp biçiliyor, saptanıyor ve yeni olarak kabul edilenlerin içinden bir seçme yapılmak isteniyordu. Bu, üzerinden kalkılması hayli güç bir işti (Koçak, 2001: 74).

Yeni Osmanlılara göre, ülkenin içinde bulunduğu durumdan çıkmasının tek yolu anayasanın ilanı idi. Onlara göre, Sultan'ın çevresi değişirse ve sultanın çevrelerine kendileri yerleşirlerse Sultan, anayasanın ilanına zaten kendisi karar verecekti. Bu takdirde işler kendiliğinden yoluna girecekti. Sultan'ın çevresini değiştirmezlerse tek çare Sultan'ın kendisini değiştirmek kalıyordu. Yeni Osmanlıların önünde ise alternatif olarak sadece V. Murat ve II. Abdülhamit bulunuyordu. Nitekim, ikinci isim olacaktı. Bu şekilde yeni Osmanlılar kendilerine hami bulmuş olacaktı. Çünkü, Osmanlı'da prestij sağlayan şey yaşlı olmak ve gelenekleri bilmektir.

Yeni Osmanlılar hareketi genellikle bir bütün olarak incelenir. Oysa hareketin içinde en aşağı üç ayrı eksen bulmak mümkündür. Şinasi'nin kompleksiz Batıcılığı, Namık Kemal gibi geniş oranda parlamentolu bir idareden faydalanmak isteyenler ve parlamenter demokrasiyi bir çeşit insan tabiatına aykırı bir "oyun" olarak değerlendiren Ali Suavi gibi kişiler. Bu tutumun da zamanımıza kadar devam ettiğini söyleyebiliriz (Mardin, 1995: 89).

Yeni Osmanlılar, yönetici seçkinler sınıfı içerisindeki küçük bir topluluktur. Bunların örgütlü faaliyetleri beş yıldan fazla sürmemiştir. Sıkı şekilde örgütlenmemişlerdir ve topluluk üyelerinin düşünceleri birbirinden çok farklıdır. Buna rağmen Türkiye'de ve Türkiye ötesinde şaşırtıcı ölçüde etkileri oldu. 1876 Anayasası'nın oluşumu ve 1878 sonrasında Sultan'ın istibdat yönetimine muhalefet edecek olan ve onların yazıları üzerine temellendirilen Osmanlı meşrutiyet hareketini dolaylı yoldan bile olsa büyük ölçüde etkilemişlerdir. Onların Avrupa liberalizmiyle İslami geleneği kaynaştırmaya girişen akıl yürütme yolu, özellikle de Namık Kemal'in ki, o yüzyılın daha sonraki İslamcı yenileşme

tarafklararınca devralındı ve İslam dñnyasında geniş tarafklar buldu. Dñřüncelerinden başka en bñyñk katkıları yeni bir siyaset tarzının yaratılması olmuştu. Yeni Osmanlılar, İmparatorluğun Osmanlı seçkinler sınıfı içerisindeki ilk modern ideolojik hareket sayılabilir. Yazılarıyla bir kamuoyu, Osmanlıca sñylersek efkar-ı umumiye yaratmak ve onu etkilemeye bilinęli şekilde ęalıřmak da ilk kez onların yaptığı işti (Zürcher, 1995: 112).

Sultan Abdñlaziz'in saltanatı on beş sene dñrt ay yirmi bir gñn sñrmñřtñr. Sultan Murat'ın tahta oturmasının ardından Yeni Osmanlılardan Namık Kemal Magosa'dan Menapirzade Nuri Bey de Akka sñrgñnñnden İstanbul'a dñnmñřlerdi. Namık Kemal'in gelişi 1876 Mayıs'ındadır. Sultan Abdñlaziz'in tahttan indirilmesi, en kñçñk bir engelle karşılaşmaksızın, tam bir sakinlik içinde cereyan etmiştir. Fakat, bu sırada Sultan Murat'ın durum ve hareketlerinde bazı tñr anormallikler baş gñsterdięinden Viyana'dan uzman doktorlar getirilmiş, fakat bunlar tedavisini imkansız bulmuşlardır. Bu yñzden saltanat makamında yeniden değişiklik yapılmasına gerek gñrñlmñřtñ. Bunun için Mithat Paşa, Velihaht Abdñlhamit ile gñrñřmñř ve Maslak'ta geręekleřen konuşmada meşrutı bir idare uygulanması şartıyla değişiklik yapılması kararlaştırılmış; řeyhñlislam Hasan Hayrullah Efendi tarafından ęıkarılan fetvaya dayanarak V. Murat tahttan indirilmiş ve Abdñlhamit tahta oturtulmuştur (Kuran, 2000: 27-28).

1.3.2. Birinci Meşrutiyet'in İlanı

Abdñlhamit, 31 Ağustos 1876' da Mithat Paşa'nın desteği ve Kanuni Esasi sñzñ ile tahta oturmuştur. Bñyñk tñren ve şenlikler yapılmıştır. ęñnkñ bu gelişmelerden bñyñk beklenti ve memnuniyet vardı. Meşrutiyet, ęaęın en iyi yñnetim şekli olarak ęok isteniyordu. Padişah II. Abdñlhamit, iç ve dış istekler veya genel istek ùzerine Mithat Paşa'yı sadrazam yapmıştı. Zira, Mithat Paşa'ya ęaęın temsilcisi gñzñ ile bakılıyordu. Mithat Paşa, kendisini iyi yetiştirmiş, Batı'yı tanımış, zeki, bilgili ve bulunduğu valiliklerde (Niř, Tuna, Bağdat) ęok başarılı hizmetler vermişti. Okul, yol, matbaa, gazete, kredi sandığı vb. işler geręekleřtirmiřti (Gñl, 2010: 17).

1876 tarihinde, Bab-ı Ali'de okunan Hattı Hñmayun ile Mithat Paşa, Ziya Paşa ve Kemal beylerin katıldıkları bir komisyon tarafından hazırlanan Kanuni Esasi ilan

edilmiştir. Sultan Abdülhamit, padişah olduktan sonra, Mithat Paşa'ya karşı veliahtlıkta gösterdiği uysal tavrı bir kenara bırakmıştır (Kuran, 2000: 29).

Mithat Paşa, Abdülhamit tarafından azledilmiş ve ülke dışına sürülmüştür. Fakat artık ok yaydan çıkmış olduğu için meşrutiyetten dönülemedi, seçimler yapılarak ve 20 Mart 1877'de ilk meclis toplanmıştır. İki ay kadar süren bir dönemden sonra, yeni bir meclis 1877 sonu ve 1878 başında 2 ay kadar süren bir dönem daha toplanmıştır (Akşin, 2014: 42).

1876 Kanun-i Esasisinde, devletin temel organları, modern sistemeğe uygun olarak, yasama, yürütme ve yargı olarak üçe ayrılarak düzenlenmiştir.

1.3.2.1. Yasama Organı: Meclis-i Umumi

Türk tarihinde bir yasama organı yani parlamento, ilk defa Kanuni Esasi ile kurulmuştur. Kanuni Esasinin kurduğu yasama organının adı "Meclis-i Umumi"dir. Meclis-i Umumi, "Heyet-i Ayan" ve "Heyet-i Mebusan" isimli iki heyetten oluşmaktaydı. Yani Osmanlı Parlamentosu iki meclisli bir parlamentoydu (Gözler, 2009: 18).

Meclis-i Umumi'nin padişahça atanan üyelerinden oluşan kanadı *Heyet-i Ayan* anayasal statüsü itibariyle Heyet-i Mebusan'dan daha üstün olup, onun kabul ettiği yasa önermelerini (layihaları) padişah adına denetleme yetkisine sahipti (m.64). Meclis-i Mebusan'dan gelen kanun layihalarını anayasaya uygunluk açısından da inceleme ve ret ve ya geri gönderme hakkına sahip kılınmış idiyse de, Heyet-i Ayan uygulamada bu yetkisini pek kullanmamıştır. Ayrıca anayasa padişaha Meclis-i Mebusan'ı fesih ve tatil yetkilerini de tanımıştır ki bunlar onun parlamentoyu kendi denetimi altında tutmasını daha da kolaylaştırıyordu. Öte yandan, padişahın Meclis-i Umumiyi tamamen kendi takdirine göre istediği zaman feshedebilecek durumda olması, anayasanın feshi, meclise karşı bir ceza olarak düzenlemiş olduğunu düşündürmektedir. Esasen Meclis-i Umumi üyeleri padişaha bağlılık yemini etmek zorundaydı. Buna karşılık Meclis-i Umumi tam anlamda yasama yetkisine sahip değil idiyse de, demokratik temsilin gereklerinden birini yerine getirebilecek durumda idi. Çünkü, Meclis-i Umumi üyeleri anayasal olarak sorumsuzluk ve dokunulmazlığa sahip kılınmıştı (Erdoğan, 2012: 38).

1.3.2.2. Yürütme Organı: Padişah ve Heyet-i Vükela

Kanun-i Esasi'nin kurduğu yürütme organı ikili yapıdadır. Bir tarafta devlet başkanı olarak padişah diğer tarafta da hükümet vardır.

Kanun-i Esasiye göre saltanat Osmanlı sülalesine aittir (m.3). Bu sülalenin içinde ise saltanat, ekber evlat sistemine göre geçer (m.3). Yani ölen padişahın yerine büyük oğlu değil de Osmanlı ailesinin en yaşlı erkek üyesi geçer. Kanun-i Esasi'ye göre padişah aynı zamanda halifedir (m.4). Tüm monarşilerde olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğunda da padişah sorumsuz ve kutsaldı (m.5). Yani padişah ne siyasal nedenlerden görevden alınabilir; ne de padişah hakkında hukuk ya da ceza davası açılabilirdi. Bunun herhangi bir istisnası da yoktu. Padişahın yürütme organının başı olarak birçok yetkileri vardır (m.7): bakanların tayin, azil, rütbe ve nişan verilmesi, para basılması, uluslararası antlaşma yapma yetkisi, harp ve sulh ilanı, kara ve deniz kuvvetlerinin komutanlığı, kanun ve şariat hükümlerinin uygulanması, nizamnamelerin tanzimi, cezaların hafifletilmesi ve affı, Meclis-i Umumi'nin toplantıya çağırılması ve tatil edilmesi, Heyet-i Mebusan'ın fesih hakkı vb. Bunlara kanunları veto etme yetkisi (m.54), ve istediği kişileri sürgüne gönderme yetkisi (m.113) de eklenebilir (Gözler, 2008: 168).

Heyet-i Vükela bakanlar kuruludur. Heyet- i Vükelanın başkanı sadrazamdır. Heyet-i Vükela da sadrazamdan başka şeyhülislam ve diğer vekiller bulunur. Sadrazam, şeyhülislam ve diğer vekiller doğrudan doğruya padişah tarafından atanır. Yani Heyet-i Vükela Meclis-i Mebusan'a değil doğrudan bakanlar kuruluna karşı sorumludur (Gözler, 2009: 20). Kanuni Esasinin kurduğu sistem parlamenter sistemle benzerlik gösterse de tam anlamıyla 1909 değişikliklerinden sonra gerçek bir parlamenter rejim olacaktır.

1.3.2.3. Yargı Organı

Kanun- i Esasi'nin yargı konusundaki yenilikleri günümüz anayasalarından hiç de az değildir.

Anayasanın yargı ile ilgili (Mehakim=Mahkemeler) bölümünde hak arama hürriyetini ve adil yargılanmayı güvence altına alacak kimi temel haklara yer verilmiştir:

hakim güvencesi (m.81), iddia ve savunma hakkı (m.83), mahkemelerin davalara bakmaktan kaçınamamaları (m.84), mahkemelerin bağımsızlığı (m.86) ve olağan üstü mahkeme yasağı (m.89) gösterilebilir (Erdoğan, 2012: 40).

Kanun-i Esasi'nin ilanı ile yalnızca sözde olarak mutlak monarşiden çıkmıştır denilebilir. Çünkü padişah hala çok önemli yetkilere sahip bulunuyordu. Yalnızca mahkemeler padişahın yetkisinden çıkarılmış ve bağımsız bir hal almıştı.

Bu arada Balkanlar'daki durum daha da kötüleşmişti. Sırbistan 30 Haziran 1876'da İmparatorluğa savaş ilan etmiş, ama Osmanlı ordusunun üstün güçleriyle karşı karşıya kalınca Eylül'de ateşkes istemek zorunda kalmıştı. Ancak Rusya'daki ateşli Panislov duyarlılığı bu sırada doruğa ulaşmıştı. Sırbistan'da hayal kırıklığına uğramış olan Rus Panislovcuları artık Bulgarlara yönelmişti. Rus hükümeti Bulgarların yaşadığı bölgelerde geniş kapsamlı reformlar yapılması ve fiili özerklik verilmesi için İstanbul'a baskı yapmakta, talepleri karşılanmadığı takdirde savaşla tehdit etmekteydi. İngiltere, Balkanlara ilişkin uluslararası bir konferans önererek büyüyen bunalımı hafifletmeye çalışmıştır. Konferansın 23 Aralık 1876'da İstanbul'daki ilk toplantısında delegeler, Osmanlı delegesinin Kanun-i Esasi'nin ilan edilmiş olduğunu açıklamasıyla şaşkınlığa uğramışlardır (Zürcher,1995: 117).

Osmanlılara göre Kanun-i Esasi'nin ilanıyla bütün tebaaya meşruti haklar verilmiş olduğundan İmparatorluğun Hristiyan bölgelerindeki bütün ıslahat tartışmaları gereksiz hale gelmiş oluyordu. Büyük güçlerce yapılan bütün ilave öneriler Babıali tarafından reddedilmiştir. Sonuç olarak, konferans başarısızlığa uğramış ve Rusya, Bosna-Hersek'i işgal etmesine rıza göstermek suretiyle Avusturya'nın tarafsızlığını kazandıktan sonra 24 Nisan 1877'de savaş ilan etmiştir. Başlangıçta Rus orduları pek kuvvetli bir direnişle karşılaşmamıştır. Ama sonradan Bulgaristan'ın Plevne bölgesinde beklenmedik şekilde durdurulmuşlardır. Osmanlı burada Mayıs ayından Aralık ayına kadar Rus saldırılarına karşı koymuştur. Ruslar sonunda cepheyi yarıp geçmesi Osmanlıların etkin direnişini sona erdirmiştir. Şubat ayının sonunda Ruslar İstanbul'a sadece 12 kilometre uzaklıkta ki Ayestefanos'taydılar (Yeşilköy). Bunun üzerine II. Abdülhamit 14 Şubat 1878'de Meclis'i Umumi'yi süresiz tatil etmiştir (Zürcher, 1995: 118-121).

Fakat bunu meşrutiyetin sonu saymak zordur, zira Nisan 1880'e kadar Abdülhamit, meclisi toplamamakla birlikte meşrutiyet devam edecekmış gibi davranmıştı. Bu tarihe kadar kanunlar “meclis toplandığında görüşülmek üzere” diye çıkarılmış, ayan meclisine atamalar yapılmıştı. Ancak 1880'den sonra Osmanlı Devleti yıldan yıla koyulaşan bir mutlakiyete, hatta bir polis düzenine doğru kaymaya başlamıştır (Akşin, 2014: 43).

1.3.3. Abdülhamit Dönemi

II. Abdülhamit rejimi anayasal bir İslam devleti modeli olarak ele alınabilir. Genel bağlılık en baştan sağlanmış olduğu için artık ne anayasanın ne de parlamentonun bir işlevi kalmıyordu. Parlamentonun varlığı sadece teoride kalıyordu. Anayasanın ise kendinde bulunan bazı maddeleri onu gereksiz ve hükümsüz kılıyordu.

Bu dönemde dikkate değer bir nokta, Sultan Hamit'in siyasi alanda mutlakiyet rejimine dönmesinin onu daha önce başlamış olan genel modernleşme siyasetini terk etmesi anlamına gelmemiş olmasıdır. Nitekim 1908'e kadar süren bu mutlakiyet döneminde haberleşme ulaştırma, eğitim alanlarında modernleşme faaliyetleri hızla ve yoğun bir biçimde devam etmiştir (Erdoğan, 2012: 42).

Asıl güç sultan ve halife olarak padişahın etrafında toplanmıştır. Abdülhamit, parlamento yerine bir dizi özel danışma komitesi oluşturmuştur. Bu istişare komiteleri siyasal, dinsel, askeri sorunlarda padişaha danışmanlık yapıyordu. Bir bakıma Abdülhamit, Yeni Osmanlıların İslam *constituonnalisme*⁷'i saydıkları “meşveret usulünü” onlardan daha hızlı ve daha doğru uyguluyordu (Berkes, 2014: 344).

Bütün güçlerin merkezileşmesinin sonuçlarından biri, geniş bir bürokrasi örgütü oldu. Bu bürokrasi bu rejimin en baskıcı fakat en zayıf yanı olmuştur, çünkü çağdaş bir yönetim sistemi olması için gerekli kadrolardan ve rasyonel yöntemlerden yoksundu. Bu merkezileşmiş bürokrasiye yarayan tek mütevazı modern araç telgraftı (Berkes, 2014: 344). İstanbul'u Avrupa sistemine bağlayan ilk telgraf hatları, Kırım Savaşı sırasında döşenmişti. Ondan sonra telgraf ağı hızla yayılmış ve Abdülhamit döneminde her taşra kentine ulaşmış, böylece merkezi hükümete ilk kez taşradaki memurlarıyla haberleşme ve

⁷ Meşrutiyet anlamına gelmektedir.

onları denetleme olanağı sağlanmıştı. Ortaya usta bir telgrafçı ordusu çıkmıştı (Zürcher, 1995: 123).

Yüzyılın ilk yarısında başlayan yavaş ekonomik büyümenin ve hatta durgunluğun aksine, 1856 ile 1874 yılları arasındaki dönemde ciddi bir ekonomik büyüme kaydedilmiştir. Ancak hakiki ekonomik büyüme, toplumsal değişme ve idari profesyonelleşme, II. Abdülhamit döneminde meydana geldi. Hatta bu dönemde dış borç dahi istikrara kavuşmuş ve sanayileşmeye yönelik ilk mütevazı adımlar atılmıştır. Avrupa'nın genel etkisi ve ticari gücü her alanda hissedilmeye başlanmıştır (Karpas, 2014: 102).

Abdülhamit devrinde demir yollarının uzunluğunda da önemli artışlar olmuştur. Genellikle demir yollarını yabancı sermaye yapmakla birlikte, özellikle hacılara kolaylık olmak üzere kurulan Şam-Hicaz demir yolunu Osmanlı hükümeti yapmıştır. Zamanla demir yolu yapımında Haydarpaşa-Bağdat-Basra projesini üstlenen Almanlar ağır basmışlardır (Akşin, 2014: 46).

Abdülhamit ruh hastalığı derecesinde aşırı kuşkulu, kuruntulu bir insan olduğundan gizli polis örgütüne çok önem vermiştir (Akşin, 2014: 46). Bu, memurların ve amirlerin devlete bağlılığını kontrol edecek kişilerden meydana gelen geniş bir hafiye ve jurnalci örgüttür. Bu örgüt, denetleme ile görevlendirildiği bürokrasi örgütünden farklı olarak gizli, resmi olmayan bir örgüttü; fakat haber toplama ve verme işinde sınırsız özgürlüğü vardı. Hafiyecilik ve jurnalcilik örgütünün başkentte “Baş hafiye” adı altında bilinen makamı, dairesi ve ödeneği olmakla birlikte, hafiye ve jurnalci kadroları temelde geniş bir gönüllü ordusuydu (Berkes, 2014: 344).

II. Abdülhamit döneminde eğitim hizmetlerinde önemli gelişmeler sağlanmıştır. Örneğin, Tanzimat döneminde başlayan eğitimi teşkilatlandırma çalışmaları bu dönemde modern hale gelmiştir. 1879 yılında düzenlenen Maarif Nezareti teşkilatı, günümüzün eğitim teşkilatının temellerini oluşturmuştur (Yelkenci, 2010, 92). Devlet okullarının sayısı bu dönemde iki kat, rüştiyelerin sayısı ise dört kat arttı. Ayrıca, 1900 yılında ilahiyat, matematik, fen ve edebiyat fakültelerini içine alan ilk modern üniversite, *Dar-ül Fünun-i Osmaniye* açılmıştır (Erdoğan, 2012: 43).

Fakat Abdülhamit'in en büyük zayıflığı, kendi geliştirdiği eğitim kurumlarından çıkan yeni bürokrat ve subay kuşaklarına yani Osmanlı aydın zümresine sadakat aşılayamamış olmasıydı. Anayasayı yeniden yürürlüğe koyma hareketine önderlik eden ve 1908 Devrimini gerçekleştirecek örgüt olan İttihat ve Terakki örgütü üyeleri bu kurumlarda yetişmişti.

1.3.4. İkinci Meşrutiyet

II. Abdülhamit devri Batı'nın fikirlerinin iyice anlaşılmaya başlandığı devirdir. Bunun sebebinin, yeni kurulan okulların ve yabancı dil bilenlerin sayısının artması olduğu söylenebilir. Bunun yanında II. Abdülhamit'in Batı'yı bir rol model alması da gösterilebilir. Padişah Batı'nın idari, askeri ve eğitim sistemini alırken aynı zamanda Müslümanlığı tebaası arasında güçlendirmeye de çalışıyordu. Bu amaçla Harbiye, Mülkiye ve Askeri Tıbbiye okullarını kurdurdu. Burada Batı'ya özgü pozitif bilimler okutuluyordu. Bu okullardan çıkanlar Batı'nın değerlerini içselleştirmiş kişiler olarak yetişiyorlardı. Bu kuşak Batı'yı ve Batıcılığı benimsemeyi güçlü olmakla eş tutar olmuştu. İslam dolayısıyla Müslümanlık dahi milli gücü arttırdığı oranda değer görür olmuştu. Bu fikirler en çok padişaha karşı muhalefeti oluşturan Jön Türkler arasında etkili olmuştur.

1.3.4.1 Jön Türkler ve İttihat Terakki Cemiyeti

II. Abdülhamit rejimine karşı ilk başkaldırmalar, genç kuşak arasında başlamıştır. Sivil ve asker okullarında, Tanzimat Dönemiyle kıyaslanamayacak kadar çok sayıda genç yetişiyordu. Abdülhamit yönetimine karşı başlıca üç çevrede gelişen siyasal gruplaşma doğmuştur. Birincisi yüksek eğitim okullarında (özellikle tıp ve harp okullarında) gençler arasında başlayan gizli cemiyet kurma akımı, ikincisi, üyelerinin çoğu subay olmakla birlikte ordu dışındakileri de içine alan gizli komiteler (cuntalar), üçüncüsü de, Paris, Cenevre, Kahire gibi merkezlerde bir araya gelen aydın gruplaşmaları. Başlangıçta birbirinden ayrı gözükseler de bunların varlığını sezen yönetimin hafiye ve jurnal örgütlerinin eylemlerinin koyulaşması sayesinde aralarında bağlantılar kurulmuştur. Bunların hepsini birden "Jön Türk" olarak adlandırmak geleneksel olmuştur (Berkes, 2014: 389-390).

Burada Jön Türk olarak nitelenen hareketin arkasında Yeni Osmanlılar hareketi bulunmaktadır.

Yeni Osmanlılar 1877’de Abdülhamit tarafından dağıtıldıktan sonra, faaliyetlerini Avrupa’da gizli bir biçimde yurtiçinde sürdürerek İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin temelini oluşturmuştur. Bilhassa gizli gizli okunan Namık Kemal’in, Ziya Paşa’nın eserleri ve Ali Şevkati’nin Napoli, Cenevre ve Paris’te çıkardığı İstikbal Gazetesi, Tıbbiye, Mülkiye ve Harbiye okuyan gençler arasında Abdülhamit karşıtı havayı beslemiştir. Bu muhalif hava ile beslenen gençler, önce İttihad-ı Osmani sonra Osmanlı İttihat Terakki Cemiyetini örgütlediler (Aydın, 2001: 118).

II. Meşrutiyet’i gerçekleştiren Jön Türk hareketinin kökeni, Fransız Devrimi’nin 100. yıl dönümünde bir grup askeri öğrencinin gizlice kurduğu İttihad-i Osmanlı Cemiyetidir (Tekin ve Okutan, 2011: 52). İlginç şekilde bu kurucular arasında bir Arnavut, bir Kürt, bir Çerkez yer alıyordu (Zürcher, 1995: 136). Bu kurucularda en ünlüleri Abdullah Cevdet ve İbrahim Temo’ydu. 1895’e doğru üyeler Paris’te bulunan Ahmet Rıza ile temas kurular ve onun telkinleri sonucunda örgütün adını Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti olarak (İTC) değiştirmişlerdir (Akşin, 2014: 47).

Cemiyeti kuran gençler memleketin maruz kaldığı felaketlerin nedenini hükümetin idare sisteminde ve milletin kaderinin bir şahsın keyif ve hevesine tabi tutulmasında buluyor; Meşrutiyet’in uygulanmasını sağlamak amacıyla böyle gizli bir cemiyetin kurulmasına gerek görüyorlardı. Cemiyetin kurucuları o günlerin ihtiyaç ve düşüncesine uygun bir nizamname düzenlemişlerdi. Başlığı, “Osmanlı İttihat ve Terakki Nizamnamesi” şeklindedir (Kuran, 2000: 46).

Avrupa’da genel adıyla *Jeune Turc* adıyla anılan grup içinde, hiç biri bu adın anlamına uygun olmayan üç görüşü savunan üç önder sivrilmmişti. Bunların birincisi Ahmet Rıza (1859-1930), ikincisi, Mehmet Murat (1853-1912), üçüncüsü, Prens Sabahattin’dir (1877- 1948). Bunların görüşleri etkili olmakla birlikte, 1908 sonrasında kişi olarak hiçbir önemli rol oynamamışlardır (Berkes, 2014: 393).

Ahmet Rıza Bey 1859 yılında İstanbul'da doğmuştur. Viyanalı soylu bir aileden gelen annesinin etkisiyle küçük yaşlardan itibaren Batı kültürüyle yetişmiştir. Dönemin modern eğitim kurumlarından biri olan Galatasaray Sultanisi'ni bitiren Ahmet Rıza, Anadolu köylüsünün sefaletini tarımın geriliğinden kaynaklandığı düşüncesiyle Fransa'ya gidip ziraat tahsili yapmıştır. Grignon Ziraat Okulu'ndan mezun olduktan sonra dönüşünde devlet kurumlarında rasyonel idarecilik anlayışının gelişmediğini ve modern ziraatçılık için gerekli sermaye ve kamu asayişinin de sağlanmamış olduğunu gören Ahmet Rıza 1889'da Fransız Devrimi'nin 100. yıl dönümü nedeniyle Paris'te açılan sergiye Osmanlı Hükümeti'ni temsilen katıldı ve görevinden istifa ederek 1908'e kadar yurt dışında kalmıştır. Pozitivizm ile ilk tanışması ise Auguste Comte üzerine yazılmış bir kitap vasıtası ile olmuştur (Özden, 2001: 120). Ahmet Rıza silik bir ittihatçı olarak da kalmıştır.

İkinci topluluğun önderi olan Mehmet Murat, Kafkasya'dan İstanbul'a göçmüştür. Kırım Savaşı sırasında çarlık yönetimin karşı başlayan Şeyh Şamil'in savaşının bastırılmasından beri Dağıstan Rusya'nın yönetiminde olduğu için, Murat Stravropole şehrinde Rus jimnazında (lise) okumuştur. Oradan *Rousseau*'nun *Toplum Sözleşmesi*, *Montesquieu*'nun *Kanunların Ruhu* adlı yapıtlarını, Guizot ve Draper'in tarih kitaplarını okumuştur. 1873'te Moskova'ya üniversite öğrenimine gönderilirken kaçarak İstanbul'a gelmiştir. Gelişinden sonraki yıllar içinde Kanun-i Esasi tartışmalarını ve bunların vardığı sonucu gözleriyle görmüştür (Berkes, 2014: 394-395).

Ahmet Rıza'nın amacı, dürüst bir yönetim kurarak eğitimin ve müspet bilimlerin gelişmesini, yayılmasını sağlamak olduğu halde, Murat'ın amacı İslam şeriatını uygulayacak bir Pan-İslam devleti kurulmasıydı. İki adamın temsil ettiği gruplar arasındaki çatışmalar boyunca, Ahmet Rıza grubu onun İslamcılığı ile alay etmeye, Murat da onları dinsizlikle suçlamaya başlamıştır. Bu çeşit görüş ayrılıklarından yararlanılmasını, hiç değilse bir yanı tatmin ederek uzlaştırılmasını çok iyi bilen II. Abdülhamit, bu yöntemi uygulamakta usta olan özel temsilcileri yoluyla Murat'ı geri çekmesini bilmiştir (Berkes, 2014: 396).

Üçüncüsü önderlerin en genci olan Prens Sabahattin'dir. Mehmet Sabahattin, yaygın olarak tanınan ismiyle Prens Sabahattin Türkiye'de sosyoloji alanının kurucularından biridir. Prens Sabahattin'in doğum tarihi biraz tartışmalıdır. Genel olarak

kabul gören tarih 1877'dir. Sarayın damadı olan Mahmut Paşa ile Sultan Abdülmecit'in kızı, II. Abdülhamit'in kız kardeşi olan Seniha Sultan'ın oğludur. Aslında Osmanlı saray hiyerarşisinde şecerede baba tarafı belirleyici olduğu için gerçek anlamda bir prens değil, ancak Sultanzade'dir (Durukan, 2001: 143-144).

Prens Sabahattin'in doğduğu ve yetiştiği dönemde Jön Türkler, Abdülhamit'in istibdat yönetimine karşılık hürriyetin ilanı konusunda kamuoyu oluşturmak amacıyla siyasi iktidarın etkisinin kendilerine ulaşamayacağı dış merkezlerde, özellikle Fransa'da toplanmışlardı. Damat Celaleddin Paşa da Abdülhamit ile geçinemeyerek oğulları Prens Sabahattin ve Lütfullah Beyleri yanına alarak 14 Aralık 1899'da deniz yoluyla Fransa'ya kaçmıştır. Böylece Prens Sabahattin de Jön Türkler arasına katılarak entelektüel mücadelesine başlamış oldu (Reyhan, 2001: 146).

Prens Sabahattin 1899'da yurt dışına kaçtıktan sonra ittihatçılara katılmasına rağmen cemiyetin önde gelen liderlerinden Ahmet Rıza ve onun sosyolojik yaklaşımlarından uzak durmuş, İngiliz yanlısı olarak tanınan Science Sociale ekolüne katılarak ekolün görüşleri doğrultusunda Teşebbüsü Şahsi ve Ademi merkezîyet cemiyetini kurmuş, Terakki adlı dergiyi çıkarmıştır (Kaçmazoğlu, 2013: 189).

Prens Sabahattin modern Türkiye'nin ilk sistemli liberali olarak tanımlanabilir. İktisadi alanda teşebbüs-i şahsiden (kişisel ve özel girişim) yana olan Prese göre, bireyci toplumlar cemaatçi toplumlara göre daha üretken girişimci ve bağımsız karakterlidir. Bu nedenle bütün diğer doğu toplumları da cemaatçi bir toplumsal yapısı bulunan Osmanlı Devleti'nin bunalımda çıkabilmesi için her şeyden önce bireyselliğin gelişmesi gerekir. Ayrıca, verimsiz bürokratik mekanizmalar ortaya çıkaran merkezîyetçiliğin terk edilmesi ve idarenin adem-i merkezîyet doğrultusunda yeniden düzenlenmesi şarttır (Erdoğan, 2012: 44).

İkinci Meşrutiyet'e varan gelişmeler kısaca şöyle olmuştur: II. Abdülhamit dönemi bilinen özellikleri ile sürerken, 1889'da askeri tıp öğrencileri arasında İttihat Terakki Cemiyeti kurulmuştur. Cemiyet yurt içinde ve yurt dışında örgütlenmiştir. Bu ikinci Yeni Osmanlılar hareketi de denilebilir. Bu cemiyet istibdatın kaldırılması ve meşrutiyetin

yeniden ilanı konusunda çalışıyordu. Nihayet beklenen hareket başlatılır ve 23 Temmuz 1908’de meşrutiyet ilan edilir.

1.3.4.2. İkinci Meşrutiyetin İlanı

Türkiye için 20. yüzyıl, 23 Temmuz 1908’de, Sultan Abdülhamit’in 30 yıl önce rafa kaldırdığı 1876 Anayasası’nın yeniden yürürlüğe girmesi ile başlamıştır (Ahmad, 2014: 2014).

1889 yılında kurulan İttihat ve Terakki örgütü bir süre sonra yurt dışına taşarak Abdülhamit yönetimi ile mücadeleye başlamıştır. Avrupa’nın çeşitli merkezlerinde ve Mısır’da çıkardıkları her türlü yayımları yabancı posta acentaları vasıtasıyla yurt içine sokmayı başaran örgüt, özellikle 1905 sonrasında Abdülhamit’in gözdesi olan genç subaylar arasında taraftar bulmaya başlamıştır. Ülkenin içinde bulunduğu çöküntü durumundan kurtarılması amacıyla Selanik’te bulunan genç subaylar Abdülhamit yönetimini devirmek için gizli teşkilatlanmalar oluşturuyorlardı. Abdülhamit’in özellikle Balkan politikasına eleştiriler getiren grubun ilk kez 3 Temmuz 1908’de eyleme başladığı bilinmektedir. Resne’de kolağası Niyazi Bey 200 kadar asker ve 200 sivilden oluşan kalabalık bir grupla dağa çıkmıştır. Bunlar Meşrutiyet’in iadesi için saray ve başka bazı yerlere başvurmuşlardır. Abdülhamit bunun üzerine hareketi bastırmak üzere fırka kumandanı ve alaydan yetişme Şemsi Paşayı görevlendirmiştir (Çapa ve Çiçek, 2006: 87). Bu hareketi bastırmak için yola çıkan Şemsi Paşa öldürülmüş, Firzovik’te Arnavutlar kandırılarak Meşrutiyet’i istediklerine dair Abdülhamit’e telgraf çektirilmiştir. İşler bu kerteye geldikten sonra Rumeli’nin büyük merkezlerinde, aynı gün, 23 Temmuz 1908’de hürriyet ilan edilerek hükümete telgraflar çekilmiştir. Zaten Abdülhamit başka çare olmadığını anlamış ve birkaç gün önce sadarete Sait Paşa’yı getirmiştir. 24 Temmuz günü gazetelerde seçimlerin emredildiğini bildiren bir duyuru çıkmıştır. Böylece Osmanlı Devleti II. Meşrutiyet devrine girmiştir (Akşin, 2014: 53).

Bir tarafta 33 yıllık otoriter tavırlarıyla bilinen Sultan II. Abdülhamit, diğer yanda meşrutiyetin ilanını sağlayan hürriyet taraftarları vardır. Meşrutiyet ilan edilmiş ama hükümet bunalımları sürmektedir. Padişahın hala kabinedeki bakanların atanmasına müdahale etmekte olduğunu iddia eden Sait Paşa kabinesi birlikte 4 Ağustos 1908

tarihinde istifa etmiştir. Meşrutiyetin ilanından sonra bir süre, İttihat ve Terakki siyasi iktidarı doğrudan yüklenmek yerine perde arkasından yönlendirmeyi tercih etmiştir. İttihat Terakki yönetiminin siyasi iktidar konusundaki hazırlıksızlığını gösteren bir nokta, II. Meşrutiyet'in ilanından 31 Mart vakasına kadar geçen yaklaşık 8 aylık süre içinde sadrazamlık makamında Küçük Sait Paşa ve Mehmet Kamil Paşanın bulunmasıdır. Adı geçen sadrazamlardan her ikisi de Meşrutiyet'in ilanından önce uzun yıllar Sultan Abdülhamit ile birlikte çalışmış, onun sadrazamlığını ve bakanlığını yapmış kişilerdir (Tekin ve Okutan, 2011: 53-54).

Jön Türkler, Hamidiye kuşağının kaybettiği yılları telafi etme telaşıyla hayatın neredeyse her alanında faaliyet göstermişlerdir. Sadece siyasi rejimi değiştirmekle kalmamışlar, eskisine kıyasla batıdan daha çok şey alarak toplumu yeniden biçimlendirmeye çalışmışlardır. Örneğin, yarışmacı sporu başlatmışlar ve ilk kez iki atletten oluşan bir Osmanlı takımı 1912 de Stokholm olimpiyat oyunlarına katılmıştır. Erkek öğrenciler izci olmuşlar ve Lord Baden- Powell izci gruplarını eğitecek örgüte yardımcı olmak üzere eğitimciler göndermiştir. Feminizm ya da kadın kurtuluşundan söz etmek için henüz çok erken olsa da, Jön Türk döneminde kendi savaşını veren bir kadın örgütünün kuruluşuna tanık olunmuştur. Savaş bakanlığı uçakların savaşta ne kadar yararlı olduğunu hemen anlamış ve 1911'de hava kuvvetleri kurulmuştur. İlk film dünya savaşından hemen önce yapılmış ve Türklerin savaşa girişini haklı çıkarmak için Ruslara karşı propaganda amacıyla kullanılmıştır. Tiyatro gelişmeye başladı ve yeni bir iklim Müslüman kadınların sahneye çıkmalarına izin vermiştir (Ahmad, 2014: 44-45).

İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile demokratikleşme açısından ülkemizde bir dönüşüm yaşanmıştır. Bu dönemde çok sayıda siyasi parti siyasi yaşama dahil olmuştur. Bunlardan bazıları: İttihat ve Terakki Fırkası, Milli Meşrutiyet Fırkası, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Osmanlı Sosyalist Fırkası, Ahali Fırkası, İslat-ı Esasiye-yi Osmanlı Fırkası, Mutedil Hürriyetperveran Fırkası, İttihad-ı Muhammediye Fırkası, Osmanlı Demokrat Fırkası, Fedearan-ı Millet Cemiyeti sayılabilir (Tekin ve Okutan, 2011: 54).

1.3.4.3. 31 Mart Olayı

Meşrutiyetin getirdiği özgürlük ortamı bir süre sonra muhalif grupların da ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ordu içinde bölünmeler yaşanmış, İttihat Terakki muhalifi olan bir gazetenin başyazarının öldürülmesi ile olaylar iyiden iyiye kızışmış ve 1909 tarihinde 31 Mart Vakası olarak bilinen olaylar cereyan etmiştir.

Ayaklanmanın nedeni 6 Nisan 1909 gecesi sert muhalefetiyle tanınmış Serbesti Gazetesi başyazarı Hasan Fehmi'nin Galata Köprüsünde öldürülmesiydi. Muhalefet olaya çok büyük tepki göstermiş ve cinayeti İttihat Terakkiye yıkmakta tereddüt etmemiştir. Hasan Fehmi'nin cenazesi büyük bir kitle gösterisi halini almıştır. Cenazeden beş gün sonra, 13 Nisan 1909'da (Rumi takvime göre 31 Mart 1925'te) ayaklanma çıkmıştır. O gün sabahın çok erken saatlerinde Taksim civarında bulunan Taşkılla'daki 4. Avcı Taburu'nun Hamdi Çavuş ile diğer çavuş ve onbaşlıların komutasındaki erler, subaylarını tutukladıktan sonra, başka kışlaları da ayaklandırmışlardır. Daha sonra Sultanahmet'te bulunan Meclis'in önünde toplanan kalabalık "Şeriat İsteriz! Sloganı atmıştır (Akşin, 2014: 58). Askerlerin sözcüleri altı istekte bulunmuşlardır: şeriatın geri getirilmesi, isyancı askerler için genel af, bazı ittihatçı vekillerin İstanbul'dan uzaklaştırılması, Meclis-i Mebusan'ın İttihatçı başkanının değiştirilmesi, bazı ittihatçı subayların başka yerlere gönderilmesi, sadrazamın, harbiye ve bahriye nazırının azledilmesi (Zürcher, 1995: 150).

İstanbul'daki ordunun müdahale konusundaki isteksiz tavrı üzerine Selanik'te Mahmut Şevket Paşa komutasındaki üçüncü ordu içinden Hareket Ordusu denen ve aralarında Kurmay başkanı sıfatıyla Kolağası Mustafa Kemal'in de bulunduğu grup İstanbul'a gelmiş ve ayaklanmayı bastırmıştır. Ayaklanma esnasında hem Hüseyin Hilmi Paşa'nın başkanlığındaki kabine ve hem de İttihat Terakki'nin önde gelen isimlerinden olan Ahmet Rıza Bey ayaklanmacıların istekleriyle görevlerinden istifa etmişlerdir (Tekin ve Okutan, 2011: 55). 31 Mart olayını kimin organize ettiği hakkında bir fikir birliği bulunmasa da, olay İttihat Terakki ve II. Abdülhamit'ten kurtulmak için düzenlendiği açıktır.

Meşrutiyet dönemi Abdülhamit rejiminin arkasından bir özgürlük ortamı getirmiştir. Bunun sonucu olarak basında da farklı fikirler dile getirilmeye başlanmıştır. Bu fikirler devrin düşünce akımlarından ayrı olarak düşünülemez.

1.3.4.4. İkinci Meşrutiyet Döneminde Başlıca Düşünce Akımları

İkinci Meşrutiyet Döneminde devleti kurtarmak için geliştiren başlıca dört tane düşünce akımı vardır. Bunlar; Osmanlıcılık, İslamcılık, Garpçılık ve Türkçülük'tür.

1.3.4.4.1. Osmanlıcılık

İmparatorluk dahilinde yaşayan farklı dinsel ve etnik grupları tek bir “Osmanlı milleti” olarak kabul eden ve bu unsurları ortak imparatorluk ideali çerçevesinde birleştirme yaklaşımına Osmanlıcılık denmektedir (Somel, 2001: 88). Böylece, ortak bir vatan kavramı etrafında Amerikan ulusu gibi, bir Osmanlı ulusu oluşturulacaktır. Osmanlı ulusunu yaratmanın tek amacı, imparatorluğu parçalanmaktan kurtarmak, mevcut sınırlarını korumaktan ibarettir (Akçura, 1976: 6).

Osmanlıcılık düşüncesi ciddi olarak ilk defa II. Mahmut zamanında bir Osmanlı milleti oluşturma düşüncesi şeklinde ortaya çıkmıştır. Buna göre Osmanlı'yı yönetenler ile yönetilenler arasındaki ortak özelliği Osmanlılık kavramı oluşturmaktır. Böylece padişahın “ben tebaamdaki dinlerin farkını ancak cami, havra ve kiliselerine girdikleri zaman görmek isterim” sözü bu düşüncüyü en iyi ifade etmektedir (Uçar, 2008: 49).

Sultan'ın bu sözleri, klasik Osmanlı toplumsal ve siyasal sistemindeki millet-i hakim- ve millet-i mahkume anlayışının yerine eşit siyasal hak ve ödevlere sahip bir Osmanlı vatandaşı yaratma amaçlı dönüşümün başlangıç noktasıdır (Tekin ve Okutan, 2011: 67). İttihat ve Terakki, birbirleriyle bağdaşmayan unsurlara ortak bir ideoloji bulma zorunluluğu içinde, unsurlar birliği (ittihad-ı anasır) fikrini resmi ve partiler üstü bir ideoloji olarak benimsemiştir. Bunlar kişi olarak değil toplum olarak ele alınmalıdır. Böylece ittihatçılar, Osmanlı ülkesini bir “Vatan-ı Umumi” (genel yurt) olarak tanımlamışlardır (Tunaya, 2003: 135).

Genel olarak İttihat Terakkinin Osmanlı milleti yaratma düşüncesi, tüm Osmanlı tebaasının eşit temsil edildiği bir parlamenter rejim gerektiriyordu. Bu mantık, 1876 Kanun-i Esasi ile kendini gösterir ve II. Abdülhamit dönemi ile de devam eder. Sultan II. Abdülhamit aslında İslamcı bir düşünce çerçevesinde Osmanlılık politikası uygulamıştır. Osmanlılık ideali doğrultusunda imparatorluğu ayakta tutmak için mücadele etmiştir.

1.3.4.4.2. İslamcılık

İslamcılığın siyasal bir teori olarak ortaya atılması ancak II. Meşrutiyet ile gerçekleşmiştir. Bunun öncesinde, devletin içinde bulunduğu durumun nedeni olarak, İslam dininden uzaklaşma görülmüştür ve dine yeniden dönmeye yönelik tedbirlerin alınması önerilmiştir, fakat bunların hiç birisi siyasal bir teori olarak görülemez. Dolayısıyla, İslamcılığın gelişmesi II. Meşrutiyet olmuştur denilebilir.

İslamcılık akımı İkinci Meşrutiyet'in düşüncesine hakim siyasal ve ideolojik akımların muhakkak ki en etkilisi ve kuvvetlisi olmuştur (Tunaya, 2003: 1). Birinci Meşrutiyet döneminde İttihad-ı İslam düşüncesini savunan Cemalettin Efgani, Muhammed Abduh ve Reşit Rıza gibi aydınların etkisi, Türkiye'den çok Kuzey Afrika ülkelerinde görülmüştür (Çaha, 2012: 156).

İslamcılık, batı emperyalizminin dünya çapındaki yayılış karşısında, ülkelerinin sömürgeleştirilmesine tepki gösteren Müslümanların duygu ve düşüncelerini dile getiren, buna İslamiyet'te çare arayan akım olarak tanımlanabilir (Akşin, 2014: 83). İslamcı fikirlerin odak noktası, Osmanlı'nın Tanzimat'la birlikte kültür benliklerini yitirmeye başladığı düşüncesidir. Bunun karşısına geçmekte en uygun yol, Tanzimat'ın gizli olarak inkar ettiği şeriatın değerlerini tekrar Osmanlı toplumuna getirmektir. İkinci Abdülhamit devrini bu gelişmeler açısından değerlendirmek gerekir (Mardin, 1995: 92).

İkinci Abdülhamit devrinde kurumları ıslah politikasının yanında Panislamizm adı verilen, fakat çok zaman yanlış bir şekilde değerlendirilen bir politikanın geliştirildiğini görüyoruz. II. Abdülhamit, kendi devrinden önce şekillenmeye başlayan İslamcılık hareketlerini hem iç hem dış politikada kullanmıştır. Padişah emperyalizmin güç kazandığı devirde böyle bir savunma yolu bulmuştur (Mardin, 1995: 93-93).

Kısacası, İslamcılık, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaygın bir şekilde benimsenip uygulanan bir düşünce olmuştur. Son dönemde gündeme gelen devleti yıkılmaktan kurtarma arayışlarında bu düşünce etrafında toplananların sayısı çoktur. Kurtuluş, din bağlarında aranmıştır fakat bu yöndeki çabalar çöküşü engelleyememiştir.

1.3.4.4.3. Batıcılık

Batılılaşma kavramı ile genellikle birlikte kullanılan modernleşme kavramı, modernliği yakalayan Batı'nın siyasal, kültürel ve bilim alanındaki birikimlerinin, modernleşmeyi ortaya çıkaran Batı dışında, henüz modernliği yakalayamamış toplumlar tarafından transfer girişimini ve bununla başlayan değişimi tanımlayan süreci adlandırmak için kullanılan bir kavramdır (Tekin ve Okutan, 2011: 78).

Osmanlı'da batıcılık 18.yy ikinci yarısından itibaren başlamış 19.yy da kendini göstermeye başlamıştır. Batılılaşma hareketleri devletin gücünün yeniden tesisi ve devletin kurtarılmasına odaklanmıştır. Bu anlamda Batılılaşma, Çiğdem'e göre (2002: 69), telafi edici bir ideoloji ve tarihsel gecikmişliğin giderilmesinin bir aracıdır. Bu fikir akımı şekli ve savunucuları açısından tek çatı altında toplanmamıştır. Topyekün Batılılaşmayı savunanlar ve kısmi batılılaşmayı savunanlar olarak ikiye ayrılmıştır.

Topyekün Batılılaşmayı savunanlara göre Batı örnek alınacaksa bunun bir bütün olarak yapılması gerektiğini savunurlar. Bu görüşün en önemli temsilcisi Abdullah Cevdet'tir. Abdullah Cevdet, Batılılaşmaya kendinde sonlanmış bir süreç olarak bakmaktadır. Avrupalılaşma Cevdet için bir kabulden ibarettir. Bu bir kez bir bütün olarak benimsendikten sonra kendi kendisini üretecektir. Ona göre Batılılaşma bir dönüşüm aracı değildir bir dönüştürme aracıdır (Kahraman, 2002: 130). Topyekün Batılılaşmayı Abdullah Cevdet şöyle özetler: "ikinci bir medeniyet yoktur; medeniyet Avrupa medeniyeti anlamına gelir gülü ve dikeniyile alınıp kabul edilmelidir" (Heper, 2008: 162). Bu görüşün diğer bir özelliği ise, İslam dinini moderleşmenin önünde bir engel olarak görmesidir. Toker ve Tekin'e göre (2002: 82), Batının topyekün model alınmasını öngören Batıcılığın temelinde Batının üstünlüğünün evrensel bir ilke olarak akıldan kaynaklandığı görüşü yer almaktadır.

Kısmi Batılılaşma taraftarları ise Batı'nın sadece üstün taraflarının alınması gerektiğini, buna karşılık ahlaki, dini ve kültürel değerlerden ödün verilmemesi gerektiğini savunmuşlardır. Örneğin; kısmi “Batılılaşma” taraftarı olarak bilinen Celal Nuri, “...Gitgide milli ahlakımızı şiddetle muhafaza şartıyla Avrupa'nın ameli usullerini almak mecburiyetindeyiz. Dikkat edelim ki iktibas esnasında bu usullerin yalnız güzel olan kısımları alınsın, fena yönleri değil” (İleri'den aktaran Uçar, 2011: 9).

1.3.4.4. Türkçülük

“Bu devlet nasıl kurtulur” sorusu adına geliştirilen üçüncü yanıt Türkçülük akımıdır. Jön Türk zamanında başlangıcı görülen Türkçülük hareketi 1880'lerde lengüistik (dilbilim) Türkçülük halini almış, Şemsettin Sami'nin eserlerinde bir lisaniyet (dilbilim) sorunu olmuştur. 1893 tarihinde İkdam gazetesinin “Türk gazetesidir” başlığıyla çıkması Türkçülüğün kültürel bir hareket olarak gelişeceğinin işaretidir (Mardin, 1983: 62). Türkçülük akımı 20. Yüzyılın başlarında ve II. Meşrutiyet döneminde daha da önem kazanmıştır.

Akımın öncülerine göre bir ulusu; din, dil, soy, ülkü birliği oluşturur. Devlet ancak dili, dini, soyu, ülküsü bir olan topluma dayanarak ayakta durabilir. Osmanlı devletinin kurtarılması ancak imparatorluk sınırları içinde yaşayan Türklere bir ülkü birliği, bir ulusal bilinç aşılanarak sağlanabilir (Kili, 2002: 234).

Türkçülerin ilk örgütlenme girişimi hürriyetin ilanından sonra olmuştur. 7 Ocak 1909'da Türk Derneği kurulmuştur. Bu bir kültür derneği idi ve üyeleri arasında Ermeniler, Avrupalı bazı doğu bilimciler de vardır (Akşin, 2014: 86). Dernek Yusuf Akçura ve onun arkadaşları Necip Asım, Veled Çelebi ve Celal Bey başta olmak üzere kendilerini Türkçü olarak tanımlayan bir grup tarafından kurulmuştur. Derneğin kuruluş nizamnamesinin ikinci maddesinde cemiyetin amacının; Türk diye anılan bütün Türk kavimlerinin geçmiş ve şimdiki durumlarını öğrenmek, eserlerini halka tanıtmak, edebiyatları hakkında bilgi vermek olduğunu belirtir (Tekin ve Okutan, 2011: 76). 31 Ağustos 1911'de Türk Yurdu Cemiyeti kurulur, amacı Türk öğrencilere yurt sağlamaktır. Dernek Türkçülüğün gelişmesinde önemli yeri olan Türk Yurdu Dergisini de çıkarmıştır (Akşin, 2014: 86). Hareket ve çıkardıkları dergi, Türk Ocaklarının açılmasına müteakip, Türk Ocaklarına

katılmıştır. Türk Yurdu Dergisinin yayınlanmasından kısa bir süre sonra, 12 Mart 1912’de yeni bir Türkçü örgütlenme daha ortaya çıkar: Türk Ocakları. Ocağın amacı kuruluş nizamnamesinde şöyle açıklanır: “İslam kavimlerinin başlıca mühimi olan Türklerin milli terbiye ve ilmi, sosyal, iktisadi seviyelerinin ilerleme ve yükselmesiyle Türk ırk ve dilinin olgunlaşması için çalışmaktır”. Türk Yurdu Ocakları, yurdun hemen her yanında amaçları doğrultusunda konferanslar, tiyatrolar, piyesler tertip etmiş ve yayınlar yapmıştır (Tekin ve Okutan, 2011: 76-77).

Türkçülük düşüncesi, kendi içerisinde farklı anlamlar ifade edecek şekilde bölünmelere uğramıştır. Örneğin, Yusuf Akçura, Türkçülüğünü ırk kavramı üzerine inşa ederken, Ziya Gökalp, sosyolojik ve kültürel bir milliyetçilik tanımlamasını tercih etmiştir. Gökalp, kültür (hars), medeniyet (uygarlık) ayrımı yapar ve ulusların medeniyet itibari ile bir yakınlaşmaya gittiklerini, fakat hars (kültür) itibari ile birbirinden uzaklaştıklarını belirtir (Tekin ve Okutan, 2011: 78).

Genel hatlarıyla bakılacak olursa, hars milli, medeniyet ise milletlerarasıdır. Hars, bir milletin dini, ahlaki, hukuki, muakalevi, bedii, lisani, iktisadi ve fenni hayatlarının toplamıyken, medeniyet birden fazla ülkenin benzer öğelerini içermektedir. Hars doğal bir gelişmenin sonucudur ve toplumsaldır. Medeniyet ise sunidir ve fertlerin iradesiyle meydana gelmiştir. Dolayısıyla Batı medeniyetini taklit etmek tehlikelidir ve Türkiye’ye özgü Türk harsı bilinmeli ve korunmalıdır. Batı medeniyeti ikincil, Türk harsı ise birincil olmalıdır. Buradan hareketle Gökalp Osmanlı medeniyetinin Türk, Acem, Arap harsları üzerinden İslam dinine, Şark medeniyetine ve zamanla Garp medeniyetine ait kurumları bünyesine alarak oluştuğunu söylemektedir (Tokluoğlu, 2013: 128).

Devlet, bu dört düşünce akımının hiç birinden vazgeçmemiştir. Hepsine sıcak bakmış ve o yönde uygulamalarda bulunmuştur. Ancak her şeye rağmen devlet çökmekten kurtarılamamıştır.

1.3.4.5. II. Meşrutiyet’in Kadınlara Getirileri

Toplumsal yapıda bazı değişikliklerin, batı ile ticari ve kültürel ilişkilerin artması sonucu; batılı yaşam batılı düşünce tarzı yavaş yavaş Osmanlı’nın bazı çevrelerince

benimsenmeye başlamıştır. İstanbul'un yalılarında olduğu gibi Selanik'in zengin çevrelerinde kadınlar kara çarşafı atmış, şık tül peçeler, feraceler, ipekli elbiseler, görece açık giysiler edinmeye başlamışlardır. Avrupa'da tahsilden dönen gençler şapkayı atmakta güçlük çekmişlerdir. Bu değişme ve ilerleme sürecinde kadın sorununun da ele alınmaması mümkün değildi (Sertel, 1996: 26).

Daha Tanzimat Döneminde Namık Kemal, Şinasi, Hüseyin Rahmi eserlerinde kadın sorunlarına değinmeye başlamışlardı. Yine meşrutiyet devrimi yıllarında İttihat Terakkinin öncülüğünde yapılan yayınlarda benzer konular üzerinde durulmuştur. Bunun yanı sıra İttihat Terakki kadınları da kendi kadrolarına dahil etmişlerdir. 1908 devriminden sonra çıkan Genç Kalemler Dergisi de yapılan devrimin sadece siyasal alan ile sınırlı kalmaması gerektiğini, aynı zamanda sosyal hayata da empoze edilmesi gerektiği üzerinde durmuşlardır.

Meşrutiyet döneminde her alanda olduğu gibi kızların eğitimi konusunda da tartışmaların hızlandığı görülür, idareciler bu konudaki eksiklikleri giderme çabasına girmişlerdir. İlk iş olarak İngiliz Sir Frey'in kızından kız okulları ile ilgili geniş rapor hazırlaması istenir. O da raporunu hazırlayarak bu hususta bazı tekliflerde bulunmuştur. Rapora göre bütün kızların bina, sıra ve araç gereçleri yetersizdir. Öğretmenler de eğitim metodları yönünden yeterli değildir. Bu eksiklikleri gidermek için Avrupalı öğretmenler beş yıl Türkiye'de çalıştırılmalı, Türk hanım öğretmenlere örnek olmaları sağlanmalıdır (Kurnaz, 2011: 97).

Türk kadını yüksek öğrenim imkanına ilk defa bu dönemde kavuşmuştur. İlk defa 1914 yılında İstanbul Darülfünununda kızlara yönelik dersler başlamıştır. Bu derslerde kadın haklarının öğretilmesi, ev bilgileri, tabiat, sağlık, tarih ve pedagoji gibi konular işleniyordu (Kurnaz, 2011: 106).

1.4. Milli Mücadele Dönemi ve Cumhuriyet'in İlanı

II. Meşrutiyet dönemi olaylarının anlaşılabilmesi, İttihat ve Terakkinin tanımlanmasına bağlıdır. 1908 sonrasında İttihat ve Terakki partileşme sürecine girmiştir. Nitekim Türkiye'nin siyasal tarihindeki ilk parti olacaktır. İlk yıllarda hükümet olmayacak

ancak doğrudan hükümetlere yön verecektir. İnkılapçı bir parti olma yolunda çabalar harcayacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderine, 1908-1918 olarak on yıla damgasını vuran İttihat ve Terakki iktidarı, devleti savaşa sürüklemiş ve onun sonunu getirmişti. Hem kendi, hem de devletin sonunu getiren İttihatçı liderler, 1 Kasım 1918'de parti kongresini toplamışlardır. Parti, bu son kongresinde net olmamakla birlikte kendini dağıtma kararı almıştır. Devleti savaşa sürükleyen, savaş içerisinde izledikleri yanlış uygulamalar ve hatalı savaş stratejileri ile ülkeyi bir uçurumun kenarına getiren Enver, Talat ve Cemal Paşalar Kasım 1918'de bir Alman denizaltısıyla ülkeyi terk etmişlerdir. Karadeniz üzerinden Almanya'ya geçmişlerdir. Talat Paşa artık siyasal yaşamının sona erdiğini, haklı ya da haksız ülkenin nefretini kazandıkları gerçeğini ifade ederek Almanya'da kalmayı tercih etmiştir. Enver Paşa ise Turancılık yönündeki fikirlerini gerçekleştirmek için Sovyet Rusya'ya geçmiştir (Gül, 2006: 46).

1.4.1. Milli Mücadele Dönemi

1908'de 1918'e kadar olan dönem türlü çatışmalarla, fikir akımları ve savaşlarla geçmişti. Birinci dünya Savaşı'nda bin bir zorluk ve yenilgilerden sonra Türkiye barış istemiştir. 30 Ekim 1918'de Mondros'ta bir savaş gemisinde itilaf devletleri ile savaş bitirecek mütareke imzalanmıştır.

Mütarekenin iki ağır hükmü vardı. Kargaşalık ve emniyetsizlik halinde İtilaf devletleri o devrin idari teşkilatında eskiden vilayet-i selase olarak bilinen Diyarbakır, Elazığ, Erzurum, Sivas, Bitlis ve Van'ı kısmen veya tamamen işgal etme hakkına sahip bulunuyorlardı. Bu vilayetler Ermenilerin müstakil devlet kurmak istedikleri bölgeleri içine alıyordu. Mütareke, ayrıca, Osmanlı Devleti'nin şark sınırlarını 1914'teki durumuna sokarak, Osmanlı ordusunun Şubat-Haziran döneminde Kafkaslarda elde ettiği toprakları boşaltma hükmü veriyordu (Karpat, 2012: 112).

İtilaf Devletleri mütareke şartlarına dayanarak işgallere başlamışlardı. Ateşkesin yarattığı ortamdan memnun kalmayan vatanseverler işgallere karşı yurt çapında direnişler başlatıyorlar, kongreler topluyorlar, direniş cemiyetleri oluşturuyorlardı. Birbirinden

bağımsız olan bu cemiyetleri bir araya toplayıp ulusal direnişe dönüştürecek kişi ise Mustafa Kemal olacaktır.

Mustafa Kemal Samsun'a ayak bastığında derhal büyük komutanlarla temasa geçmiş ve çeşitli bölgesel örgütleri tek bir ulusal örgüte dönüştürme girişimlerini başlatmıştır. 21 Haziran'da Rauf Orbay, Ali Fuat Cebesoy ve Refet Bele ile Amasya'da görüşmüş bir tamim kaleme almıştı; bu tamim Anadolu'daki bütün sivil ve askeri yetkililere gönderilmişti. Tamim, ülkenin tehlikede olduğunu, onu İstanbul'daki hükümetin koruyamadığını ve ülkeyi sadece ulusun azminin kurtarabileceğini belirtiyordu. Sivas'ta ulusal bir kongrenin toplanacağı ve her vilayetin derhal "milletin itimadına mazhar" üç delege göndermesi gerektiği ilan edildi (Zürcher, 1995: 124).

Erzurum'da toplanan kongrenin başkanlığını Mustafa Kemal yapmıştır. Kongrede Amasya genelgesinde alınan kararlar genişletilerek tekrar edilmiştir. Ayrıca kongreye katılanlar arasından Heyet-i Temsiliye seçilmesine karar verilmiştir. Bu heyet bir nevi yürütme organı görevi görecekti. Erzurum kongresi beyannameyi çok az değişiklik ile Sivas'ta toplanan kongrede de kabul edilmiştir. İstanbul Mebusan Meclisinde de onaylanarak Türk tarihine Misak-ı Milli olarak geçmiştir.

Erzurum ve Sivas Kongreleri çeşitli dernekleri Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyetleri içinde birleştirmiştir. Her iki kongrenin de başkanlığına seçilen Mustafa Kemal Paşa, ulusal mücadeleye eşgüdüm sağlayan komitenin başkanlığını yapmıştır. Ocak 1920'de ulusalcılar bir ay önce yapılan seçimleri kazanarak İstanbul'daki son Osmanlı parlamentosunda gücü elde etmişlerdir. Ulusalcıların başkentte bile güçlenmeleri karşısında endişelenen müttefikler, 16 Mart 1920'de kenti resmen işgal etmiş; yaklaşık 150 ulusalcıyı tutuklayarak Malta Adası'na sürmüşlerdir. İki gün sonra parlamento protestolar arasında kendini feshetmiştir. Mustafa Kemal bu gelişmelere ulusal hareketin karargahı olan Ankara'da kurulacak olan bir parlamento için bir seçim çağrısı yaparak karşılık vermiştir. 23 Nisan 1920'de kendisine Büyük Millet Meclisi diyen yeni bir parlamento Ankara'da toplanmıştır. Bu parlamento Mayıs ayı içinde Mustafa Kemal'in başkanlığında kendi yürütme komitesini atamış; ulusalcılar, sultanı esaretten kurtarmak için savaşmakta oldukları kurgusuna rağmen, ayrı bir hükümet kurmuşlardır (Ahmad, 2014: 65-66).

Bu arada düzenli ordunun oluşturulması için bir nevi envanter çalışması yapılmakta ve Mondros Mütarekesi sonrası işgalci devletlere teslim edilmeyen asker, silah ve diğer teçizatın dökümü yapılmaktaydı. Merkezi bir otoritenin bulunmadığını düşünen, farklı siyasal hedefleri olan, ayan geleneğinin bir anlamda devamı olarak elinde silahlı asker bulunduran bazı gruplar ülke genelinde ayaklanmalar tertip etmişlerdir. Ayaklanmaların önemli sebeplerinden biri de ellerindeki silahlı güçleri Kuvay-i Milliye'ye teslim etmeyip kendi bünyesinde tutmak istemeleridir (Tekin ve Okutan, 2011: 91). Bu sorunun çözülmesi için Hıyanet-i Vataniye Kanunu çıkarılmıştır. TBMM hükümetine karşı çıkmak vatana ihanet sayılmış ve cezası idam olarak belirlenmiştir. Daha sonra TBMM İstiklal Mahkemeleri'ni kurar. Bu mahkemelerin yargıç ve savcılarını mebuslardan oluşacaktı ve kararları kesin olacaktı. TBMM, 6 Mayıs'ta İstanbul ile resmi haberleşmelerin kesilmesine karar verdi (Akşin, 2014: 151). Böylece, iç savaşın gereklerini yerine getiriyor ve padişahı doğrudan karşısına almıyordu. Padişahın itilaf devletlerinin tutsağı olduğunu ifade ediyor ve TBMM'nin amacının padişahı kurtarmak olduğunu belirtiliyordu.

TBMM bu sorunlarla uğraşırken düzenli ordu birlikleri kurulmuş Milli Mücadele devam ediyorken, İstanbul hükümeti fiilen varlığına son verecek Sevr Anlaşmasını imza etmişti.

Savaş halinin bitmesinin hemen ardından İtilaf devletleri Türkleri görüşmelere başlamaya davet etti. Görüşme yeri olarak Lozan seçildi. Konferans 20 Kasım'da başladı. İtilaf devletlerinin gözünde bu konferans Sevr Anlaşması'nın koşullarının yeni duruma uyarlanması anlamına geliyordu. Türklere göreyse, kendileri ulusal bağımsızlık savaşının galibiydiler ve Sevr geçmişte kalmıştı. Lozan'a, Misak-ı Milli'nin aşırı bir yorumlamayla ve İskenderun sancağı, Fırat nehrine kadarki Suriye, Musul vilayeti ve Anadolu kıyılarına bitişik Ege Adaları'nın yeni Türkiye'ye dahil edilmesi ve Batı Trakya'da bir halk oylamasında ısrarcı olunması talimatıyla gelmişlerdi (Zürcher, 1995: 239-240).

24 Temmuz 1924'te imzalanan Lozan Antlaşması, TBMM'de cereyan eden görüşmeler sonucunda 23 Ağustos 1923 günü, 227 üyeden 213'ünün olumlu oyu ile onaylanmıştır. Lozan Antlaşmasını onaylamayacaklarını ileri sürerek, Türkiye'yi tehdit eden müttefikler de uzun bir gecikmeden sonra antlaşmayı onaylamıştır. Lozan Antlaşması 6 Haziran 1924'te yürürlüğe girmiştir (Giritli, 2006: 51).

Bu arada Türkiye'nin geleceği için birinci derece de önem taşıyan olaylar birbirini takip etmiştir. Mustafa Kemal Paşa yeni seçime gideceğini ve başkanı olduğu Müdafai Hukuk Cemiyeti'ni siyasi parti şekline sokacağını belirtmiştir. Bu seçimi, bir muhalefet partisi bulunmaksızın kazanan Müdafai Hukuk Cemiyetleri az bir süre sonra yeni bir isim altında yani Halk Fırkası olarak meydana çıkmıştır. Büyük Millet Meclisine İkinci Grup olarak tanınan muhaliflerin çok az bir kısmı İkinci Büyük Millet Meclisi'ne seçilme imkanı bulmuşlardır. Böylece İttihat ve Terakki'nin kurulmasıyla başlayan siyasi parti hayatı, çeşitli değişikliklere rağmen kısmen de olsa ideoloji ve teşkilat bakımından devamlılık göstermiştir. Partiler ve kuruluşlar, bilhassa İttihat ve Terakki şubeleri, kısmen de olsa Müdafai Hukuk Cemiyeti şekline girdikten sonra ortaya yeniden Halk Fırkası olarak çıkmışlardır. Cumhuriyet'in ilanından sonra Halk Fırkası İsmine "Cumhuriyet" kelimesi eklenmiş, daha sonra fırka da yerini parti kelimesine bırakmıştır. Sebepsiz yere gecikmiş olan bu kararı nihayet 29 Ekim 1923 günü Büyük Millet Meclisi vermiş ve Türkiye'yi Cumhuriyet ilan etmiştir ve Gazi Mustafa Kemal Paşa'da Cumhurbaşkanı seçilmiştir (Karpuz, 2012: 137-138).

1.4.2. İnkılaplar

Ulus devlet yaratma sürecini son aşamasını inkılaplar oluşturur. Yeni Türkiye'nin çağdaşlaşması bu devrimler ile sağlanmıştır. Türk inkılapları önemli ölçüde toplumumuzu Batı'ya, Batılı değerlere götüren köklü toplumsal değişikliklerdir. Atatürk Devrimleri olarak adlandırılan batıcı reformlar, kültürel bakımdan steril bir ortam yaratmaya yönelik birer adım niteliğindedir (Toker ve Tekin, 2002: 89). Ayrıca bu değişikliklerin birçoğu 1922-1928 yılları arasında çok kısa bir sürede gerçekleştirilmiştir.

1.4.2.1. Sosyal Alanda Yapılan İnkılaplar

Sosyal alanda yapılan inkılaplar, kıyafet, tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması, uluslararası takvim, saat ve rakamların kabulü, kadın haklarının kazanılması olarak sınıflandırılabilir.

Türk toplumunun dış görüntüsü inkılapçıların reform yaptığı ilk konu olmuştur. Osmanlı'da kıyafet, toplumların dini ve etnik durumuna göre farklılıklar göstermekteydi.

İlk bakışta kişilerin hangi dine ve topluma ait oldukları giysileri ile belli olmaktaydı. İlk defa II. Mahmut döneminde memurların kılık kıyafeti ile ilgili yeni düzenlemeler yapılmıştı (Koçak, 2001: 254).

Yeni kurulan Türkiye’de ise önce ordu birlikleri için giyim üzerine gözü güneş ışınlarında koruyacak siperli koruyucu engelli şapkalar geliştirilmiş; bunu Mustafa Kemal’in Kastamonu gezisi sırasında şapka giyerek halkın karşısına çıkması izlemiştir. Bu başlangıcı ülkenin her yanında fesin atılışı, şapkanın giyilişi izlemiş ve kısa bir sürede giyimde değişiklik yaygınlaştırılmıştır. Önce devlet memurlarının zorunlu olarak şapka giymelerine karar verilmiş, bunu özellikle gençlerden başlayarak halkın gönüllü eylemi güçlendirmiş, sonunda 25 Aralık 1925’te çıkarılan bir yasa ile şapka yasal bir giyim öğesi haline getirilmiştir (Kili, 2002: 297).

Cumhuriyetle çağdaş devlet olunurken, tarikatlar ve bunların kurumlaşmış şekli olan tekkeler, yapılan yeniliklere karşı çıkıyorlardı. O nedenle bu engellerin ortadan kalkması gerekiyordu. Osmanlı Devleti’nin son döneminde tarikatlar, Müslüman halkı bölmeye, iktidara baskı yapmaya ve dini kişisel çıkarları için kullanmaya başlamışlardı. Cumhuriyet’ten sonra ise isyanlara karışmaya başlamışlardı.

Atatürk Kastamonu gezisinde bu konulara da değinmişti. Konuşmasında, “Ey millet, biliniz ki, Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müritler ve meczuplar memleketi olamaz. En doğru ve hakiki tarikat, medeniyet tarikatıdır” demişti. TBMM, 30 Kasım 1925’te çıkardığı yasa ile tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması şeyhlik, dervişlik, dedelik, müritlik, babalık vb. unvanları kaldırmıştır. Ayrıca bunlarla ilgili tüm kıyafetler yasaklanmıştır (Gül, 2010: 260).

Eski takvim ve saat sistemini, rakamları, ağırlık ve uzunluk ölçülerini değiştiren, bunların yerine yeni bir batılı bir kod sistemini getiren reformlar basit birer ölçü değişikliği olmanın çok ötesinde bir anlam taşırlar. Söz konusu olan toplumun, zamana ve mekana ilişkin algı çerçevesinde, dolayısıyla zamansal ve mekansal olanı kendisinin kılma kapasitesinde bir kırılmanın meydana gelmiş olmasıdır (Toker ve Tekin, 2002: 89).

Çalışmanın kapsamı gereği sosyal alanda yapılan inkılaplardan kadın haklarının kazanılması üzerinde ise ayrıca durmak gerekmektedir.

1.4.2.1.1. Kadın Haklarının Kazanılması

Tarihsel gelişim içinde kadın-erkek eşitliği toplumsal sorun olarak günümüze kadar sürüp gelmiştir. Toplumlarda kadının statüsü ve hakları sürekli gündemde olmuştur. Dünya genelinde kadın hakları kolay kazanılmamış sürekli gelişim içinde olmuştur. Osmanlı Devleti'nde de aile ile ilgili kurallar İslam Hukuku esasına göre düzenlenmiştir. Toplumsal alanda kadınların hakları sınırlıydı. Tanzimat dönemi yenilikler ile kadınlara bir takım haklar sağlanmış fakat bu yeterli olmamıştı. Bizde, kadın sorunları ve hakları II. Meşrutiyet döneminde gündeme gelmiştir. Diğer pek çok sorun gibi, kadınlara eşit haklar sorunu da 1908 Devrimi'nden sonra öne çıkmıştır.

İslami, teorik ve çeşitli etnik grupların yer aldığı bir imparatorluktan modern, laik bir ulus devlete aşamalı geçiş, toplumsal dokunun her yönden polemik ve inceleme konusu edilmesine yol açmıştır. Tanzimat döneminden sonra, geleneksel Osmanlı aile sistemine ve bu sistem içerisindeki kadınların konumuna yönelik saldırılarda belirgi bir artış olmuştur. Kadınlar üzerinde ilk polemik yazılarda en gayretli çabalar, beklenebileceği gibi İslamiyet'in icaplarıyla uyumlu olan özgürlükçü talepler oluşturmaya yönelmiştir. Ancak, İkinci Meşrutiyet dönemiyle başlayan Türkçülük akımının yükselişi tartışmaya yeni kavramlar getirmiştir (Kandiyoti, 1997: 147). Türkçülerin en önemli lideri olan Ziya Gökalp'e göre, Türk kadını İran, Arap ve Bizans tesirlerinden arındırılıp, eski Türk medeniyetine inilerek arındırılmaya çalışılmalıdır. Zira o dönemde kadın ve erkek eşit haklara sahipti. Türkler hem demokrat hem feministti. Siyasi, hukuki, askeri bütün işlerde kadın, eşinin yanındaydı. Ona göre kadın devletin temeli, ailenin merkezidir (Kurnaz, 2011: 140-141).

Kadın ne alafranga tüketen bir süs bebeği gibi, ne de sürekli fitne unsuru olarak tanımlanacak, cinsiyet yüklü kimliğinden sıyrılarak milleti için halkının yanında, erkeğinin yoldaşı olarak yer alacaktır. Kadın cinsiyet yüklü kimlikten arındırılmış, faydalı insan mertebesine eriştirilmiştir. Bu yeni kadın imgesini he yazdıklarıyla, hem de kendi yaşamıyla en güçlü biçimde ortaya çıkaran Halide Edib Adıvar'dır. Ulusçuluğun etkisinde

yazdığı romanlarında kadın kahramanlar Osmanlı konak kadınlarından uzak, halka yakın, ayağında sade ayakkabılar, sırtında bir manto, saçlarını örten beyaz bir örtü, ellerinde iş torbası ile yurt ülküsü için çalışmaktadır.

İslamcılar, Batı'nın medeniyetinin teknik edinimlerini kabul etmekle beraber adet ve ahlakının, hayat tarzının alınmasını karşı çıkarlar. Toplumsal ahlak dini kurallar tarafında benimsenmiştir ve kadının cinselliğinin kontrol altına alınması üzerine kuruludur. Kadının iffetini koruması, yani cinsel konularda ahlak kurallarına bağlılığı, toplumsal üzeni sağlayacaktır. Kadının dişiliği, cinselliği toplumsal bir tehdit olarak görüldüğünden kadının erkek gözünden uzak olması, örtünmesi ve erkekler ile bir araya gelmemesi sağlanmalıdır (Göle, 1991: 76).

Buna karşın batıcılar, “Yeni Hayat” istemektedirler. Yeni Hayat'ın en önemli ölçütü ise kadınların geleneksel yaşam biçimlerini bırakarak toplumsal yaşama katılmalarıdır (Göle, 1991: 77). Bazı batıcı yazarlar ise, kadın meselesinde doğrudan dine karşı tavır almadan, gelişmelerin yabancı kültürlerden kaynaklandığını, asıl İslamiyet'in kadın haklarına yer verdiğini belirtiyorlardı (Kurnaz, 2011: 135).

1908'den sonra orta sınıf kadınların durumu eğitim olanaklarından daha kolay yararlanabileceği ölçüde iyileşti. Kadınlar sınırlı da olsa iş bulabiliyordu. Artık kamusal yerlerde olduğu gibi eğlence yerlerinde de görülebiliyorlardı. Kadın haklarının yaygınlaştırılması İttihatçıların ürettikleri bir Türk burjuvazisi yaratma sürecinin bir parçasıydı. Kadınlar kurtuluş Savaşı'nda da fedakarlıklarda bulundular ancak bu fedakarlık onlara hiçbir siyasal kazanın sağlamadı. Oy verme ve parlamentoda seçilme hakları inkar edildi. Bu durum çağdaş batı ile kıyaslandığında çok kötü bir görülmeyebilir. Ancak yeni ulusun yaratılmasına böyle hayati katkıda bulunan bir grup yurttaşın bu türden haklarını inkar etmenin yanlış olduğunu hisseden Kemalistlerin sayısı da az değildi (Ahmad, 2014: 106-107).

17 Şubat 1926'da kabul edilen medeni kanun ile medeni hakların, 3 Nisan 1930'da belediye seçimlerine seçmen ve aday olarak ve nihayet, 5 Aralık 1934'te parlamentoya seçmek ve seçilme hakkının tanınması ile Türk kadını yalnız üçüncü dünyadaki birçok ülkede değil, Avrupa ve Amerika'daki kadınlardan bile daha ileri konuma geçmiştir.

Medeni kanun ile kadının sosyal hayatı yeniden düzenlenmiş, tek eşlilik kabul edilmiş, boşanmanın yargı önünde olması hükmü getirilmiş, mülk edinmede kadın da hak sahibi olmuştur (Giritli, 2006: 84).

Mustafa Kemal'in yaptığı en önemli inkılaplarından biri Türk kadınına layık olduğu statünün kazandırılmasıdır. Bağımsızlık savaşında Türk kadını vatanseverliğini, sayısız fedakarlık örnekleri ile ortaya koymuştur. Cephede silah ve mermi taşımakla kalmamış, birçok yerde düşmana karşı silaha sarılmıştır. Mustafa Kemal'in 19 Mayıs'ta Samsun'a çıkmasından sonra, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalini protesto için Sultanahmet Meydanı'nda en az 200.000 kişinin katılımı ile yapılan muhteşem mitingin hatibini Türk milleti unutmaz. Gerçekten o zaman İstanbul Edebiyat Fakültesi'nin Batı Edebiyatı profesörü olan Halide Edip Adivar, güzel ve ateşli konuşması ile İstanbul'da vatani savunma ve işgalcilere karşı gelme iradesini ilk olarak bu mitingle adeta fitilleyerek bilemiş ve bu mitingi daha sonra yine Sultanahmet'te yapılan ikinci ve üçüncü mitingler izlemiştir (Giritli, 2006: 97-98). İşte Mustafa Kemal'in ilk fırsatta Türk kadınına onun hakkı olan hukuk ve statüyü kazandırmasının başlıca nedeni budur.

1.4.2.2. Siyasal Alanda Yapılan İnkılaplar

Saltanatın kaldırılması, Cumhuriyet'in ilanı, Ankara'nın başkent yapılması siyasal alanda yapılan inkılaplar arasında değerlendirilebilir.

Saltanatın meşruiyeti, TBMM'nin açılması ve 1921 Anayasası'nın kabul edilmesi ile aslında sona ermiştir. Çünkü 1921 Anayasası, egemenliğin millete ait olduğunu kabul etmiştir. Anayasada açık olarak yer almakla birlikte, İstanbul'da Osmanlı yönetimi ve saltanat varlığını devam ettiriyordu. Yani birbirini tanımayan iki ayrı yönetim mevcuttu. Çağdaş devletlerde ise saltanatın yeri kalmamıştı.

1 Kasım 1922'de Mustafa Kemal meclisin karşısına çıkmış; tarihin unutamayacağı, bilimsel acıyan ölümsüz olan nutuk söylemiştir. Bu nutuk şaşılacak bir bilgi genişliği ve görüş yeniliği ile saltanat ve hilafetin tarihçesiydi. Saltanat dünyasal bir egemenlikten başka bir şey değildi. Egemenlik ulusa geçtiği için saltanat diye bir şey yoktu. Saltanatın kaldırılmasını kanun tasarısı olarak hazırlama işi karma bir komisyona verildikten sonra,

komisyonun kapalı havası içinde sarıklı üyeler kendi ilgi alanları saydıklarından saltanat ve hilafet konusu üzerine konuşmaya başlanmıştır. Aynı gün, 1 Kasım 1922'deki genel toplantıda büyük gösteriler arasında kanun kabul edilmiştir (Berkes, 2014: 504-505). Saltanatın kaldırılmasından sonra hilafetin kaldırılması konusu sık sık gündeme gelmeye başlamıştır. 3 Mart 1924'te birbirinin izleyen kanunlarla hilafet de kaldırılmış ve hanedan yurt dışına sürülmüştür. Şüphesiz, saltanatın başı olan padişahın ülke dışına kaçmış olması bu kararın alınmasındaki tepkilerin de önüne geçmiş oldu.

Nitekim, 3 Kasım 1922'de TBMM saltanatın kaldırılmasına ilişkin bir karar çıkartmak suretiyle, egemenliğin hala zımni ortağı durumda olan padişah anayasal sistemin dışına çıkarılmış, böylece devlet sisteminde monarşiden cumhuriyete geçişin ilk adımı atılmıştı. Yaklaşık bir yıl sonra 29 Ekim 1923'te yapılan bir anayasa değişikliği ile, bu adım tamamlanmak ve sistemin resmen adını koymak niteliğinde olmak üzere, cumhuriyet hükümet şekli olarak belirlenmiştir (Erdoğan, 2012: 71).

Cumhuriyetin ilanından önce başkentin Ankara'ya taşınmasının gerekliliği üzerinde durulmuştur. Ankara gerek stratejik gerek kültürel gerekse siyasal bakımdan başkent olmak için daha uygun görülmüştür. Cumhuriyetin ilanından 13 gün önce, 13 Ekim 1923'te yapılan bir tartışmada, süreklilik arayışı içinde olanlar, tarihsel ve ekonomik rolünden, halifeliğin merkezi olarak taşıdığı kutsal nitelikten ötürü, İstanbul'un başkent olarak kalması gerektiğini öne sürdüler. Kemalistler, geçmişten kopmak istedikleri için bütün bu argümanları engel olarak gördüler (Ahmad, 2014: 112). Bu konudaki tartışmalar basında, parlamentoda ve halk arasında çok tartışılmıştır. Nihayet, Dış İşleri Bakanı İsmet Paşa, bir maddelik yasa tasarısını TBMM'ye sunmuştur. Önerge 13 Ekim 1922'te TBMM'de kabul edilmiş ve Ankara başkent olmuştur (Gül, 2010: 236).

1.4.2.3. Eğitim Alanında Yapılan İnkılaplar

Eğitim alanında yapılan inkılapların ilki, Tevhid-i Tedrisat yani eğitim ve öğretimin birleştirilmesidir.

Atatürk, 1 Mart 1923'te toplumumuzun ilerlemesi ve yükselmesi için bütün irfan yuvalarındaki eğitim ve öğretimin aynı doğrultuda olmasının şart olduğunu vurgulamış,

fakat eğitim birliğini sağlayacak adımı, bir yıl sonra, yaptığı 1 Mart 1924'teki konuşması ile atarak, öğretim birliğinin gerçekleştirilmesini istemiştir. Bu konuşmadan iki gün sonra, mecliste kabul edilen 3 Mart 1924 tarih ve 430 sayılı “Tevhid-i Tedrisat Kanunu” Türkiye'deki bütün ilim ve öğrenim müesseselerini Milli Eğitim Bakanlığına bağlamıştır. Eğitimin birleştirilmesi ile 19. yy dan itibaren eğitimimizde görülen “medrese-okul” ikiliğine son verilmiş, cumhuriyet kuşakların milli bir terbiye ile yetiştirilmeleri imkanı sağlanmıştır. Din eğitimi alanında meydana gelecek boşluk ise, kanunun 4. Maddesi ile Milli Eğitim Bakanlığı tarafından sağlanacağından, bakanlık, İstanbul Darülfünunda ilahiyat fakültesini ve ülkede iki İmam Hatip okulunu açmış, 1930'da kapanan bu okullar, 1949 yılında yeniden eğitimin birleştirilmesi kanununun 4. maddesine göre hizmete girmiştir (Giritli, 2006: 69-70).

Eğitimde reformun ikinci ayağı ise yüksek eğitim kurumlarının oluşturulmasıdır. 1827'de Tıbbiye'nin kurulmasıyla Osmanlı Devletinde Batı örneğinde yüksekokullar kurulmaya başlamıştır. Araştırmayı ve temel bilimleri de kapsayacak biçimde çeşitli yükseköğrenim dallarının üniversite olarak bir araya getirilmesi düşüncesi yok değildi. Fakat bu yöndeki girişimler sürdürülememiştir. Zaten yükseköğrenim kurumları bir meslek öğrenme yeri olarak görülüyordu. Süreklilik kazanacak girişimler 1900'lerde başlamıştır. İstanbul'da Darülfünun kurulması ilk adımdır. İstanbul Teknik Üniversitesi'nin kurulduğu 1944 yılına değin bu, ülkenin tek üniversitesi olarak kalacaktı. 30 Ocak 1933'te Almanya'da Hitler'in önderliğinde Nazi iktidara geldi. İdeolojisine uygun olarak, üniversitelerde kendine aykırı gördüğü bilim adamlarını bilimsel değerlerini hiç düşünmeden tasfiye etmeye başlamıştır. Türkiye, bu durumdan yararlanarak, 31 Mayıs 1933'te, Darülfünun'u kapatan ve İstanbul Üniversitesi'ni açan yasa çıkarmıştır. Aynı zamanda 142 Alman öğretim üye ve yardımcısı Türkiye'ye getirilmiştir (Akşin, 2014: 210).

1.4.2.4. Kültürel Alanda Yapılan İnkılaplar

Bu dönemin geleneklere en ters düşen reformu belki de Arpa harflerinin yerine, Türkçe yazılan Latin harflerinin geçirilmesiydi. Okuryazar insanlar bile tek hamlede geçmişlerinde koparılmışlardır. Arapça- Farsça harflerin Türkçe yazmaya uygun olmadığı sonucuna varılmış ve bu harfler Türkler arasında çok düşük olan okuryazarlık düzeyinde

sorumlu tutulmuştur. Reformcular, Türkçenin kolayca okunup yazılabilmesi için alfabeyi basitleştirmeyi düşünmüşlerdir (Ahmad, 2014: 100).

Cumhuriyet döneminde alfabenin değiştirilmesine yönelik ilk öneri, 1923 yılında Türkiye İktisat Kongresi'nde Latin harflerinin kabulü yönünde verilmiştir. Ancak verilen bu öneri kabul edilmezken, 1924 yılında eğitim bütçesinin görüşüldüğü esnada tekrar gündeme getirilmiş ve büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. Latin alfabesi bu sıralarda tepki ile karşılanmakla birlikte, Cumhuriyet'in ilanından itibaren alfabe değişikliğinin gündeme getirilmesi bu konudaki görüş ve eğilimlerin sıcak kalmasını sağlamış ve değişikliğin kabulü sürecine kadar kamuoyunda bu konuya ilişkin zihin jimnastiği sürmüştür. Ancak yeni alfabenin kabulü sorunu belirli bir süreçten geçtikten sonradır ki, bir inkılâp olarak gerçekleşebilmiştir. SSCB (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) Hükümeti'nin 1924 yılında Türk Cumhuriyetleri'nde Arap alfabesi yerine, Latin alfabesinin kullanılması yönünde aldığı karar, Hükümete bu konuda cesaret vermiştir (Bakan ve Özdemir, 2013: 51).

O sırada Mustafa Kemal bütün ülkede halkın önüne çıkarak Latin harflerini tanıtmaya başlamıştır. Nihayet, 1 Kasım 1928'de parlamento yeni Türk alfabesini yürürlüğe koyan yasayı çıkarılmış, yeni yılın başlangıcından itibaren bütün yayınlarda yeni harfler kullanılmasına karar verilmiştir (Ahmad, 2014: 101). Bundan sonraki aşama yeni harflerin kullanımını yaygınlaştırmak ve Türk halkına okuma yazma öğretmektir. Bunun için mekteplerde başöğretmenliği bizzat Atatürk yapmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. HALİDE EDİB ADIVAR'IN HAYATI

2.1. Ailesi ve Çocukluğu

Halide Edib, 1982 yılında İstanbul'da doğmuştur. Babası ceyb-i hümayun katiplerinden Mehmet Edib Bey'dir. Annesi ise Bedrifem Hanımdır (Türk, 2005: 120).

Doğumun ardından Bedrifem'le Edib Bey, haminne ile büyük babasının yaşadığı mor salkımlı evden ayrılıp yakınlardaki bir başka eve taşınmışlardır. Eşi Bedrifem'in ölümünden kısa bir süre sonra Edib Bey kızını da alıp Halide'nin anneannesi Nakiye Hanım ile dedesi Ali Efendi'nin yaşadığı mor salkımlı eve dönmüştür (Çalışlar, 2010: 9-10).

Annesini küçük yaşta kaybetmiş olan Halide Edib, babasının birkaç kere evlenmesi dolayısıyla iki ev arasında kalmıştır. Birisi babasının alafranga evi, diğeri de haminne dediği anneannesinin alaturka, adeta imparatorluğun küçük bir örneği olan evdir. Bu ikinci ev, babasının ayrıldığı ve ya gözünden düşen kadınların da bir sığınağıdır. Halide Edib bu kalabalık evde, terk edilmenin ıstırabını yaşayan kadınları da yakından görmüş ve tanımıştır. Belki de ömrü boyunca poligamiye⁸ karşı cephe almasında da bu çocukluk intibalarının etkisi vardır (Enginün, 1986: 5).

Anneannesinin evi tam bir Müslüman-Osmanlı evidir. Güzel ve temizdir. Odada beyaz örtülü bir divan, bahçede mor salkımlar vardır. Pencerelerden birinin önündeki kırmızı minderde anneannesi oturur. Bu huzur veren, sağlam mert Türk kadınının yarattığı ev, Halide Edib'in eserlerinde ideal Türk-Müslüman evinin dekoru olarak geçecektir (Enginün, 1995: 32). Halide Edib, anneannesinin evinde pek çok insanla tanışır. Çeşitli ırktan insanlar tıpkı ülkede olduğu gibi bu evde toplanmışlardır ve eve belirli işleri yapmak

⁸ Birden çok kadınla evlenme.

için girenleri bile örf, o evin halkı saydığından aralarında herhangi bir fark gözetilmez. Bu evde Halide Edib din terbiyesi de alır. Ramazan ayının güzelliğini ve örfümüzdeki manasını yine bu evde tanır (Enginün, 1986: 6).

Halide Edib'in ikinci evi babasının, evlendikten sonra oturduğu İhlamur'daki evidir. Bu semtte daha çok Ermeni ve Rum azınlıklar yaşar. Cuma ve Pazar günleri musiki icra edilen bir gazinosu vardır (Enginün, 1995: 32).

İngilizlere ve İngiliz terbiyesine hayran olan babası kızının giyimi ve beslenmesinde İngiliz terbiyesini örnek almıştır (Enginün, 1995: 33). Küçük kızının beslenmesi, giyim şekli, oynadığı oyunlar ve aldığı eğitim diğer akranlarından hayli farklıdır. Arkadaşlarından ve çevresindeki çocuklardan farklı olması Halide Edib'in sıkıntılı günler yaşamasına neden olur (Yeşilyurt, 2002: 8). Kendi sınıfından ve benzer şekilde yetiştirilen öteki kızların parlak satenler ve farbelalı kadifeler giymelerine izin veriliyordu, fakat Edib Bey şık giysilerin kibri teşvik ettiğine inanırdı. Büyük annesinin bütün itirazlarına karşın, Edib Bey, Halide'nin beslenmesini, taze sebzelerden ve süte batırılmış ekmekten oluşan bir diyetle göre yaptırıyordu. Bu diyetle göre, Halide'ye tatlı yasaktı ve haftada bir etle kısıtlanmıştı. Her gün, hava ister yağmurlu ister açık olsun, selamlıktan bir uşağın eşliğinde, Halide açık havada bir saat hızlı bir yürüyüş yapmak zorundaydı (Kazan, 2001: 21).

Küçük Halide'yi bu sıkı terbiyeden kurtaran şiddetli bir hastalık olur, tabii olduğu yabancı beslenme çocuğu zayıf düşürmüştü, ayrıca Halide'nin asabi bir bünyesi vardı. Hastalığın tedavisinde de çocuğa iki usul uygulanır. Babası onu Müllich adlı bir Alman doktoruna gösterirken, büyükannesi de onu okutmuştur. Ve Arziye Hanım adlı bir üfürükçüye tütsületmiştir (Enginün, 1995: 35).

Bu İngiliz tarzı kurallar yetmiyormuş gibi, küçük Halide batı kültürü almak düşüncesiyle bir Rum okuluna kaydettirilir. Altı yaşına geldiğinde Amin alayı ile mektebe başlar ve burada ilk giysileriyle tanışır (Yeşilyurt, 2002: 8). Halide Edip o günleri Mor Salkımlı Ev eserinde şöyle anlatır:

“Bu günlerde haminnemi yatağının başında, bana okuma öğretilmeleri için uzun uzun vızıldadım. Haminne ise: “Baban kızımı yedi yaşından önce okutmam diyor. Ben üç yaşında başladım; bizim günlerimizde yedi yaşındaki çocuklar hafız bile olurlardı,” diyordu. Fakat bu vızıltıyı ben hemen her gece devam ettirdim. O da babamı sıkıştırmıştı ki babam da beş yaşımı bitirince okumama muvafakat etmiş. Bu muvafakat derhal evde bir mektebe başlama hazırlanması doğurdu. O günlerde mektebe başlama merasimi çok cazipti. Kızlara ipekli, süslü esvaplar giydirilirdi, göğüslerine sırma işlemeli, içlerinde Elifba Cüz’ü bulunan keseler asarlar, arabaya bindirirler, ayaklarının altına ipekli bir yastık koyarlardı. Başlanacak mektebin çocukları, arabanın arkasından gelirler ve öndeki büyük çocuklar ekseriyetle:

Şol cennetin ırmakları,

Akar, Allah deyu deyu.

Cennette huri kızları,

Gezer Allah deyu deyu!

diye çocukluğumuzun en meşhur ilahisini söylerler, her mısranın arkasından küçükler de “amin, amin” diye alaya katılır ve gırtlaklarını patlatıncaya kadar bağırırlardı. Sokaklarda alaya geçerken başka çocuklar da sürüye katılır, mektebe kadar giderler. Mektebe başlayacak çocuk, hocanın elini öperek elifbayı tekrar ederdi. Ondan sonra bütünü çocuklara lokma ve çil para dağıtırdı. Artık ertesi sabahtan itibaren mektebin kalfası gelir, mahallenin mektebe giden diğer çocuklarıyla birlikte onu da alır mektebe götürürdü. Bu alay, düğün merasimi kadar mühim sayılır, aileler çok para sarf eder ve Osmanlı devrinin sisteme bağlı içtimai yardım hissesine uyararak, o mahallenin birkaç fakir çocuğu da mektebe verilir, masrafları görülürdü. Bu alaylar bende çok büyük bir heyecan uyandırır, fakat arabanın içine oturup, dikkatleri üzerime çekmek beni çok korkuturdu. Çok şükür babam da beni evde okutmaya karar verdi (Adıvar, 2011: 84).

Okula başlamadan eve gelen hocalardan biraz okumayı öğrenen Halide’nin, Kur’an’dan sonra söktüğü, okuyabildiği ilk kitap *Afrika Seyahatnamesi*’dir. Bu arada, kendisini etkileyen *Serencam-ı Mevt (Ölüm Macerası)* adlı bir kitabı da, annesinin ilk evliliğinden olan ablası Mahmure vermiştir. Lala Ahmet Ağa’da önce *Battal Gazi*, sonra da *Ebulmislim-el-Horasani* öykülerini ona okumuştur. Çocuk yaşta okunan bu kitaplar ve gördüğü *Abdülrezzak Tiyatrosu* onu etkilemiştir (Uyguner, 1994: 16).

Mehmed Edib, sarayda görev yaptığına çok da aldırmadan muhalif karakterini korumuş, kendi tarzından taviz vermemiştir. Abdülhamit’in hışmını üzerine çekmek pahasına kızına Amerikan Koleji’ne vermek istiyordu. 1893 ya da 94 yılıydı, Edib Bey, Halide’yi Üsküdar’daki güzel manzaralı bir Ermeni konağında eğitim veren Amerika Koleji’ne götürmüştü. Ancak, yaşı çok küçük olduğu için okul onu kabul etmemiştir. Kararlıydı Edib Bey. Sonunda kızının nüfus kağıdın da yaşını iki yaş büyüttürerek onu okula yazdırmayı başarır. Garip diyetlerle beslenen, namaz kılıp dua okuyan, Rumca şarkılar söyleyen minik kız, öğrenciler arasında küçücük kalmıştır. Yaşı büyütüldüğünde bile okul idaresi onu yatılı kabul etmemiştir (Çalışlar, 2010: 21).

Halide Edib, İngilizceyi çabucak öğrenir, babasının arkadaşı Woods Paşa Halide'ye orijinal çocuk masalları getirir. Miss Fensham ve Miss Dodd burada tanıdığı ilk öğretmenleridir. Evdeki dini terbiye okuldaki hayatını zorlaştırır. İngilizce kitaplarında gördüğü insan resimlerinin günah olduğunu söylenir ona, babasının hanımlarından biri İncil'i görünce dehşete düşer. Fark etmeden Hristiyan olacağını söyler (Enginün, 1995: 38). Kısa bir süre sonra kolejden ayrılmak zorunda kalan Halide Edib, özel dersler de almıştır. Halide o günün şartlarında iyi imkanlarla yetişmiş olan Halide Edib, okuldaki eğitiminden arta kalan zamanlarda ünlü filozof Rıza Tevfik'ten özel felsefe ve edebiyat dersleri alır. Ayrıca devrin en tanınmış aritmetikçisi Salih Zeki Bey'den pozitif bilim kabul edilen matematik ve fen konularını öğrenir (Yeşilyurt, 2002: 9).

2.2. Evlilik Hayatı

1901 yılında 17 yaşında Amerikan kız kolejinden mezun olan Halide Edib, özel ders aldığı öğretmenlerinden biri olan, matematikçi Salih Zeki ile mezuniyetinden hemen sonra evlenir. Salih Zeki ilk karısını boşamıştır (Özekin, 2012: 51). Halide Edib, evliliğinden şöyle bahsetmektedir:

“Babam, Sultantepeci'ndeki evin bir dairesini bize vermişti. Burada Salih Zeki'nin birinci eşinden olan oğlu da bizim yanımızda idi. Bu çocuğu evvel de tanımıştım fakat bu vaziyette beni çok alakadar etti. Çünkü kısmen bizde, kısmen de annesi ile üvey babasının yaşadığı Kadıköy'deki evde kalıyordu.

Ev kadını rolünü çok ciddiyetle ele almıştım. Aynı zamanda fikri çalışmalarım ve yazılarım da devam ediyordu. Salih Zeki Bey'in Kamus-u Riyaziyat adlı eserinin içindeki büyük riyaziyeci ve filozofların hayatını muhtelif eserlerden toplayan ve hazırlayan bir asistan veyahut katip vazifesini görüyordum.

Akşamları babamla Salih Zeki Bey'e, Conan Doyle'un hikayelerini okumak bir vazife halini almıştı. Bu, benim için faydalı oldu. Çünkü herhangi İngilizce eseri alıp, tabii bir surette Türkçe olarak okumak yolunda beni bu akşamlar yetiştirdi (Adıvar, 2011: 162).

Halide Edib, Sherlock Holmes'un yapıtlarını okumuş, bunlardan bazılarını da dilimize aktarmış; Fransız yazarlarına, en çok da Emile Zola'ya ilgi duymuştur. Daha sonraları Shakespear'e yönelmiş ve *Hamlet* adlı oyunu dilimize çevirmiştir. Kocasının müdürlüğünü yaptığı Rasathane'nin üst katına taşınmışlar, bu taşınma Halide Edib'i çevresinden uzaklaştırmış, bu yalnızlık da onu sıkıştır. Okumaya ve çevirilere verdiği ağırlık nedeniyle 1902 yılında sürmenaj⁹ olmuştur. Hiçbir şeyden tat almaz, en yakınlarını

⁹ Aşırı çalışmadan kaynaklanan yorgunluk ve bitkinlik hali.

bile yabancı görmeye başlamıştır. Uykularını yitirmiş, değer duyguları ortadan kalkmıştır. Bu sırada ilk oğlunun doğumu bir kurtuluş olmuştur onun için. Her türlü eski gelenekler bu doğum sırasında uygulanmış, lohusa şerbeti kaynatılmış, çocuğun adı da Özbek Şeyhi tarafından ezanla kulağına okunarak verilmiştir (Uyguner, 1994: 19). 1904'te ikinci oğlu Hasan Hikmetullah Togo doğar. İlk oğluna gördüğü bir rüya üzerine Ayetullah adını veren Halide Edib, ikincisine de büyük Japon generali Togo'nun adını koyar (Enginün, 1995: 43).

1910 Halide Edib'in evlilik hayatında bir dönüm noktası olur. Salih Zeki bir öğretmen hanımla ciddi bir şekilde ilgilenmeye başlamış ve onunla evlenmek istemiştir. Halide Edip baba evinde birçok acı sahnelerine şahit olduğu poligaminin şiddetle aleyhindedir. Salih Zeki'nin, geçici gönül maceralarını ve kaprislerini bildiği için bir süre Yanya'ya babasının yanına gider (Enginün, 1995: 47). Dönüşünde onu kabus gibi günler bekler. Salih Zeki, Tevfik Fikret'in ayrıldığı Galatasaray Lisesi'ne müdür olur. Halide bir gün onu ziyaret okula gider. Torunu Ömer Sayar babaannesinden o günün hikayesini şöyle dinlemiştir (Çalışlar, 2010: 83).

Salih Zeki Galatasaray Lisesi'nde müdür iken üst katta özel odası vardı. Bir hanım gidip geliyormuş. Tabi gelirken yüzü kapalı, kapıcı nereye gidiyorsun diye soruyor, o da Salih Zeki Bey'in eşiyim diyor ve giriyor.

Bir gün Halide Edib'de Salih Zeki'yi ziyarete gidiyor. Çarşafı ama yüzü kapalı değilmiş. Kapıcı, "Hanım sen biraz evvel geçmedin mi zaten?" deyince anlamış herşeyi babaannem. Bir münakaşa kopmuş. Salih Zeki yeniden evlendiğini söyleyince babaannem de boşanacağını söylemiş.

Babamın bana anlattığı, Salih Zeki yeni evlendiği eşini at arabası ile eve getirmiş; o arabadan inerken babaannem de babamla amcamı alıp götürmüş ve boşanma talebinde bulunmuş. Babamdan birebir duyduğum şeydir çok kısa süre içinde boşanırlar.

Bu hadise dokuz yıllık evliliklerinin sonudur. Halide Edib soğuk bir nisan gecesi çocuklarıyla yakın dostu Nakiye Hanım'ın Fatih'teki eski üslup, büyük evine gider. Boşanma Halide Edip'te büyük bir kalp kırıklığı ve bezginlik yaratır. Günlerce hasta yatar. Fazlıpaşa'da bir ev bularak taşınır (Enginün, 1995: 47).

Çok geçmeden İstanbul'un güneyinde, denize inen dik ama geniş bir yokuş olan Fazlıpaşa'da bir ev buldum. Yattığım yerden başımı kaldırmadan, akşamları masmavi sakin bir su ovası gibi uzanan denizi ve güneşi ufuklara yayılan kızıl gölgesini seyredebiliyordum. Hastalığım uzadıkça uzadı. Göğsümün vaziyeti bir hayli ciddi idi, fakat iyileşmek için o kadar mücadele ettim ki nihayet üç ay sonra yataktan kalktım.

Yıl boyunca sağlığım hep kötü gitti. Çoğu zaman kendimi bitkin hissediyor ve ateşimde hafif bir yükselme oluyordu. Ne var ki, tıbbi muayeneler sonucunda ciddi bir

göğüs hastalığına yakalandığım anlaşıldı. Sürekli yükselen ateşim insanı usandıran öksürüğüm ve şiddetli baş ağrılarım yüzünden üç ayımı yatakta geçirmek zorunda kaldım ve nihayet üç ay sonra yataktan kalktum. Çocuklarımla yaşayabileceğim normal bir ev hayatı kurmaya azmetmişim (Adıvar, 2011: 213).

İslamiyet'e göre erkeğin karısını boşaması için "boş ol" demesi yeterli iken kadının kocasını boşayabilmesi için nikah esnasından kocası ile arasında buna izin veren bir anlaşma yapması gerekmektedir. Halide Edib ve eşi arasında böyle bir anlaşma olup olmadığına dair bir bilgi bulunmaktadır.

Halide Edib, 1917'de Doktor Abdülhak Adnan Adıvar ile ikinci evliliğini yapar. Halide ile Adnan'ın ev ortamında ilk karşılaşmaları bir hastalık yüzünden olmuştur. Halide'nin aşçısı hastalanınca, yakın dostu Nakiye Hanım, Dr. Adnan'ı çağırmaya karar verir. O yıllarda yakın arkadaşı doktor Hikmet'le Nuruosmaniye'de ortak bir muayenehane açmışlardı. Fazlıpaşa'daki evde haminnesi ile yaşayan Halide'nin arkadaşlık kurduğu Adnan, kısa süre içinde evin müdavimleri arasına girer, aile doktorları olur. Adnan Halide'ye aşıktı. Boynunda Halide'nin fotoğrafı olan bir madalyon taşıdığı söyleniyordu. Halide ile evlenmeyi kafasına koymuştu. Halide, Suriye'de ağır bir hastalıkla pençeleşirken karar vermişti Adnan'a "evet" demeye. Damat İstanbul'da, gelin ise Suriye'deydi, üstelik ağır hastaydı. Dr. Adnan nikah için Halide'nin dönüşünü beklemek istememişti. Anlaşılan Halide vazgeçerse korkusuyla nikahı onun gıyabında kıydırmıştı. O yıllarda Bursa'da yaşayan Edib Bey, kızından gelen vekaletle dayanarak Halide'yi doktor Adnan ile evlendirir (Çalışlar, 2010: 143-147).

Adnan, Salih Zeki'den çok farklı bir insandı. Halide Edib'in yaşıtıydı ve büyük bir sevgi ile bağlanmıştı. Halide, karısını otorite kabul eden ince, zevkli ve kültürlü bir erkekle hayatını birleştirmişti (Çalışlar, 2010: 148). Salih Zeki Bey ile aşk ilişkisi, tutkusu ve öfkesi onu yakından tanıyanlar tarafından dile getirilmiştir. Adnan Adıvar ile yaptığı evlilikte ise entelektüel arkadaşlığın ağır bastığı söylenir (Durakbaşa, 1995: 11).

2.3. Edebi Kişiliği

Halide Edib, 1908 ihtilali ile birlikte yazın hayatına başlar. Başta Tanin olmak üzere çeşitli gazete ve dergilerde kadın, eğitim ve sosyal meseleler üzerine yazılar

yayımlar (Çetinsaya, 2002: 88). İlk makalelerinden olan *Beşiği Sallayan El Dünyaya Hükmeder* beklenenin üzerinde ilgi görünce Halide Edib'in tanınması fazla zaman almaz. Yazar yazılarının büyük bölümünde kadının toplum içerisindeki rolünü tanımlarken, görevinin öncelikle çocuk yetiştirmekle başladığını belirgin bir şekilde hatırlatır. Halide Edib'in edebiyat hayatı daha sonraki yıllarda aşk romanlarıyla devam eder. 1908'de yayınladığı "*Raik'in Annesi*" adlı eseri Halide Edib'in ünlenmesini sağlar (Yeşilyurt, 2002: 8). Romanda istemediği bir kadınla evlenmemek için evinden ayrılıp Heybeliada'ya yerleşen Siret, Raik adlı bir çocuk ve annesi ile tanışır. Bunlar adada bulunan diğer çocuk ve annelerden çok farklıdır. Annenin zarif, milli giyinişi, tavrı ve çocuğuna verdiği terbiye çok ilgisini çeker. Bu eserde çocuk terbiyesi gibi batılı değerleri milli değerler ile birleştirmesini bilen kadın işlenmiştir.

Halide Edib, Tanin gazetesinde de, daha önce yazılarını yayımladığı Vakit ve Akşam gazeteleri ile Yeni Mecmua, Musavver Muhit ve Şehbal dergilerinde olduğu gibi yazılar yayımlar. Tanin'deki yazı dindar çevrelerce iyi karşılanmamıştır. 31 Mart olayından sonra öldürüleceği yolunda söylentiler çıkması üzerine Sultantepe'deki bir tekkeye sığınmıştır. Burada bir süre kalan Halide Edib, Amerikan Koleji'ne geçmiş, daha sonra da çocukları ile birlikte Mısır'a gitmiştir (Uyguner, 1994: 20). Mısır'da bir süre kalan Halide Edib, dostu Isabel Fry'nin daveti üzerine oradan İngiltere'ye geçer (Aytemiz, 2001: 1). Halide Edib bu daveti Mor Salkımlı Ev' de şöyle anlatır (Adivar, 2011: 199):

Bu günlerde benim Mısır'da olduğumu haber alan Isabel Fry'den bir mektup aldım. Beni İngiltere'ye davet ediyordu. Bu memleket beni çok alakadar etmekle beraber, biraz yalnız seyahat etmek korkusu, fakat en fazla çocuklarımdan ayrılmak, beni bu daveti kabul etmemeye sevk ediyordu.

Salih Zeki Bey, çocuklara bir ana gibi bakmayı va'd ediyor, sıhhatim ve maneviyatım için bu daveti kabul etmemi istiyordu. Uzun süren bir münakaşadan sonra kabul etmeye razı oldum.

Böylece kültürünü aldığı İngiltere'yi ilk kez görme ve tanıma fırsatı bulmuştur.

Bu yolculuk, Halide Edib'in o dönemde İngiltere'de sürüp giden kadın erkek eşitliği ve kadınlara oy hakkı verilmesine ilişkin tartışmalara tanık olmasına ve kadın-erkek eşitliğinin önemli savunucularından biri olan Bertrand Russell gibi dönemin önemli fikir adamlarıyla tanışmasına olanak sağlamıştır (Aytemiz, 2001: 2).

Yurda döndükten sonra ilk romanı hasta oğlunun başında beklerken yazdığı Seviye Talip'tir. Romanda meşrutiyet ile sosyal hayatta yaşanan değişmelere vurgu yapılmıştır. Romanın kahramanı Fahir, Avrupai fikirler ile yetişmiştir fakat annesinin ısrarı ile muhafazakar bir kadın olan halasının kızı Macide ile evlenmiştir. Fahir evinden kaçmak bahanesi ile İngiltere'ye gitmiştir. Meşrutiyetin ilanı ile geri döndüğünde toplumsal değişimin kadının değişimi ile geleceği inancı ile karısının kıyafetlerinden başlayarak onu değiştirmeye çalışır. Macide ise muhafazakar annesi ve eşi Fahir arasında kalarak eşinin isteği doğrultusunda değişmeye çalışmaktadır. Eserde yeni rejimin istikbalini sağlamanın yolunun kadın ve çocukların değişiminden geçeceği mesajı verilmek istenmiştir. Halide Edib, bu romanda kadınların eğitimi üzerinde de durmuştur. Romanın kahramanı Fahir, tutucu kesimlerin kadınları tutsak edeceği, züppelerin de – kadınlar henüz özgürlüğü iyi kullanabilecek bir eğitim almadıkları için – kadınlara kesin bir özgürlük vermek isteyip onlara süslü bir oyuncak gibi bakacakları kaygısını taşır. Kadına arkadaş, gelecek kuşağın annesi ve eğiticiyi gözüyle bakacakların, onları bu yönde yetiştireceklerin ise azınlıkta kaldığını belirtir (Önertoy, 2011: 42).

1909 ve 1911'de kısa sürelerle İngiltere'yi ziyaret eden Halide Edib; Başta Bertrand Russell olmak üzere birçok aydınla görüşmüştür. Kadınların toplum hayatına katılması ve eğitilmesi amacıyla Teali-yi Nisvan Cemiyeti'ni kuran Halide Edib, bu cemiyetin hasta bakıcılık dahil sosyal yardım faaliyetlerine katılır (Çetinsaya, 2002: 88). Bu cemiyet, kadınların zihni ve bedeni seviyesini yükseltmek için kurulan ilk cemiyettir. Cemiyet okuma-yazma kursları da açarak genç kız ve kadınların fikri gelişmesine yardımcı olmuştur (Kurnaz, 2011: 156).

Halide Edib'in kadınlar hakkında yazdığı yazılar da büyük bir etki yaratmıştır. "Türk Kadınının İstikbali" başlıklı yazısı İngiltere'de yayımlanınca İsaabel Fry bu yazı üzerine kendisi ile ilgilenmiş ve ömür boyu sürececek bir dostluk başlamıştır. Nitekim, Fry İstanbul'a gelerek üç ay kalmış, Halide'de İngiltere'de onun evinde kalmıştır.

Halide Edib yazı faaliyetlerine devam etmiştir: *Handan* ve *Yeni Turan* birbiri ardına çıkmıştır. İlk dönem eserlerinin en önemlilerinden biri olan *Handan*'ın konusu, çok iyi yetiştirilmiş fakat bunu kullanacak ortama sahip olmayan *Handan*'ın yapmış olduğu mutsuz evliliğidir. *Handan*, duygularına cevap veren Hüsnü Paşa ile bir evlilik yapmıştır

fakat Hüsni Paşa'nın kadın düşkünlüğü neden ile Handan bu evlilikte çok mutsuzdur ta ki yakınlarından Neriman'ın kocası Refik Cemal'i tanıyana kadar. Refik Cemal ise Handan'a karşı iyi duygular beslememektedir. Fakat onu tanıdıkça yakınlığı ve ilgisi artar ve basit bir kadın olan karısı Neriman ile yetinemez. Handan geçirdiği bir trafik kazası sonucunda hafızasını kaybeder ve Neriman'ın kocası Refik'e aşık olur. İyileştiğinde ise işlediği günahın vicdan azabını çekmeye başlar, bu azapla geçirdiği bir kriz sonucu ölür.

Halide Edip bütün romanlarında evlilik dışı ilişkileri hiçbir zaman tasvip etmez bunu *Heyula* ve *Handan'da* işlemiştir ve buna ancak hafıza kaybı zihin kontrolünün ortadan kalkması durumunda izin vermiştir.

Yeni Turan Halide Edib'in ideolojik romanıdır. Romandaki kadın tipi ise ıslahatçı Kaya'dır. Kaya ülkeyi değiştirmeyi kendisine amaç edinen bir parti lideri olan Oğuz ile el ele verir. Aynı zamanda Oğuz'a aşıktır da. Muhalefetin bir şantajı ile karşılaştığında Oğuz'un kurtulması için kendisini feda eder ve muhalefet partisinin başındaki kişi ile evlenir.

Yeni Turan'da II. Meşrutiyet'ten sonra basında ele alınan meseleler geniş ölçüde işlenir. Daha sonra Ziya Gökalp'in formüle edeceği Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak prensipleri, Prens Sabahattin'in "adem-i merkeziyet", "teşebbüs-i şahsi" görüşleri bu eserde, yeni Türkiye'yi kuracak olan Yeni Turan partisi mensuplarınca uygulanır. "Turan" kelimesi burada Türkiye manasında kullanılmıştır (Enginün, 1986: 60). Ayrıca romanda yarattığı kadın tipi erkekler ile eşittir. İyi eğitim almış yurt sorunlarına duyarlı kadınlar örnek birer annedir de aynı zamanda.

Halide Edib'in Milli Mücadele devrini anlattığı iki romanı vardır. *Ateşten Gömlek* ve *Vurun Kahpeye*. *Ateşten Gömlek*, İstanbul'da başlar Anadolu'da devam eder. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalini konu edinir. Halide Edib bu romanında her zaman savunduğu İngiliz medeniyet ve terbiyesinin aslında ne kadar acımasız ve insanlıktan uzak olduğunu ortaya çıkarmıştır. *Vurun Kahpeye* ise Anadolu'da hizmet veren Darülmüallimat (kız öğretmen okulu) mezunu bir öğretmenin hikayesini anlatmaktadır.

Eğitimi etkileyen dinde tutuculuk Halide Edib'in üzerinde durduğu bir başka konudur. *Vurun Kahpeye* romanın da Hacı Fettah Müslümanlığı örtünme olarak kabul ettiği için Aliye'yi yüzü açık olduğu ve öğrencilere şarkılar öğrettiği gerekçesi ile eleştirir. Romanın erkek karakteri ve Aliye'ye aşık olan Tosun Bey ise bu düşünceye şu sözle karşılık verir (Adivar, 1999: 31):

Namus kadının yüzünü açıp açmamasında değildir. Din de peçe demek değildir. Öyle kapalı kadınlar vardır ki kapı arkasında her türlü rezaleti yaparlar. Onun için yeni hoca hanıma yüzü açık diye kasabanın hücumu hiç hakkı yoktur.

Halide Edib'in romancılığında ki üç devrenin birincisini *Handan*, ikincisini *Ateşten Gömlek*, üçüncüsünü de *Sinekli Bakkal* temsil eder.

Sinekli Bakkal, 1936'da önce İngilizce olarak İngiltere'de ve aynı yıl Türkçe olarak Türkiye'de yayınlanmıştır. İngilizcesi ile Türkçesi arasında bazı farklılıkların bulunması, Halide Edib'in eseri bir dilden öbür dile çevirmekten ziyade; iki ayrı dilde yazdığını göstermesi bakımından önemlidir (Hayber, 1993: 91). Burada o klasik batı, klasik doğu müziklerinin yanı sıra halk türkülerinin de insan hayatında ki yerini kavramıştır ve bunların bir arada zevkle tadılabileceğine inanır. Bu bakımdan bu ese Halide Edib'in kültür kaynaklarıyla uzlaştığı, olgunluk dönemi eseridir (Enginün, 2000: 162).

Sinekli Bakkal, romanın kadın kahramanı olan Rabia'nın doğup büyüdüğu ve ayrılmayı da aklından bile geçirmediği sokağın adıdır. Sokaktaki yaşam bütün milli değerleri içerisinde barındırmaktadır. Bunun yanı sıra eserde, din, musiki, kadın eğitimi, evlilik, moda sürekli olarak doğu ve batı karşılaştırması yapılarak verilir.

Son eseri, Mev'ud Hükiim, Kalp Ağrısı, Zeyno'nun Oğlu, Yolpalas Cinayeti, Tatarcık, Sonsuz Panayır, Döner Ayna, Akile Hanım Sokağı, Kerim Ustanı Oğlu, Çaresaz, Hayat Parçaları adlı eserlerinin de hepsi dönemin toplumsal sorunlarına eğilmek ve mesaj vermek için Halide Edib tarafından kaleme alınmıştır.

Halide Edib'in ilk dönem eserleri roman olarak sunulsa da aslında otobiyografiktir. Romanlarındaki karakterler, örneğin aldatılmış eşler (*Handan*), siyasi ve toplumsal

mücadeledeki önder kadınlar (Kaya) ile Halide Edib'in kendi biyografisi arasında benzerlikler vardır.

Halide Edib'in ilk dönem romanlarının hepsinde üstün özellikleri olan kadın karakterler ön plandadır. Bu kadınlar genellikle, entelektüel, batılı anlamda eğitim almış, erkeklerle rahatça anlaşabilecek seviyede, akıllı, bilgili, vatan ve millet sevgisine sahip ve dürüst, dinine, namus ve iffetine düşkün kadınlardır. Fakat roman anlatıcılarının genellikle erkekler olduğu öze çarpılmaktadır.

İlk dönem romanlarından başlayarak 1920'lerde yazdığı *Vurun Kahpeye* ve *Ateşten Gömlek* eserlerinde, kadın ve erkek karakterler cinselliklerini bastırarak, milli mücadelede kişisel isteklerini milli dava uğruna geri plana atmışlardır. Örneğin, *Vurun Kahpeye* romanında Tosun ve Aliye milli mücadele duygusu ve kendi duyguları arasında roman boyunca çelişki yaşarlar. Cinsellik yaşanıyorsa bile genellikle eşlerini aldatan erkek karakterler tarafından yaşanır. Cumhuriyet dönemi romanlarında ise bu kadın karakterler Cumhuriyet'in asi kızı rolünde olmuşlardır.

Adivar'ın romanları Cumhuriyet Türkiye'sinde kadınların kamusal hayata hangi koşullarla kabul edilebileceklerini ifade eden bir mecazdır: cinsiyetsiz ve kadınlıklarından sıyrılmış olarak (Kandiyoti, 1997: 160).

2.4. Öğretmenlik Hayatı

Osmanlı'da eğitim sorunlu bir alandı. Kızların eğitimi ise daha da sorunluydu. Maarif Nezareti Müsteşarı Sait Bey, Halide'nin eğitim üzerine kaleme aldığı makalelerini okuyunca onu evinde ziyaret etmiştir. İttihatçılar kızların eğitimini önemsiyor, eğitim görevini kadınların üstlenmesini istiyorlardı. Halide de eğitim meselesi üzerine kafa yoran bir kadın olarak en iyi adrestir. Darülmüallimat'ın öğrenim düzeyini yükseltmek için değişik kişilerin fikirlerine başvuran Sait Bey, Halide'den bir rapor hazırlamasını istemiştir (Çalışlar, 2010: 91). Halide Edib bu işi başlangıçta bir çeşit askerlik görevi gibi kabul etmişti. Ona göre tahsilli olan herkes öğretmenlik yapmalıydı (Enginün, 1983: 64).

Halide Edib hazırladığı raporda şunları tespit eder:

1. Derslerin çoğu Arapça ve Farsçadır, bunun devamı gerekmele beraber, daha yeni canlı bir dile, modern bir havaya ve teçhizata ihtiyaç vardır.
2. Yapılması gereken hayati değişiklik, Türk öğrencide yeni bir ruh geliştirmektir. Öğrencilere sorumluluk ve işbirliği duygusu, kendine güven, öğretmenlere açık fikirlilik, zorbalıktan kaçınma duygusu aşılmalıdır (Enginün, 1995: 48).
3. Öğrencilere moral kazandırmak için jimnastik, müzik ve resim derslerinin verilmesi gereklidir.
4. Mektep gezileri tertip etmek, yurt bilgisi ve coğrafya derslerinde yaşanan yerleri yakından tanıyarak öğrenmenin; ezbere dayalı bilgiler vermekte daha faydalı olacaktır (Yeşilyurt, 2002: 10).
5. Ezberlenecek şiirlerin iyi seçilmesi ve öğrencilere yapmacık bir tavırla okutulmaması gereklidir (Enginün, 1986: 15).

Raporda Halide Edib, kadın öğretmen adaylarının ilmi gelişiminin, genç kızların ahlaki ve zihni gelişiminde önemli izler bırakacağından, Dar-ül-muallimat (kız öğretmen okul) konusuna öncelik verilmesi gereğinden bahsetmişti. Halide Edib, Dar-ül-muallimat'ın lise derecesinde açılmış olmasına rağmen, müfredatın ortaokul derecesinde kaldığı fikrindedir. Eğitimle ilgili diğer bir raporunda okul için ayrılan mekânın özellikleri, eğitim dili, genel kültürün önemi gibi konulara değinmiştir

Halide Edib'in hazırladığı son derece dikkate değer bu rapor Türk Yurdu dergisinde yayınlanmıştır.

Halide Edib'in raporu dikkate alınmış ve Nakiye Hanım¹⁰ Dar-ü-lmuallimat'a müdür tayin edilmiştir. Halide Edib'in kendisi de aynı okula tedris usulü hocası olarak girmiştir. İki sene sonra da Maarif Nezareti (bugün ki milli eğitim bakanlığı) kızlar için bir idadi (lise) açmış ve bir Dar-ül-muallimat kurulmuştur. Halide Edib, beş sene süreyle her iki okulda da öğretmenlik yapmıştır (Çalışlar, 2010: 91).

Bu yıllar kızların eğitimi bakımından çok hararetle geçer. Maarif Nezareti iki yıl sonra bir idadi ve yatılı yeni bir Dar-ül-mullimat açar (Enginün, 1995: 48). 1916 yılında

¹⁰ Nakiye Elgün, Sultanahmet Mitingi konuşmacılarından. Cumhuriyet'in ilanından sonra İstanbul kız lisesi müdürlüğüne tayin edilmiştir ve Halide Edib'in yakın dostudur.

Cemal Paşa'nın çağrısı üzerine Suriye'ye gitmiş, Beyrut, Lübnan ve Şam'da kız okullarının genel müfettişliği görevini yapmış, buralarda birkaç kız okulu açmıştır (Şanal, 2010: 518). Halide Edib öğretmenlik mesleğine adım atışını Mor Salkımlı Ev'de şöyle anlatır (Adıvar, 2011: 208-209):

Çok alakadar olduğum ve üzerinde tetkikler yapmış olduğum pedagoji mevzuuna dair makaleler yazıyordum. Bu, o günlerde, Maarif Nezareti Müsteşarı olan Said Bey'in dikkatini çekmiş ve beniz ziyarete gelmişti. Salih Zeki Bey'in bazı arkadaşlarını, tıpkı babamın evinde olduğu gibi bende kabul eder, görürdüm. Benden, Dar-ül-muallimat gezmemi tetkik etmemi ne gibi değişmeler lazım geldiğine dair rapor hazırlamamı rica etti.

Nakiye Hanım ile beraber Dar-ül-muallimat'ı ziyaret ettim ve imkan dairesince tetkik ettim. Nakiye Hanım ve diğer hocaları dinledikten sonra bir rapor hazırladım. Nakiye Hanım mektebe müdür oldu.

O yıl, kadın maarifi bakımından çok hareketli geçti. Ben Dar-ül-muallimat'a tedris usulü hocası olarak girmeyi kabul ettim; gerek hoca gerek talebe sınıfı ile yakın temas benim için büyük ders oldu. Talim ve terbiyeye dair olan bir kitabımı ondan sonra yazdım.

Kız okullarının kurulması bakımından verimli olan bu yıldan itibaren, eğitim Halide Edib'i daima birinci derece de ilgilendirmiştir (Enginün, 1983: 64).

Bu arada Türk Ocağı ile temasa geçen Halide Edib, Türk Ocağı Cemiyeti 9 Mart 1328'de (22 Mart 1912) resmen kurulunca da cemiyetin Hars ve İlim azalığını Hamdullah Suphi, Mehmet Emin, Ağaoğlu Ahmet, Ziya Gökalp, Köprülüzade Fuad, Hüseyin-zade Ali Bey ile birlikte üstlenmiştir.

1915-16 yılları, bu derneğin salonlarında düzenlenen toplantılar, müsamereler ve müzikli toplantılarla geçmiştir. Toplantılardan sağlanan paralarla savaş yaralılarına yardımlar yapılmıştır. Toplantıların bir amacı da ulusal çalkantıları ve görüşleri ayakta tutmaktır. Halide Edib burada yaptığı konuşmaların birinde ekonomiye ve Ermeni sorunlarına değinmiştir. Ermeniler ile ilgili sözleri, dinleyicilerin çoğunun ittihatçılar olması nedeniyle ters tepki almıştır. Böylece onun toplantılarına karşı bir soğukluk başladığı söylenebilir (Uyguner, 1994: 24).

Maarif Nazırlığı yapmış olan Şükrü Bey ile anlaşamayan Halide Edip öğretmenlikten istifasını vermiş, fakat Talat Paşa, Nâzım Bey ve Ziya Gökalp'ın isteği üzerine istifasını geri almıştır. Bunun üzerine üç ay daha öğretmenliğe devam eden Halide Edib, üç ay sonra kesin bir şekilde istifasını vermiştir. Halide Edib bu olaydan şu şekilde bahseder (Adıvar, 2011: 236):

İstifamı verdikten bir hafta sonra, Talat Paşa, Dr. Nazım ve Ziya Gökalp beni ziyarete geldiler. Talat Paşa'yı ile defa görüyordum. Sadeliği, mizahi görüşü, muamelesindeki samimiyet bende büyük bir tesir yaptı.

Evvvela, muhtelif gümrük mevzuları üzerinde uzunca durduktan sonra, çok ince ve nazik bir şekilde ziyaretinin asıl maksadını intikal etti. İstifamı geri almamı istiyordu. Bunu çok mahirane bir şekilde yaparak, maarife yapmış olduğum ve yapabileceğim hizmetler üzerinde durarak, herhangi bir mesele için talebimi feda etmenin bana yakışmayacağını söyledi. Nihayet istifamı cebinden çıkardı, gülerek: "Pulu eksik", dedikten sonra tekrar bu mevzu üzerinde uzun uzun konuştu. Tabii bu mevzu yalnız maarife değil, memleketin diğer bütün meselelerine de temas ediyordu.

Halide Edib üzerinde Trablusgarp ve Balkan Savaşları büyük bir etki yaratmıştır. Savaş sonrası eşi Adnan Adıvar'ın dışişleri bakanlığına atanması sonucu İstanbul'da yaşamaya başlayan Halide Edib, İstanbul'un işgal edilmesi üzerine eşi ile birlikte Ankara'ya yerleşmiştir, Kurtuluş Savaşı esnasında onbaşı, çavuş ve başçavuş rütbeleri ile ordu da görev almıştır. Hem mandacılığı savunması hem de 1924 yılında kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına üye olması ve bu fırkanın Atatürk'e suikast girişimi ve dinsel muhalefeti örgütlemekle suçlanmasından dolayı Halide Edib ve eşi Adnan Adıvar on dört sene boyunca yurt dışında yaşamak zorunda kalmış ve ancak Atatürk'ün ölümünden sonra yurda dönebilmişlerdir. Halide Edib, Yurt dışında bulunduğu süre boyunca Kolombiya ve Delhi Üniversitelerinde misafir Profesör olarak görev yapmıştır. Atatürk'ün ölümünden sonra yurda döndüğünde İstanbul Üniversitesi'nde Edebiyat Fakültesi'nde İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümüne profesör olarak atanmıştır.

1950'de Demokrat Parti'nin seçim listesinden bağımsız olarak İzmir milletvekili seçilen Halide Edib 1950-1954 yıllar arasında, İzmir milletvekilliği yapmış ve görevinin bitiminden sonra üniversitedeki görevine tekrar geri dönmüştür. 1955'te eşini kaybedince hastalıklarla uğraşan Halide Edib uzun süre yatakta kalmış ve 9 Ocak 1964'te İstanbul'da ölmüştür.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. HALİDE EDİB ADIVAR VE TÜRK MODERNLEŞMESİ

Halide Edib Adıvar Osmanlı'nın modernleşme dönemi içinde yetişmiş öncü kadınlardan biridir. Onun hayatı, Osmanlı-Türk modernleşmesi, milliyetçilik ve yeni Türkiye'nin kuruluş aşamalarına tanıklık eder. Bu bölüm Halide Edib'in yeni Türkiye'nin kuruluş sürecine ve Türk modernleşmesine katkısını incelemek amacıyla kaleme alınmıştır.

3.1. Ziya Gökalp İle Fikir Ayrılığı ve Savaş Yılları

Türk siyasi hayatının en önemli devirlerinden birinde yaşamış olan Halide Edib, çok iyi bir eğitim görmüştür. Aldığı eğitim onun fikirlerinin gelişmesinde son derece etkili olmuştur. İkinci bölümde Halide Edib'in hayatından ve yazarlık serüvenine 1908'de ikinci meşrutiyet döneminde başladığından ve ilk yazılarını Tanin'e gönderdiğinden bahsedilmiştir.

Bu sırada 1912'de resmen kurulan Türk Ocağı ile temas kurar. Dönemin erkek kulübü olan prestijli Türk Ocağı'na devam etmeye başlayan Halide Edib, Yusuf Akçura'nın yönettiği Türk Yurdu dergisine ilk yazısını 1912 Şubat'ında vermiştir. Haziran ayında Türk Yurdu'nda Akçuraoğlu Yusuf imzasıyla "Emel ve İdeal" başlıklı bir yazı yayınlanmıştır. Akçura yabancıların açtıkları okulların ideallerinde bir anarşiye yol açtığını yazıyordu. Bu Halide'nin çok hassas olduğu bir konuydu. Yusuf Akçura Bey'e oturaklı bir cevap yazıp Tanin'e gönderdi (Çalışlar, 2010: 99). Türk Yurdu dergisinin sayfalarından takip edilen bu yazışmaların Halide ve Akçura arasında bir gönül ilişkisi başlattığı söylenir. Hatta Yusuf Akçura da bu aşkı itiraf etmiş fakat Halide Edib ile evlenememe sebebi olarak Halide'nin babasının soyunu göstermiştir. Buna göre, Edib Bey'in Yahudi kökenli oluşu Türkçülük ideolojisine sahip Yusuf Akçura ve Halide'yi birbirinden ayırmıştır (Çalışlar, 2010: 99).

İttihat Terakki'nin ideoloğu olan Ziya Gökalp de o sırada Türk Ocağı ile ilgileniyordu. Halide Edib bu vesile ile Gökalp'i yakından tanımak fırsatı bulmuştur. Ziya Gökalp milliyetçilik fikirleri bakımından beğendiği ve takdir ettiği bir kimsedir ve Yeni Turan romanının yazılışında etkisi olmuştur. Yeni Turan adlı yegane ideolojik romanını Gökalp'in ve Türkçülerin tesiri ile yazdığı gibi "Müncaat", "Allah'ın Nuru" gibi milli heyecanla dolu mensur şiirlerini de yazar, heyecanlı hitabeler söyler. Halide Edib, Fazlıpaşa'daki evinde Yusuf Akçura, Gökalp ve devrin diğer aydınlarını kabul eder. Gökalp'e hayranlık duymakla birlikte, Halide Edib, siyasi anlayış bakımından Gökalp'ten ayrıldığını belirtir (Enginün, 1995: 49). Halide Edib, Ziya Gökalp'in milliyetçilik konusundaki fikirlerini benimsemekle birlikte ondan ayrıldığı nokta Gökalp'in Turancılık ülküsü üzerinedir.

Gökalp'e göre, "Türkçülük ve Turancılığın farklarını anlatmak için Türk ve Turan topluluklarının sınırlarını belirlemek gerekir. "Türk", bir ulusun adıdır. Ulus kendine özgü kültürü olan bir topluluk demektir. Öyleyse, Türk'ün yalnız bir dili, bir tek kültürü olabilir" (Gökalp, 2013: 31).

Türkçülüğün yakın hedefi, büyük kıtada yalnız bir tek kültürün egemen olmasıdır. Türkçülüğün uzak ülküsü ise Turan'dır. "Turan" sözcüğü, "Turlar" yani "Türkler" demek olduğu için, yalnızca Türkleri içeren birliğin adıdır. Öyleyse bu sözcüğü bütün Türk kollarını içine alan büyük Türk kolları için kullanmamız gerekir. Çünkü Türk sözcüğü bugün sadece Türkiye Türklerine verilen bir ad olmuştur. Türkiye'deki Türk kültürü içine girenler de doğallıkla yine bu adı alacaklardır. Bana göre bütün Oğuzlar, yakın zamanda bu adda birleşeceklerdir. Ama Tatarlar, Özbekler, Kırgızlar ayrı kültür oluştururlarsa ayrı uluslar durumuna geleceklerinden, yalnız kendi adlarıyla anılacaklardır. O zaman bütün bu eski akrabaları kavimsel bir topluluk olarak birleştiren ortak bir ada gerek duyulacaktır. İşte bu ortak ad Turan'dır" (Gökalp, 2013: 33).

Özetle, Ziya Gökalp'e göre ulus aynı kültüre sahip insan topluluklarından oluşur. Farklı ırktan olan insanlar aynı eğitimle aynı harsla (kültür) yetişmiş iseler aynı ulusa dahildirler. Dünya üzerinde yaşayan bütün Türkler kendilerine ortak bir kültür belirleyip onun etrafında birleşmelidirler der. Bunu da Turancılık olarak adlandırır. Gökalp, bunun bir ütopya olarak görülmemesi gerektiğini savunur. Çünkü geçmişte Mete Han bunu Hunlar üzerinde uygulamıştır. Ulus devlet olma durumu da gerçekleşmesi güç bir hayalken gerçekleşmiş ise Turancılığın da gerçekleşme ihtimali olduğunu ileri sürmektedir.

Halide Edib ise, Atatürk milliyetçiliği olarak da adlandırılan objektif milliyetçiliği savunur. Türk ırkının tamamen parçalanıp ortadan kalmasını engellemek için farklı ırka mensup kişiler, aynı hissiyat ile bir araya gelerek Türklüğü yaşatmalıdır. Bunu yapmak içinde Türk dili eğitimine önem verilmesi gerektiğini söyler. Eğer Türk dili eğitimine çok eskiden yer verilseydi diğer ırklar kendilerini Türklerin egemenliği altında hissetmezlerdi. Memlekette birçok ırkın ve lisanın olmasının nedeni olarak milliyetçilik duygusunu değil dil eğitiminin yetersiz olmasını görür.

Halide Edib, Yeni Turan eserini yazarken Ziya Gökalp'in Turancılık fikirlerinden etkilendiğini anılarında dile getirmektedir. Fakat onun eseri olan Yeni Turan'daki Turan fikri Ziya Gökalp'ten farklılık göstermektedir. Ziya Gökalp'e göre Turancılık, dünya üzerinde yaşayan tüm Türkleri tek bayrak altında toplamaya dayanırken, Halide Edib'in Turan'ı ise Osmanlı İmparatorluğu içinde Türklerin egemenliğine bir ulusa dayanmaktadır. Eserdeki Yeni Turan Partisi, Amerika'da uygulanan adem-i merkeziyeti Türkiye'de de uygulamak istemektedir. Bu yönleriyle Ziya Gökalp'in milliyetçiliğinden farklılık göstermektedir. Fakat her iki görüşün ortak noktası, Türklük ve İslamcılığı harmanlamak ve İslamiyet'in uygarlığa engel teşkil etmediğinin ispatlamaktır. İslamiyet'in ilerlemeye engel teşkil etmeyeceğidir. Eserde Yeni Turan Partisi'nin lideri olan Oğuz, Turan ülküsünden bahsederken sadece Türk kardeşlerini değil, Türkiye'de yaşayan bütün ırkları, Kürtleri, Türkleri, Ermenileri ve Rumları göreve çağırır.

Sanmayınız ki ben bu yola yalnızca Turan'ın çocuklarını, Türk kardeşlerimi çağırıyorum. Hayır hepsini, Türkiye'nin bütün çocuklarını, bu toprakta, ülkede geçmişini, hayatını, atalarını ve çağırıyorum. Yalnız diyorum ki, Turan'ın asıl çocuklarının, Türkleri, Arapları, Ermenileri, Rumları, hepsini çağırıyorum ve hepsi için bu yolun bugün en doğru yol olduğunu iddia ediyorum. Yalnız diyorum ki, Turan'ın asıl çocuklarının, Türklerin bu yolda öteki vatandaşlar arasında manen ve maddeten onlar kadar güçlü, onları ve bütün memleketi, iplikleri kaçmış çorap örgüsü gibi sökülüp dağılmaktan koruyacak kadar birbirine sıkışmış, birleşmiş ve her şeyi yapmaları gerekeceğini ileri sürüyorum. Ve eğer bütün bu lakırdılarımda, daha çok mensup olduğum ırktan yana görünüyorsam, biliniz ki sevgili ırkıma kurtarmak, yaşatmak isteğine öteki ırkların çıkar ve kurtulmalarını kaynaştırmış olmak ihtiyacını da gönlümde ve vicdanımda taşıyorum (Adıvar, 1982: 31).

Nitekim Zekeriya Sertel (2000: 62), *Hatırladıklarım* kitabında Halide Edib hakkında “ O da Türkçülük akımına katılmıştı, hatta bir ara Turancılığa kadar gitmiş ve Yeni Turan adında bir de roman yazmıştı. Fakat gerçekte Halide Edib hiçbir zamana Turancı olmamıştır” diye yazmıştır.

Yeni Turan'da Halide Edib, toplumlardaki değişimlerin kadınların eğitiminden geçeceğini savunacak sinyaller de vermektedir. Yeni Turan kadınları eğitilmiş, erkeğin arkadaşı, kendilerini vatan hizmetine adanmış karakterlerdir. Eserde bu görüşü destekleyecek anlatımları mevcuttur. Romanın kadın karakteri Kaya'da bu özelliklerin tamamını mevcuttur.

Yeni Turan'ı en çok göze çarptıran şeyi, belki de Türk kadın kurumları idi. Yeni Turan kadınlarını da okutuyor, kadınlarını erkeklerinin yanı başında çalıştırıyordu. Yeni Turan kadınlarının kıyafeti de sadeleşmiş, değişmiş, moda iç uymuyordu. Fakat, yarattıkları Türk ve İslam dünyası ile ilgili bir biçim almıştı. Şimdi kadınlar, ince, zarif, sanatkar çarşafı ve tuvaletleri ile evlerinin bir süsü, erkeklerinin sevda amaçları olmakla kalan kadınlara karşılık, Yeni Turan'ın öğretmenlik eden, ağırbaşlı, karakterli, hasta bakıcı yetişen, bir muharebe olur olmaz Arap savaşçıları gibi Mehmetçiklerin yaralarını sarmaya giden, ordunun dikişini dikmek için kadın çalışma yurtlarında çalışan, eski Türk işleme sanatlarını Yeni Turan'a uygulamak için ekonomik, insancıl, bilimsel ve bilmem daha bir sürü yönlerde çalışan, akın akın kadınları vardı (Adıvar, 1982: 17).

Yeni Turan Partisi liderleri Batı'yı kendilerine baz almazlar aksine milliyetçi duygularla hareket ederler. 1936 yılında kaleme aldığı Sinekli Bakkal eseri de bu görüşü destekler niteliktedir. Romanın kadın kahramanı Rabia, Batılılar gibi giyinmez, onlar gibi hareket etmez. Yine Rabia ile Hristiyanlık dinine mensup olan müzik öğretmeni Peregrini birbirlerine aşık olduğunda Rabia evlenmek için Peregrini'den dinini değiştirmesini ve onun kendisinin yaşadığı mahalleye taşınmasını ister. Tüm bunlar, Halide Edib'in aslında Türk kültürünü Batı'nınkine üstün görmesi olarak yorumlanabilir.

1912 tarihi Balkan faciası yaşanması bakımından bir dönüm noktası olur. Asırlar önce fethedilmiş, üzerinde yepyeni bir medeniyet kurulmuş olan bölgelerden artık dönüş başlamıştır. İstanbul'a gelen göçmenlerin hali içler acısıdır. Halide Edib de diğer birçok arkadaşı gibi hemen faaliyete geçer. Yaralılar için hastane açarlar, fakir mahalleri dolaşırlar. Halide Edib'in bu dönemdeki gözlemleri, onun milletini daha iyi tanımasını, Türk milletinin yaşatan temel değerleri anlamasını sağlar (Enginün, 1991: 275).

1914 yılına gelindiğinde Birinci Dünya Savaşı ile ülkede büyük bir dönüşüm yaşanmıştır. Uygun zamanı bekleyen Osmanlılar savaşa hemen girmemişlerdir. Ne var ki, İngilizlerin 2 Ağustos 1914'te, Osmanlı donanma cemiyetinin topladığı para ile İngiliz tershanesine sipariş edilen iki savaş gemisine el koyması, kamuoyunu ateşlemiştir. Osmanlı Alman ittifakı bu olaydan bir gün sonra imzalanmıştır. Çanakkale Boğazı'nda

Göben ve Breslau isimli iki savaş gemisinin belirmesi bu soruna çözüm sağlamıştır ama Osmanlı'yı savaşa sokacak bir çözümdü bu. Enver Paşa gemilerin Marmara Denizi'ne girmesine izin verdi. Osmanlılar, İngilizlerin protestolarını gemileri satın aldıklarını söyleyerek geçiştirdiler. Göben ve Breslav, Yavuz ve Midilli adını aldı, Göben'in komutanı Amiral Whihelm Souchon da Osmanlı donanma komutanı oldu (Findley, 2014: 208). Yavuz ve Midilli'nin Rus limanlarını bombalaması üzerine Osmanlı devleti savaşa girmiş oldu.

1915'te savaş, Doğu Cephesi'nde Rusya'ya karşı sürerken, Doğu Anadolu'nun demografik özellikleri beklenmedik problemlere neden oldu. Cephe'nin iki tarafında da dini nüfus karıştı ve yerel halk kendi dindaşlarına yardım etmek istiyordu. Osmanlılar ise yerel halktan dolayı bir güvenlik problemi ile karşı karşıya bulunuyordu. Ermeniler, yoğunlukla yaşadıkları yerlerde isyanlar çıkarıyorlar ve bir Ermeni devleti kurmak istiyorlardı. Savaş devam ederken, İttihat ve Terakki liderleri Ermenilerin tehcirine karar verdi. Ermeniler Anadolu'dan çıkarılıp güneye yerleştirileceklerdi. Tehcir politikaları dönemin kimi aydınlarını rahatsız etmiştir. Bunlardan biri de Halide Edib'dir.

1915 Ağustos'unda Arabistan'a gitmeden önce kendisine veda etmeye gelen George Schreiner'e Halide, "Her şey çok kötü, umarım hükümet bir çözüm üretebilir. Zavallılar şimdi de Mezopotamya'ya götürülüyorlar. Sıcak ve zorluklar pek çoğunun hayatına mal olacak. Katliamlar olduğunu duydum, buna inanamıyorum!" demişti (Schreiner'den aktaran Çalışlar, 2010: 130).

Yine 1915 yılında edebiyatımızın önde gelen isimlerinden Çanakkale Savaşı'nda askerlerimize destek vermek amacıyla dönemin iktidarı, İttihat ve Terakki Partisinin davetiyle cephede olan askerlere bir ziyaret düzenlenmiş, ancak geziye Halide Edib davet edilmemiştir. Beşir Ayvazoğlu (2015: 121-122), Çanakkale zaferinin yüzüncü yılı dolayısıyla kaleme aldığı *Edebiyatın Çanakkale ile İmtihanı* eserinde bu duruma şöyle açıklık getirmiştir:

Harp başladığında Türk Ocağı'nın faal kadın üyelerinden biri olan Halide Edib'in Karargah-ı Umumi İstihbarat Şubesi Müdürlüğü tarafından kadın olduğu için davet edilmediği, ancak başta Çanakkale olmak üzere bütün cephelerdeki gelişmeleri dikkatle takip ettiği muhakkaktır. Kış müsamerelerinden birinde onun Çanakkale'de kazanılan zafer hakkında mensur bir şiirinin okuduğunu biliyoruz. Ne var ki Halide Edib Türk

Ocağı'nda Ermeni meselesi hakkında İttihat ve Terakki erkanını ve Türkçüleri rahatsız edecek görüşler ileri sürmüş, Ermeni bestekar Kütahyalı Gomidos Vartaped'la yakından ilgilenmişti. Daha da önemlisi, Çanakkale muharebeleri bütün şiddeti ile devam ederken, İtilaf donanmasının Boğazları geçmesi ve İstanbul'un işgal edilmesi halinde neler yapılması gerektiğini tartışmak üzere Merkez-i Umumi tarafından Bilgi Derneği'nde düzenlenen gizli bir toplantıda bazı Türkçülerle ters düşerek şiddetli bir çatışmaya girmişti.

Halide Edib'in bu tutumu Türkçüler ile arasının açılmasına sebep olmuştur.

3.2. Suriye ve Lübnan Günleri

Balkan Savaşı'nın etkileri sürerken Birinci Dünya Savaşı esnasında 1916 yılında Cemal Paşa tarafından okullar açmak ve inceleme yapmak üzere Halide Edib ve Nakiye Hanım Suriye'ye davet edilir. Cemal Paşa, Fransızların politik faaliyetlerinden dolayı Suriye'de ki Fransız okullarını kapatılmış ve yerine kurulacak okullarda Halide Edib'den yardım almak istenmiştir. Halide Edib'in Ermeni tehcirini insanlık dışı bulan söylemlerinden dolayı İttihatçılar ile arası açılınca bu davet onun için bir uzaklaşma fırsatı olmuştur.

Bu seyahat Halide Edib'in İzmit ötesine ilk geçişidir. Yolda ilk defa olarak, fakir, yorgun askerlerin halini yiyeceğini temine çalışan, yaşlı kadınları, askerdeki kadınları görür, onlarla konuşur. Ermeni katliamından kaçan Doğu Anadolu Türkleri ile karşılaşır, fakir, terkedilmiş Arapları görür. Herkes savaştan bezmiştir. Bütün bu ıztırap levhaları onun zihninde büyük bir değişiklik yapmıştır (Enginün, 1995: 56).

"İstasyonlardan birinde trene 1915 Ermeni katliamıyla adını duyuran Bahaeddin Şakir de binmişti. Falih Rıfki, Halide'yi onunla tanıştırdı. Halide, Bahaeddin Şakir'in önemli bir isim olduğunu biliyor ama Ermeni tehcirinde oynadığı rolü bilmiyordu (..) ikisi yol boyunca konuştular, sonunda Bahaeddin Şakir trenden indi. Halide, Bahaeddin Şakir'i uğurlamak için trenin kapısına yürüyen Falih Rıfki'yi durdurarak, 'Bana bilmeyerek bir katilin elini sıktırdınız' demişti" (Çalışlar, 2010: 134).

Lübnan, Beyrut, Şam'daki okulları inceledikten sonra raporunu hazırlar. Rapora göre (Adivar, 2011: 227):

Beyrut, Lübnan, Şam için Beyrut'ta müşterek bir muallim mektebi tesisi etmek, her üçü için zikri geçen şehirlerde şimdilik altı sınıflı bir mektep hazırlamak. Bu bir taraftan ekseriyetin tahsil hududunu teşkil etmesi ihtimaline rağmen, aynı zamanda bunların idadi ve muallim mektebi devresine de bir hazırlık olduğunu göz önünde tutarak programı ona

göre tesbit etmek, Arapça, Türkçe ve Fransızca yerine İngilizceyi tecviz edenler de yok değildi. Ben Fransızcada ısrar ettim, çünkü ekseriyet o güne kadar Fransız kültürü -biraz mübalağalı taklit vaziyetinde olsa dahi- içinde yetişmişti. İnsanları köklerinde koparmak çok kolay olmadığı gibi, az zamanda da çok muzir ve marazi bir vaziyete de sokabilir.

Halide Edib'in rapordan beklentisi eğitim ile milletin uyandırılabilceği yönündeydi. Ona göre Arap milleti bir gün tam istiklalini alırsa iktisadi, coğrafi hata dini bakımdan Türklerle iş birliği yapacak ve barışı sağlamak için Türklerle birlikte hareket edeceklerdi. Bu yüzden Türk kültürünü ve dilini öğrenmeleri gerekliydi. Fransızlar bu dönemde Suriye'yi parçalama çabası içindeydiler. Fakat Araplara sağlanan onca haklara, Türklerin Arap diyarına yardımlarına ve Türkleri Arap topraklarında döktükleri kanlara rağmen Araplar Türklerin koruyuculuğunu istemiyorlardı. Çünkü Halide Edib'e (2011: 278) göre, Türkler gerekli eğitimi ve zihniyeti Araplara aşılammamışlardı.

16 Eylül 1916' da İstanbul'a dönen Halide Edib, Evkaf okullarının maarife geçmesi üzerine Nakiye Hanımla birlikte istifa eder. Eylül'den Kasım'a kadar Halide Edib sıkıntı içerisindeydi. Tek satır yazamaz. Savaş hiç bitmeyecek gibidir. İslamiyet'te manastır olsa, kendisini bir manastıra atacak haldedir. İşte bu sıkıntılı günlerde Cemal Paşa kendisini okulların açılması için tekrar çağırır ve Aralık ayında elli kişilik kadın ve birkaç erkekten ibaret bir kabile Suriye'ye gider. Suriye'de okullar ocak ayında açılır. Aintoura yetimhanesinde öğrencilere el işi öğretilir. Bu arada babasına vermiş olduğu vekaletname ile Dr. Adnan'la evlenir. Birkaç ay için Adnan'la birlikte İstanbul'a dönse de 1917'de yine Suriye'de bulunmuştur (Enginün, 1995: 57-58).

Birinci Dünya savaşı esnasında ailelerini kaybeden çocuklar önce Beyrut'a oradan da İstanbul'a getiriliyordu. Gelen çocuklar Müslüman ailelere dağıtmaya başlanınca Halide ve kardeşi Mahmure, kayıtlara Zeynep olarak geçmiş bir çocuğu evlat edinmeye karar vermişlerdi. Bu çocuk gelecekte Muş milletvekili Nuri Yaman'ın annesi olacaktı.

Halide bu dönemde eski mesleği olan eğitimciliğe geri dönmüştü. Bu kez üniversitenin batı edebiyatı bölümünde hocaydı. 1918-1919 yıllarında profesör unvanı ile anılıyordu (Çalışlar, 2010: 158).

3.3. Milli Mücadele’de Halide Edib Adıvar

Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı’ndan yenilmiş olarak çıkmış, parçalanmış, düşman işgaline uğramıştır. 30 Ekim 1918 günün imzalanan Mondros Mütarekesi gereğince, İstanbul, İngiliz, Fransız ve İtalyan işgali altına girmiştir. Limanda düşman gemileri demirlemiş, sokaklarda süngülu düşman askerleri dolaşıyordu. Sertel (1968: 158) bu süreci şöyle anlatır: “Şehir bir karanlığa gömülmüştü. İstanbul halkı evi barkı yanmış, çırılçıplak sokakta kalmış bir insan durumundaydı. Ağır bir matem havası esiyordu. Kimse gülmüyor, kimse rahat ve geniş bir nefes alamıyordu. İnsanlar sevgiyi, gülümsemeyi, yaşamayı unutmuşlardı. Şehre çöken kabus kalpleri dondurmuş, hayatı dondurmuştu.”

Ekim 1918’de imzalanan Mondros Mütarekesi Osmanlı’nın yenilgisini resmen ilan etmiş, ülkeyi savaşa sürükleyen İttihat Terakki liderleri yurt dışına kaçmışlardı.

Bu sırada Amerikan başkanı Wilson’un ortaya attığı ulusların kendi kaderini tayin söylemi aydınlar arasında büyük bir ilgi uyandırdı. Halide Edib de bunlar arasındaydı:

Esasen, batı milletleri de, yirmi milyon evladını kaybettikten sonra barışa susamış idiler. Bu ve Wilson’un 14. maddesi çok büyük bir umut uyandırmıştı. İşte bütün bunlar Wilson prensipleri Cemiyeti ismi altında, Atatürk’te dahil, memleketi girdiği çıkmazdan kurtarmak için canını fedaya hazır bir grubun teşkil ettiği ve desteklediği bir cemiyet ortaya çıkardı (Adıvar, 2009a: 162).

Bu prensiplerin 12. maddesi, Osmanlı devletini esas alıp Türklere de kendi milli iradelerine ve milli karakterlerine uygun olarak kendi toprakları üzerinde hür yaşama hakkı tanınmasını öngörüyordu (Karpat, 2012: 113). Bu maddeyi önemseyenlerden biri de Mustafa Kemal Paşa idi.

Wilson Prensipleri’nin 12. maddesinin uyandırdığı umutla Cemiyet’i kurmak fikri Halide Edib’ten kaynaklanmıştır. İçlerinde linç edilecek Ali Kemal ve yurt dışına sürülecek Refik Halid Karay’ın da bulunduğu kadrodan Yunus Nadi Abalıoğlu, Celal Nuri İleri Beyler başta olmak üzere cemiyetin kurucu ve mensuplarından çoğu, çeşitli faaliyetleri ile iyi niyet taşıdıklarını ortaya koymuşlar ve Anadolu’ya geçerek Mustafa

Kemal Paşa'nın önderlik ettiği Milli Mücadele saflarına katılmışlardır (Tevetoğlu, 1991: 149).

Wilson Prensiplerinin uygulanması eşitlik çerçevesinde olmamıştı. Mütarekenin imzalanması ile İtilaf Devletleri İstanbul'un işgaline başlamışlardı. 15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali İstanbul'da büyük yankı uyandırmıştı. Türk Ocağı ve üniversiteler toplantılar düzenlemeye başlarlar (Enginün, 1991: 275). Yurdun çeşitli yerlerinde mitingler düzenlenmiştir. 15 Mayıs 1919'da Fatih'te, 22 Mayıs 1919'da Kadıköy'de, 23 Mayıs 1919'da Sultanahmet'te düzenlenen mitinglerde Halide Edib konuşmacı olarak yer almıştır. Bunların en heyecanlısı ve unutulmaz olanı Sultanahmet mitingidir (Ek I, Ek II, Ek III).

Halide Edib, mitinglerinde katılanlara seslenirken, Türkler ve Müslümanlar şeklinde hitap etmiştir. Kadıköy ve Fatih mitinglerinde Çanakkale Zaferi'ne de vurgu yaparak Türk milletine cesaret vermeye çalışmıştır. Kadın erkek tüm halkı haklarını sonuna kadar savunmaya davet etmiştir. Fatih mitinginde padişahın da yardım istemiş, Türk ve Müslüman olan herkesin padişahın yanında yer almasını, hep birlikte istiklal için mücadele edilmesi gerektiğini dile getirmiştir.

Fatih Mitinginin sonunda padişaha bir yazı yazılmış ve Türkiye'nin işgalini protesto etmek için Amerika Cumhurbaşkanı Wilson'a bir telgraf çekilmiştir (Cunbur, 1983: 19).

Sultanahmet mitingi ise o güne kadar yapılmış en kalabalık ve coşkulu miting olması münasebetiyle tarihe geçmiştir. Konuşmasında itilaf devletlerinin Türk ve Müslümanların yaşadıkları her yeri işgal amaçları olduğunu söyleyerek tüm Türk ve Müslümanları birlikte karşı koymaya davet etmiştir. "Hükümetler düşmanımız, milletler dostumuzdur diyerek" Türk milletinin haklı mücadelesinin özgürlükçü fertler tarafından zamanla anlaşılacağını düşünmüştür. Halide Edib bu mitingde Türk milletini açıkça, fiili olarak mücadeleye davet etmiştir. Bunun üzerine İtilaf devletleri hakkında yakalama kararı çıkartmış ve Halide Edib Anadolu'ya kaçmıştır.

Halide Edib Sultanahmet mitingine giderken hissettiklerini şöyle anlatır (Adıvar, 2009a: 36):

Sultanahmet Meydanı'na, Fuat Paşa Türbesi Sokağı'ndan girdim. Yanımda Kaç kişi vardı, beni kim götürüyordu, bilemiyorum. Kalbim o kadar atıyordu ki yürürken sallanıyordum. Fakat meydanın başına gelip kalabalığı görünce bana sükunet geldi. Sultanahmet Cami'nin minareleri, mavi boşluğa yükseleni ilahi bir sanatkarın elinden çıkmış beyaz neyler gibiydi. Minarelerin dar şerefelerinden siyah bayraklar havada dalgalanıyordu. Cami'nin önünde, yerde yüksek bir kürsü vardı. O da siyah bir örtüyle kaplıydı. Kürsünün önünde Wilson'un 12. prensibinin temsil eden bir yazı vardı. Sade meydan değil ta Ayasofya'ya kadar insan doluydu. Halk o kadar sıkışmış ki, hareket edemeyecek bir halde idi. Askerler kalabalığım iki yüz bin kişi olduğunu söylüyorlardı.

Beyatlı (1921: 209) ise bu sahneyi şöyle anlatır: “O günlerde İstanbullular Halide Edib’i altı minareden kopan tekbir sesleri ortasındaki bir ıstırap timsali gibi siyahlar giyinmiş gördüler. O meydan da o topluluk, o siyah bayraklar, o siyah giyinmiş ıstırap timsali ve onun canlı sesi İstanbulluların kalbinde son hatıra gibi duruyordu”.

Türk kadınının yaşam alanı artık değişmeye başlamıştı. Ev içi roller üstlenmekten çıkıyorlar, vatanın kurtuluşu için erkeklerle birlikte hareket etmeye, mitingler düzenlemeye mitinglerde konuşmacı olarak görev almaya başlıyorlardı. Bu durum Türk modernleşmesi açısından çok büyük bir adımdı.

Bu esnada milli mücadeleyi başlatmak amacıyla Anadolu’ya geçen Mustafa Kemal Paşa dağınık güçleri bir araya getirmek, kongreleri toplamak ve milli mücadele hakkındaki önerilerini almak üzere dönemin aydınlarına mektup yazarak onları Anadolu’ya çağırır. Bunlar arasında Halide Edib de vardır. Halide Edib daha sonraları Amerikan mandacısı etiketiyle hatırlanacağını bilmeden Atatürk’e hitaben kaleme aldığı Milli Mücadele ile ilgili görüşlerini içeren mektubun tam metnine Atatürk Nutuk’ta yer vermiştir (Ek IV).

Halide Edib, Mustafa Kemal’e gönderdiği mektupta ağırlıklı olarak manda yönetiminden bahsetmiştir. Fakat mandanın ehven-i şer olduğunu vurgulamıştır. Amerika konusundaki görüşlerinde son derece iyi niyetliydi. Halide Edib’in mandadan anladığı Amerika’nın egemenliğine girmek değildi. Yabancı güçleri topraklarımızdan kovacak Avrupa dışı bir ülke olan Amerika’dan yardım alabileceğimizi düşünmüştür. Halide Edib, Amerika’nın bünyesinde birçok milleti barındırdığını ve onları sorunsuz bir şekilde barış

içinde bir arada tuttuğunu düşünerek bunu uygulamamız konusunda Amerika'nın yardımcı olabileceğini savunmuştur.

Zekeriya Sertel'e (1968: 165) göre, Halide Edib Amerika'nın emperyalist bir devlet olmadığını sanıyor, Washington'un iyi niyetine inanıyordu. Türkiye'yi düştüğü felaket durumundan kurtarmak için, Amerika bizden bir şey istemeyecekti. Yalnız işgal kuvvetlerine karşı Türkiye'yi koruyabilmesi için Türkiye'nin Amerikan mandasına girmeyi kabul etmesi gerekiyordu. Biz Amerikan himayesine girerken, iktisadi yardım da görecekti böylece hem işgalden kurtulmuş olacak, hem de bağımsızlığımıza kavuşarak kalkınma olanağı bulacaktık. Bu işte Halide Edib'in iyi niyetinden şüphe etmek kolay değildir. Çünkü Halide Edib romantik bir kadındı. Siyasetten anlamazdı; bütün hayatında temiz ve namuslu kalmıştı; son derece vatanseverdi. Bu düşüncesinde de vatani kurtarmak kaygısından başka bir neden aramak doğru olmaz.

İlber Ortaylı'ya göre ise, mütarekenin çaresiz günlerinde Amerikan mandasını düşünmek Halide Edib'in kusuru değil bir arayıştı. Mütareke zamanında çok az Türk aydını onun kadar kararlı ve ısrarlı davranmıştır. Mütareke Türkiye'sinin kurtuluşunda zikzaklı yolları aramak veya pasif kalmak çok yaygındı. Farklı düşünenlerin içinde Ankara'ya yönelenler nihayet doğru stratejiyi bulmuştur. Halide Edib ve Doktor Adnan Adıvar onlardandı (Milliyet, 2014).

Atatürk, Cumhuriyet Halk Partisi Kongresi'nde 1927 yılında verdiği uzun söylevde Milli Mücadele'nin önderleri arasındaki fikir ayrılıklarını ve neden bazılarının saf dışı bırakıldığını anlatır. Bu söylevde Atatürk kendisinin de bir zamanlar mandayı seçenек olarak düşündüğünden bahsetmez (Durakbaşı, 2009: 152). Nutuk'ta da Halide Edib'in mektubu yayınlarken bu konuya hiç değinmemiştir.

Halide Edib, Türk'ün Ateşle İmtihanı eserinde bu durumu şöyle ifade eder (Adıvar, 2009a: 26).

Erzurum Kongresi'nde Mustafa Kemal Paşa, Türk toprakları üzerinde gözü olmayan büyük bir devletin bize iktisadi, teknik ve siyasi yardım etmesi lüzumundan söz etmişti. O zaman İngiltere, Fransa hatta İtalya da Türk topraklarını işgal etmiş bulduklarından, bu teklifin Amerika'yı kastettiği hissediliyordu. Erzurum Kongresi'nde Doğu Anadolu'yu temsil edenlerden biri ayağa kalkarak, Mustafa Kemal Paşa'nın hangi

devleti kastettiğini sormuştu. Siyasi meselelerde çok hassas olan Mustafa Kemal Paşa, Doğu Anadolu'nun Amerika'ya karşı hislerini sezdiği için hangi devleti kastettiğini söylememişti.

Esasında kongrede alınan kararlar arasında “Manda ve himaye kabul olunamaz” şeklinde bir madde olmadığını öne süren Sina Akşin'e göre (2014: 133), Erzurum Kongresi'nden geriye elimizde yeterli sayılacak tutanakları yoktur. Ancak, Kongre beyannamesinin yedinci maddesi, “30 Ekim 1918 bırakışma sınırları içinde milliyet esaslarına uyan, ülkemize karşı istila emeli beslemeyen herhangi bir devletin fenni, sınai, iktisadi yardımı memnurlukla karşılanacaktır.” ibaresini taşımaktadır.

Erzurum kongresi kararları genişletilmiş şekilde Sivas kongresinde de tekrarlanmıştır. Kongreden sonra İstanbul Hükümeti ile tamamen yolları ayırmak için Meclis-i Mebusan seçimleri yapılır. Seçimlerde Halde Edib'e de beklenmedik şekilde oy çıkmıştır.

Türk Kanun-i Esasi'si 20 yaşındaki Türk erkeklerin seçilebileceğini ifade etmekteydi. Beypazarı'nda 22 oydan 20'sini bana vermişlerdi. Bundan başka da Giresun 8 oy vermişti. Bana karşı gösterilen bu güven ve sevgiden dolayı çok minnet duymama rağmen, siyasi hayata atılmak istemiyordum. Bundan başka da kadınların seçilme hakları yoktu. Fakat, eğer isteseydim, Ayan meclisinin tefsirine bağlanmak şartıyla ben mebus olabilirdim. Beypazarı beni kendine fahri hemşire seçti. Giresun da orada, Halide Hatun adı altında bir kız okulu açtı. Vatandaşların emniyet ve sevgisi beni daima minnettar etmekle beraber, bu bilhassa beni çok heyecanlandırdı (Adıvar, 2009a: 53).

16 Mart 1920'de itilaf devletleri İstanbul'u resmen işgal edip, mebusların da içinde bulunduğu önde gelen isimleri tutuklamaya ve Malta'ya sürgüne göndermeye başlayınca Mustafa Kemal gelebilecek durumda olanları Ankara'ya davet etti (Findley, 2014: 222). Halide Edib'in adı da yakalanacakların listesinde bulunuyordu. Bu nedenle bir kaçış için plan yapılmıştı.

Akşam karanlığında Belkıs, Halide ile Adnan'ı kapalı bir arabayla Üsküdar'a giden vapur iskelesinin önüne bırakacak, Nigar'ın kocası Saib ile güvendikleri dostları Abdülmuttalip Üsküdar iskelesinden alacaktı. Kıyafet meselesini uzun uzun düşünmüşlerdi. Andan tıraş olup kadın kılığına girmek istemiyor. Hem boyu çok uzun hem de kadın kıyafetiyle yakalanıp gülünç olmaktan korkuyordu. Sonunda onu hoca kıyafetine sokmaya karar verdiler. Bitişik evde oturan bir akraba hocadan gerekli kıyafet temin edildi. Halide'de Mahmure'nin eski moda çarşafını giydi. Başını da gözlerine kadar siyah pelerinle örttü. Hoca karıları gözlerini örtmezlerdi. Kardeşleri, onu gözlerinden tanıyan birileri çıkarsa diye endişe ediyorlardı (Çalışlar, 2010: 200).

2 Nisan'da Ankara'ya vardılar. Ankara'da onları istasyonda Mustafa Kemal Paşa karşıladı.

Halide Edib Ankara'ya kaçtıktan sonra, kendisini ikinci kez bir sığınmacı olarak hissetmiş, ilk kez 1908 Devrimi'nden sonra Mısır'a çocuklarıyla birlikte kaçmak zorunda kaldığında bu duyguyu hissetmişti (Durakbaşı, 2009: 134).

Ankara'ya varışlarının hemen ertesi günü Ziraat Mektebi'nde Atatürk'ün de katıldığı bir görüşme yapılır. Yunus Nadi *Hakimiyet-i Milliye* gazetesini çıkaracak, Halide Edib de kendisine yardımcı olacaktır (Enginün, 1983: 67). Halide Edip burada hemen Anadolu Ajansı'nın (AA) örgütlenmesi için birlikte geldikleri Yunus Nadi ile çalışmaya başlar. Yerleri M. Kemal'in karargâhıdır. Ona Batı basınında çıkan haber ve yorumları aktarır. Dış dünyaya milli mücadele ile ilgili gerçekleri servis ederler. AA'nın "isim anası" da Halide Edip'tir (Yurt Gazetesi, 2015). Bu sırada Halide Edib, ata binmeyi, silah kullanmayı da öğrenir.

Milli mücadele, Avrupa ve Amerika basınında dikkatle takip edilir. Halide Edib bilhassa Amerikalıların ilgisini çekmektedir, hakkında Amerika'da birçok yazılar çıkar. Milli harekete karşı olan gazeteler, bir kadının Anadolu'ya milli kurtuluş hareketi için geçmesini bol bol istismar ederler, Halide Edib aleyhinde neşriyat yaparlar (Enginün, 1995: 72).

23 Nisan 1920'de Ankara'da meclis açılmış başkanlığına da Mustafa Kemal seçilmiştir. Bu vesile ile Milli Mücadele'ye destek vermek için Ankara'da bulunan aydınlar resmi olarak Atatürk'ün önderliğinde birleşmiş olurlar.

Aynı yılın yaz aylarında meclisin içinde İkinci Grup adı altında bir muhalefet baş göstermeye başlar. Mustafa Kemal, meclisi elinde tutabilmek için başından beri kendi yanında olmuş olanların kimini feda etmeyi seçmişti. İlk feda edilen dahiliye vekili Cami Bey olmuştur. Daima Mustafa Kemal Paşa'nın yanında olan Cami Bey'i meclis eleştirmeye başlayınca Mustafa Kemal istifa etmesini istemişti. Mustafa Kemal düşüncelerini hayata geçirmek için her yolu kullanmaya başlamıştı.

O günlerde bir akşam Mustafa Kemal, Halide Edib'in kaldığı çiftliğe gelerek onunla konuşur.

“ ...

Atatürk: Şunu demek istiyorum: herkes benim verdiğim emri yapmalıdır.

Halide Edib: Şimdiye kadar Türkiye'nin selameti ve hayrı için böyle yapmamışlar mı?

Atatürk: Ben hiçbir tenkit, hiçbir fikir istemiyorum. Yalnız emirlerimin ifasını.

Halide Edib: Benden de mi paşam?

Atatürk: Sizden de.

Halide Edib: Milli maksada hizmet ettiğiniz müddetçe size itaat edeceğim.

Atatürk: Benim emrime daima itaat edeceksiniz!

Halide Edib: Bu bir tehdit mi Paşam?

Atatürk: Teessüf ederim ben sizi hiçbir zaman tehdit etmem” (Adivar, 2009a: 158).

Bu olay Halide Edib ve Mustafa Kemal'in aralarının açılmasına sebep olur. Halide Edib anılarını anlattığı eserinde, bölünmemesi gereken kudretin Mustafa Kemal'in eline geçerse istediği gibi kullanacağından emin olduğunu söyler. Fakat, onun memleketi kurtaracağından emin olduğu için bu düşüncüyü kafasından silmeye karar vermiştir. Bu olaydan sonra Halide bir süre karargaha gitmemiştir ve cephe gerisindeki anılarını İngilizce olarak kaleme almaya karar vermiştir (Adivar, 2009a: 159). Böylece bu dönemi herkes birinci ağızdan okuma imkanına kavuşmuş olacaktır.

“... o müthiş mücadele sırasındaki deneyimlerimin gerçeklere sadık bir kaydını tutarak Türk tarihinin o dönemini yeniden canlandırmaya kararlıydım. Türkiye'nin hikayesini bir çocuk kadar basit ve dürüstçe anlatmaya kararlıydım; böylece bir gün bütün dünya bunu okuyabilecekti. Bir tarihsel ya da politik bir inceleme olarak değil, benim yaşadığım dönemde yaşamış olan kadınlar ve erkekler hakkında bir insani belge olarak okumalarını istiyordum; ve bunu bütün dünyaya ulaşması için benim dilimden daha uygun olan bir dille yazacaktım. İşte o akşam, Mustafa Kemal Paşa ile o sahneyi yaşadıkten sonra, yatağında uzanmış, anılarımı yazmaya ve onları İngilizce olarak yazmaya karar vermiştim.

... Tam ertesi sabah... yeni programa göre çalışmaya başladım. Çifiliğin arka tarafındaki boş odalardan birine tahta bir masa koydum ve hayatımın hikayesini yazmaya başladım... bunu hiçbir zaman görmediğim ve karşılaşamayacağım insanlara dokunmanın bir yolu, uzak ocak başlarında, birbiriyle fiziksel olarak temas edemeyecek kadar uzak olan köşelerde, birbiriyle gerçekten gönül bağları kurmak isteyen insanlara ulaşma çabası olarak görüyordum. Fakat, gerçekte herkesten önce, o sırada Atlantik'i geçmek üzere yola çıkan küçük insanlar için yazıyordum. Kendime onları gözümde canlandırmak için ya da her an ortaya çıkmak isteyen bin bir anı üzerinde durmak için izin vermedim: Gözyaşlarımı akıtma lüksü için zaman henüz gelmemiştir. Ve kendime onları yeniden görmek ya da onlara dokunmak için yalnızca milyonda bir ihtimal olduğu gerçeğini düşünmek içinde fırsat vermedim. Ama onların elinde benimle ilgili kayıtlı bir öykü olsun istedim. Onların, koşulların ve benim büyük ve açgözlü kalbimin beni nasıl bir anneden fazla biri olmaya yönelttiğini anlamalarını istedim” (Adivar'dan aktaran Durakbaşı, 2009: 166-167).

İsmet Paşa'nın Eskişehir'de yenildiği haberi ulaştıktan sonra Ankara'dan da kaçış başlamıştı. Halide Edib Milli Mücadele'nin en ateşli anılarının yaşandığı bu günlerde artık

dayanamaz ve Mustafa Kemal'e cepheye gitmek istediğine dair bir telgraf çeker. Mustafa Kemal Halide'nin bu isteğine olumlu karşılık verir. Bu olay aralarının yeniden düzelmesine vesile olur.

Sakarya Savaşı öncesinden 30 Ağustos Zaferi'ne kadar Batı Cephesi'nde önce onbaşı, sonra başçavuş rütbesiyle savaşın içinde yer alır (Çetinsaya, 2002: 89). Savaşta gördükleri ve edindiği tecrübeler onun romanlarının kahramanlarını ve olay örgüsünü oluşturur. *Ateşten Gömlek* eseri onun Milli Mücadele'yi doğrudan işleyen ilk eseridir.

Sakarya Savaşı'nı izleyen günlerde Halide Edib yeni bir görev üstlenmiştir. Yunan ordusunun sivil halka yönelik eziyetlerini araştıracaktı. Bu görev için Tetkiki Mezalim adında bir cemiyet kurup Yakup Kadri ve Yusuf Akçura ile birlikte yola koyuldular. Haymana Ovası ile Mihalicık çevresinde yüzlerce köyün küllerini, toprak yığınlarını taradılar. Her menzilde birkaç saat duruyor, felaketzedeleri dinliyorlardı. Tetkiki Mezalim heyetinin başkan Halide Edib'ti. Yanlarına bir mülazım ile fotoğrafçı almışlardı. Duatepe eteğinde 25 haneli Çekirdekli Köyü'nden yalnızca üç ev ayakta kalabilmişti. Halide orada bulunan kadınlarla baş başa sohbet etliğinde ise facianın büyüklüğünün anlayacaktı; aralarında Yunanlıların tecavüzüne uğrayanlarda vardı (Çalışlar, 2010: 257-258).

Sakarya Zaferi'nden sonra Halide Edib, yetimhaneler meselesi için Kayseri'ye geçer. Buradayken Büyük Taarruz kararı alınır ve tekrar cepheye çağrılır. Büyük Taarruz da zaferle sonuçlandıktan sonra rütbesi başçavuşluğa yükseltilir. Dumlupınar Meydan Muharebelerinden sonra Halide Edib ve Mustafa Kemal 9 Eylül'de zafer alayı ile birlikte İzmir'e girerler. Savaşta gösterdiği üstün yararlılıktan dolayı İstiklal Madalyası'na layık görülmüştür.

3.4. Muhalefet ve Zorunlu Yurt Dışı Günleri

1 Ekim 1922'de saltanat kaldırılır ve Ankara hükümeti kurulur. Dr. Adnan Dışişleri bakanlığının İstanbul temsilcisi olunca da Halide Edib ve eşi Adnan Adıvar yeniden İstanbul'a taşınırlar. Fakat Halide, yeni rejimin de istibdadın tekrarı olmasından hep korkmuştu.

1923 yılında yeni seçim hazırlanırken kadınların seçilmesini engelleyen Kanun-i Esasi’de ki “her 50.000 erkek nüfusa bir mebus” maddesinde bir düzenleme yapıp kadınların da meclise girebilmesinin önünün açılması beklenirken maddede gereken düzenleme yapılmamıştır. Sadece 50.000 olan erkek nüfus 20.000’e çekilmiştir (Türk, 2012: 10). Böylece Halide Edib ve onun gibi birçok kadının da siyasete girmesinin önü kapatılmıştır. Savaşta yararlılık göstermiş, cephede ve cephe gerisinde erkekler kadar aktif bir şekilde savaşa katılmış olan kadınlara hak ettikleri değer verilmemiştir. Yeniden ait oldukları özel alana geri dönmeleri beklenmiştir.

1923 yılında diğer bir önemli gelişme de Cumhuriyet’e geçiş sürecidir. Milli Mücadele içinde aktif bir biçimde yer alan fakat Osmanlı hanedanlığına bağlılığı ve halifeye saygısı, halifeliğin İslam alemi için önemli bir kurum olduğu inançları ile tanınan Kazım Karabekir, Ali Fuat Bey, Refet Bey, Rauf Bey ve Halide Edib’in eşi Adnan Adıvar’ın Ankara dışında oldukları bir gün Mustafa Kemal meclise anayasa değişikliği önerisi sunar. Öneriye göre Türkiye cumhuriyet olacak, cumhurbaşkanı Büyük Millet Meclisi tarafından seçilecek ve başbakanı atama yetkisi de onun olacaktı. Önerinin kabul edilmesiyle Cumhuriyet rejimi kabul edilmiş oldu. Mustafa Kemal de meclis başkanlığından cumhurbaşkanlığına geçmiş oluyordu. Cumhuriyetin ilan edilmiş şekliyle dolaylı olarak Mustafa Kemal ve silah arkadaşlarının arası açılmıştı. Halide Edib, Cumhuriyet’e ilişkin fikrini şöyle ifade eder:

1920 yılında üst düzey bir demokratik biçimi benimseyen hükümet alışılmış anayasa biçimine bürünmüştü. Büyük Millet Meclisi hükümeti dönemi, en başından itibaren, mevcut bütün cumhuriyet rejimlerinden daha demokratikti. En başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere cumhuriyet tipi rejime muhalefet edilmekteydi. Mustafa Kemal Paşa, 1922 yılında İzmir dönüşü Kilikya’da yaptığı konuşmada, cumhuriyetin çürümüş bir yönetim biçimi olduğunu, Türk halkına en uygun yönetim biçiminin Meclis Hükümeti yönetimi olduğunu birkaç kez tekrarlayarak söylemişti (Adıvar’dan aktaran Çalışlar, 2010: 302).

Rauf Bey, daha sonraki günlerde tutarlı bir şekilde savunmaya devam edeceği bir muhakeme geliştirerek, dünyada gerçekte yalnızca iki tip hükümet olduğunu söylemektedir: demokratik ve despotik. Kendisi daima demokratik ilkeleri benimseyecekti; bunlara bağlı kalındığı sürece bir isim değişikliği büyük bir sorun yaratmazdı. Bu yüzden kendisi gerçekte cumhuriyetin ilanına karşı değildi. Karşı olduğu, anayasanın mecliste ve ülke çapında yeterince tartışılmadan alelacele ve usule aykırı bir şekilde değiştirilmesiydi. Kazım Karabekir ise kişisel buyurganlığın her türlüsüne karşı olduğunu dile getiriyordu

(Zürcher, 2003: 55). Mustafa Kemal'in yandaşları artık onu tenkit etmeye başlamışlardı. Onu partiyi elinde tekelleştirmekle ve diktatörlük rejimine kaymakla suçuyorlardı.

Faroz Ahmed'e göre (2014: 72); bu durum eski düzenin muhalefetinden daha tehlikeliydi; çünkü Mustafa Kemal'e muhalif olan generallerin çoğu gerici değil, liberal ve modernisttiler; bunlar mutlak monarşiyi Mustafa Kemal'in kişisel yönetimi altında bir mutlak cumhuriyet kurmak için devirmediklerini söyleyerek durumu protesto ediyorlardı.

Bu muhalif oluşum 17 Kasım 1924'te (TCF) Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasına yol açtı. Bu siyasi görüş ayrılığı aynı zamanda Halide Edib ve Mustafa Kemal arasında da dönüşü olmayan kopuşa neden olmuştur. Zekeriya Sertel (2000: 194), bu kopuşun temelinde yatan gerçek neden olarak, Kurtuluş Savaşı esnasında Hindistan halkının savaşta kullanılması şartıyla Halide Edib aracılığı ile Ankara'ya gönderdiği yüz bin doları Atatürk'ün saklaması ve İş Bankası'nın kuruluş sermayesi olarak kullanmasını gösterir.

Genel başkanlığını Kazım Karabekir Paşa'nın yaptığı partide, Dr. Adnan Adıvar ile Rauf Orbay Başkan yardımcısı, Ali Fuat Bey (Cebesoy) de genel sekreter olarak görev aldı. Kısa sürede saflarına 28 milletvekili katan TCF, liberal- demokrat çizgideydi (Yücel, 2006: 26).

Parti programınının 1-13. maddelerde yer alan genel ilkelerde, "Türk devletinin halkın hakimiyetine müstenit bir cumhuriyet" olduğunu ve partinin "meslek-i esasini" liberaliz ve demokrasinin oluşturduğunu belirten, genel ve bireysel özgürlükleri benimsediğini desteklediğini ve devletin rolünü azaltma sözü verdiğini gördüğümüz ifadelerinde karşımıza yine klasik liberal model çıkmaktadır. İki ilke de TCF'nin halktan özel bir yetki almadıkça radikal reformlara karşı olduğunu altını çizmektedir. Programın en ünlü maddesi olan ve Haziran 1925'te partinin kapatılmasına gerekçe olarak kullanılan 6. madde ise şöyledir: "Fırka efkar ve itikadat-ı diniyeye hürmetkardır" (Zürcher, 2003: 141).

Rauf Orbay'a göre ise dönemin anayasası olan Teşkilat-ı Esasi'de "Devletin dini İslam'dır" maddesi yer alırken, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının dini siyasete karıştırmakla suçlanması anlamsızdır (Kocahasanoglu, 2005: 387).

Bunun yanı sıra, adem-i merkeziyet, güçler ayrılığı, yargı bağımsızlığı, ülkenin kendi kaynaklarını kullanarak kalkınması, ulusal eğitim sistemi ilkesi de parti programında yer almıştır. Halide Edib'in siyasi görüşü bu partinin programına yakındı. TCF'nin parti programı ile Halide Edib'in *Yeni Turan* eserindeki adem-i merkeziyet, ulusal eğitime verilen önem vb. tezler arasında benzerlikler de bulunmaktadır.

1925'te çıkan Şeyh Sait Ayaklanması Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasına da bahane olmuştu. İsyancıların ele geçirebildikleri tek kent Elazığ oldu. İsyanın genişliği belli olur olmaz Ankara Hükümeti sıkı önlemler aldı. 25 Şubat'ta meclise durum hakkında bilgi verilmişti. Aynı gün doğu vilayetlerinde bir aylık sıkıyönetim ilan edilmişti (Zürcher, 1995: 254). Hükümete, kanuna ve düzene zarar veren yayın veya örgütleri yasaklama yetkisi veren Takrir-i Sükun Kanunu çıkarılmış, biri güneydoğu, diğeri Türkiye'nin geri kalanı için olmak üzere, iki tane İstiklal Mahkemesi kurulmuştur. Şeyh Sait isyanı bastırılmıştır. Burada görülen davalar ayrıca Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kapatılması için bahane olmuştu (Findley, 2014: 251).

Takriri Sükun yasası cumhuriyet rejimine baskıcı bir karakter kazandırmıştır. Bu yasa, hükümete doğudaki isyanları bastırması için iki yıl süreyle diktatörlük niteliği kazandırıyor ve rejimi yeniden tek parti rejimine dönüştürüyordu.

15 Haziran 1926'da İzmir'de Mustafa Kemal'in hayatına yönelik bir suikast düzenlenmiştir. Zürcher'e göre (2003: 132), komplocuların planlarından uzunca bir süredir haberdar olması mümkün olan cumhurbaşkanı, bunu iki göstermelik siyasal yargılama aracılığıyla ulusal hareketin önderliği için karşısına dikilebilecek tüm potansiyel rakipleri bertaraf etmede kullanmıştır.

İzmir suikastı olayından sonra Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının önde gelenleri, Mustafa Kemal'in hayatına kastetmek ve dinsel muhalefeti örgütlemekle suçlanarak yargılandılar (Durakbaşı, 2009: 150). Mahkeme 19 kişiyi ölüm cezasına çaptırdı. Bu

kişiler arasında suikast planına katıldığı kanıtlanmamış olanlar da vardı. Suikast girişiminin ardından alınan sıkı tedbirler, Mustafa Kemal'in liderliğini sorgulayan milli mücadelenin emektar öncülerine karşı bir temizlik hareketine dönüşmüştür. Mustafa Kemal 1927 yılında Cumhuriyet Halk Partisinin kongresinde otuz altı saat süren bir konuşma yaparak bu dönemi resmen kapatmıştır. Görünüşte 1919-1927 dönemini anlatan Nutuk, aslında yapılan temizliği meşrulaştırıyordu (Findley, 2014: 251).

Terakkiperver Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 3 Haziran 1925'te kapatılmasından sonra Adıvarlar yurt dışına gitmek zorunda kaldılar. Adnan Adıvar, Atatürk'e karşı düzenlenen İzmir Suikastı davası ile ilgili gıyaben yargılanmış ve beraat etmiş olmasına rağmen, Halide Edib ile birlikte ancak Atatürk'ün ölümünden sonra yurda dönebilmişlerdir (Durakbaşı, 2007: 34).

Halide Edib'in torunu Ömer Sayar Adıvarların sürgün edilmesi ile ilgili İpek Çalışlar'a yazdığı mektupta duruma açıklık getirir:

“...ben Galatasaray Lisesi'nde okurken manda meselesi İnkılap Tarihi derslerinde zaman zaman gündeme gelirdi. Bir gün sınıf arkadaşım Attila Tokatlı muziplik olsun diye Tarihçi Cihat Hoca'ya kimlerin Amerikan Mandası yanlısı olduğunu sordu. Hoca da beni göstererek “Babaannesi”, dedi; “hatta bu yüzden Yüzellilikler¹¹ arasında kocasıyla sürgüne gönderilmişti” diye ilave etti. Çok rahatsız oldum. O zamana kadar, ERCÜMENT Ekrem gibi, manda konusunu gündeme getiren başka hocalar da olmuştu. Ancak hiç kimse Yüzelliliklerden bahsetmemişti. Cumartesi günü eve gittiğimde konuyu Adnan Adıvar'a açtım. O da kendilerinin Yüzellilikler arasında olmadığını, gerçekte babaannemin sağlık sorunları nedeniyle yurtdışına kendi istekleriyle gittiklerini ancak İzmir suikastı olayından sonra da dönmekten çekindiklerini, yani durumlarının bir nevi gönüllü sürgün olduğunu söylemişti.

Kanımcı sürgüne gönderilmenin en belirleyici yanı, isteğin dışında, yaşanan yerden uzaklaştırılmak ve affedilinceye kadar bir daha geri dönememektir. Oysa Adıvar çifti izin alarak Türkiye'den kendi istekleriyle ayrılmıştır. Doğduğumda, babaannem beni görmek için Türkiye'ye gelmiş ve gelişi hemen bütün gazetelerin ilk sayfalarında yer almıştır. Bir süre sonra da kendi isteği ile eşinin yanına dönmüştür. Sürülmüş olsaydı 1935'te Türkiye'ye rahatça gelip canı istediği zaman dönebilir miydi?”(T24, 2010).

Yurt dışında yaşadığı sürenin dört yılını İngiltere'de geçirmiş olan Halide Edib, burada Türkiye'deki anılarını İngilizce, iki cilt olacak şekilde kaleme almaya başlamıştır. İlk cildi olan *Memories*'de Osmanlı konağında geçen çocukluğundan başlayarak Cemal

¹¹ Milli Mücadele sonrasında düşmanın iş birliği olarak görülen ve Mustafa Kemal rejimine muhalif olan Türkiye'den sürgün edilen Türk vatandaşlarına verilen addır.

Paşa tarafından Suriye'ye davet edilmesi ve buradaki faaliyetleri de dahil anıları yer almaktadır. Bu eseri Türkçeye çevrilirken Mor Salkımlı Ev olarak tercüme edilmiştir.

Anıların ikinci cildi olan *The Turkish Ordeal*'i yazmaya iten şey ise, 1927'de Mustafa Kemal'in (CHF) Cumhuriyet Halk Fırkası'nın ikinci kongresinde Cumhuriyet'in ilk resmi belgesi olma niteliğine sahip olan *Nutuk*'u okumasıdır. Mustafa Kemal, *Nutuk*'ta Halide Edib'in kendisine mandacılık konusunda yazdığı mektuba yer verir, ki bu ondan bahsettiği tek yerdir. Halide Edib'i vatan haini ve mandacı olarak tenkit eder. Bunun üzerine Halide edip *Nutuk*'a cevap niteliğinde olan eserini kaleme alır. Bu eser de Türkçeye çevrilirken *Türkün Ateşle İmtihanı* olarak tercüme edilmiştir. Halide Edib'in İngilizce eserlerinin içeriği çok daha geniş ve tarzı çok daha serttir. *Türk'ün Ateşle İmtihanı* eserinin orijinalinde Atatürk'ü çok daha sert bir dille eleştirmektedir. Özellikle anıların ikinci cildini Türkçeye çevirirken otosansürü daha net bir biçimde uygulamıştır. Ayşe Durakbaşa (2009: 152-171), yurt dışında yazdığı yazıların daha sert olmasını, içinde bulunduğu özgürlük ortamından kaynaklanmış olabileceğini düşünür. Ayrıca eserlerinde sürgün hayatından hiç bahsetmesini yalnızca Milli Mücadele esnasında gösterdiği yararlılıkla hatırlanmak istemesine bağlayarak yorumlamıştır.

Yurt dışında geçirdiği 14 yıl boyunca gerek yazdığı kitaplarla gerek verdiği konferanslar ile Türk kültürünün dünya kamuoyuna tanıtmaya çalışan Halide Edib, 1928 yılında ilk davetini Amerikan'da Massachusetts Üniversitesi'nden aldı. Burada siyaset enstitüsünde yapılan yuvarlak masa toplantısına başkanlık eden ilk kadın olması sebebiyle büyük ilgi çekti Amerika'da verdiği seri konferanslarda Türkiye'nin geleceği açısından kadınların eğitime ve özgürlüğüne dikkat çekti. Gelecekte Türkiye'nin kadınlara oy hakkı veren medeni bir ülke olacağı tezini savundu. Amerika'da bulunduğu sırada Columbia Üniversitesine bağlı Bernard kolejinden konuk profesörlük teklifi aldı. Burada Türk kadınının geçmişi üzerine ders vermesi istendi. Halide'nin Amerika'da bulunduğu esnada eşi Adnan Adıvar Paris'te bir okuldan Türkçe dersi vermesi için teklif alması üzerine oraya yerleşti (www.dr.com.tr).

Bu esnada Türkiye'de Batı tarzı uygulamaların aksine elitist bir tavırla, toplum mühendisliği yapılarak modernleşme çabaları yaşanıyordu. Sosyal, siyasal, kültürel, hukuksal alandaki reformlar ardı ardına geliyordu. Halide Edib Türkiye'ye döndükten

sonra 1955 yılında kaleme alacağı Türkiye’de Şark, Garp ve Amerikan Tesirleri eserinde bu reformları şöyle eleştirmiştir (2009b: 160-161).

“Reform süreci neredeyse bir asırdır sürmekteydi. Ancak, son yirmi yıl içinde müthiş bir hızla ilerledi. Batı basınında yer alan genellikle hoş ve kısa bir Akdeniz gezisinde son derece yüzeysel ve aceleyle yapılan gözlemlere görüşlere göreyse reformlar Türkiye’yi bir gecede doğulu bir ülkeden Batılı bir ülkeye dönüştürdü. Bu, yüzeysel olmaktan da beterdi; yanlıştı. Bu son reformların baskıcı olmayan yöntemlerle gerçekleştirilip gerçekleştirilemeyeceği, üzerinde ciddi olarak düşünülmesi gereken bir sorudur. Bu reformların başarılmasının zorunlu olduğuna kuşku yoktur. Ancak, üç yılda mı, otuz üç yılda mı bunu kimse bilemez.

... Türklerin Batılılaşması dış dünyayı taklit ve gösteriş meselesi değildir ve olmamalıdır.”

Sertel’e (2000: 168-169) göre halk tek parti döneminin baskıcı yönetiminden bunalmıştı. Meclis halkı değil CHP’yi temsil eder bir hal almıştı. Seçimler yapıyordu fakat sandıktan çıkacak sonuç zaten belliydi, seçimler tamamen göstermelik bir hal almıştı. Halk partisi ise kendisine muhalefet olacak, iktidarını sarsacak her türlü örgütlenmeleri, partileşmeleri yasaklamıştı. Halktan gelen memnuniyetsizlik üzerine Atatürk yakın arkadaşlarına, çok partili hayata geçiş için ikinci deneme olan Serbest Cumhuriyet Fırkasının kurulması emrini vermiştir. Parti iktidarı denetleyecek olan muhalefet niteliği taşıyacaktı.

Genel başkanlığını Ali Fethi (Okyar) Bey’in, genel sekreterliğinin de Nuri Conker’in yaptığı partiye Mustafa Kemal’in isteğine uyarak Senih, Nakiyettin, Tahsin, Haydar (Yuluğ), Ahmet (Ağaoğlu), İbrahim Süreyya (Yiğit), Dr. Raşit Galip, Refik İsmail, Mehmet Emin (Yurdakul), Süreyya (İlmen) gibi bazı milletvekilleri katıldı. Ancak fırka, halktan beklenmediği ölçüde ilgi gördü. Bu ilgi partinin de sonunu hazırladı ve Fethi Bey 17 Kasım 1930 tarihinde partiyi kapattığını açıkladı (Yücel, 2005: 27). Halide Edib, eşi ve diğer yurt dışında yaşamak zorunda kalan arkadaşları da Türkiye’de yaşanan bu olayların yakın takipçisi idiler.

1934 yılında Halide’nin Hindistanlı dostu Dr. Ensari’den seri konferanslar vermesi için davet aldığı zaman Hindistan ile ilgili kafası son derece karıştı.

1935 senesinde Delhi Üniversitesi’nde konferans vermeyi kabul ettiğim zaman Hindistan hakkındaki düşüncelerim karmakarışık bir haldeydi. Çok okumuş, çok düşünmüş, Hindistan’ı muhtelif cephelerinden gören pek çok Hintli dinlemiştim. Fakat bu ayrı ayrı parçaları bir türlü bir araya toplayamıyordum. Binlerce seda, fakat ahenk yok... Hindistan

bana hala sazları akort etmekle meşgul, muazzam bir orkestra hissini veriyordu (Adıvar, 2014: 28).

Halide Edip, konferanslarında genel olarak Osmanlı, Türk İnkılabı, Türkiye Cumhuriyeti, Edebiyat ve Kültür, Türk kadını gibi konular üzerinde durmuştur (Birkan, 2011: 35). Bu konferanslarda Kurtuluş Savaşı'na kadar olan süreçleri, savaş esnasında yaşananları, Türk kadınının fedakarlıklarını oradaki Müslümanlara anlatmaya çalışmıştır. Aynı zamanda yeni Türkiye'de gerçekleşen reformların da eleştirisini yapmıştır. *Türkiye'de Şark, Garp ve Amerikan Tesirleri* adlı eserinde bu konferansların içeriğini ve daha fazlasını bulmak mümkündür.

3.4.1. Basında Halide Edib Adıvar'a Yönelik Eleştiriler

Halide Edib'in yurt dışında kaleme aldığı anıları Türkiye'de infial uyandırmıştır. Basında Halide Edib'e hakaret boyutunda ağır eleştiriler yer almaya başlamıştır. İlk saldırı Orhan Seyfi'nin Milliyet'teki yazısıyla başlamıştır (Mevlânâzade Rıfat'tan aktaran Çalışlar, 2010: 359-360):

Evet, Halide Edib Hanım buhran geçiriyor, hem de öyle şiddetli bir buhran ki, Amerika gazetesine makale değil, İstanbul'a teyyare ile beyanname yağdırsa yine sınırları yatışmayacak.

Ah bize ah, apaçık baştan savmadık mı? Sonra da neler söylemiyoruz!

Halide Edib Hanım gibi hem erkek hem dişi bir mahluk bu kadar alakasızlığa tahammül edebilir miydi? Ne yalnız kadınlık, ne de erkeklik hislerinin tatminiyle kanaat edemeyen bu erkek-kadını kayıtsızlık çıldırttı.

Canım nasıl da unuttuk! Cemal Paşa'nın refakatinde Suriye'de saltanat süren o değil miydi? Ne var portakal çiçekleri dile gelse de söylese! Bir prenses gibi mehtap altında geziniyor, kahraman tavrıyla askerler arasında dolaşıyordu. O kadar tesir ve nüfuz sahibi idi ki, dilediğini gözüyle de sözüyle de mahvetmeye muktediri!

İstiklal harbine asker oldu, çavuş rütbesinden fazla rütbe vermediler. Kadın oldu solda sıfır bıraktılar. İttihat ve terakki devrinde çınlayan şöhretinin milli harekette zirveye çıkacağını sanıyordu. Heyhat, siyasette bir nefer, kadınlıkta bir acuze muamelesi gördü.

Bütün bu hissizlik ve haksızlıklara isyan ederek hışımınla Ankara'dan kaçtı. Haftalarca, aylarca hatta senelerce bir davet bekledi. Küçük bir davet!

Bunu da göremeyince hıçkırıklarla kabaran göğsü boşaldı. Şimdi kaleminin ucundan mürekkep siyah gözyaşları gibi akıyor, artık neler yazmayacak, neler söylemeyecek

Varsın yazsın, varsın söylesin; biz onun kalbinin içini biliyoruz! Zavallı Halide Hanım, ne erkek ne de kadın olamamanın ıstırabını yaşıyor! Bu yarı kadın yarı erkek acayip mahluk, işte bu yüzden 50 yaşının buhranlarını siyasi hezeyanlar halinde Londra'da geçirmektedir!..

İkinci yazı Yusuf Ziya'ya ait olan İkdam'da çıkan yazıdır (Mevlânâzade Rıfat'tan aktaran Çalışlar, 2010: 360-361):

Halide Edib Hanım'a

Size hitap edeceğimiz zaman, klememim istemeksizin bir lahza tereddüt ediyor, bir lahza ne yazacağımı şaşırıyor: öyle ya, Allah emsal-i kesiresi ile müşerref eylesin. Babanızın öz adı ile hitap ederek Halide Mişon mu desem? Müslüman adıyla yad ederek Halide Edib mi desem? Bir nice kocanızın namıyla yad ederek Halide Salih mi desem? Yoksa, sonuncu kocanızın namıyla yad ederek Halide Adnan mı desem?

Mamañih, sonuncusunu muvaffik bulmuyorum. Sizin onun ismi değil, onu sizin isminiz daha iyi izah ediyor. Böyleyse size Halide Adnan diyemeyeceğiz, fakat, icabında ona Adnan Halide diyebiliriz.

Ama bu müşgüli halletmekle mesele yine bitmiş olmaz, bu sefer ne unvan kullanacağımı düşünüyorum. Halide Hanım mı? Halide ana mı? Halide Bacı mı? Halide Çavuş mu? Yoksa Londra'da yeni bir ünvan-ı asalet buldunuz mu? Miss Halide, Leydi Halide gibi!

Lakin "Miss Halide" denebileceğine pek ihtimal vermiyorum. Aşağı yukarı Hüseyin Cahit Bey ile hem-sine olduğunuza nazaran "Miss" lik devriniz çoktan geçmiştir. Elbette hatırlarsınız meşrutiyetin ilk senelerinde idi. Heyecanlı bir tanin-i sevda ile titreyen sesinizi, ilk defa duymuştuk. Siz, o zaman edebiyatın ne aşık bir mücahidiydiniz!

Geçen yıllar göğsünüzün altında ihtiraslı kalbe biraz ateş, biraz barut koydu ve onu bir bombaya çevirdi.

Meşrutiyette, sizi sahneye çıkaranlar birer birer mezara girdiler... fakat sizi, evinizden içeri sokmak bile mümkün olamadı. Sanki bütün siyasi hareketler, sizi ünlendirmek için tertip ediliyordu: hürriyet ilan oldu, Niyazi Bey'inkinden çok sizin adınızı duyduk... 31 Mart vakasında hareket ordusuna girmediniz ama Nur-u Osmaniye'deki matbuat kışlasına gönüllü yazıldınız... harbi umumi çıktı, haydi Suriye'ye, mütareke ilan oldu, "Manda! Manda!.." diye kapı kapı dolaştınız. Harekat-ı milliye başladı. Sirtınıza yeşil cübbe, ayaklarınıza çetik pabuçlar giyip Hızır Aleyhisselam'ın kızı gibi dağ dağ dolaştınız. Bu da kafi gelmeyince, bayramlarda Paşa esvabı giyen şımarık çocuklar gibi külahlandınız, silahlandınız, cepheye gittiniz. Ah hele o sizin cephe dasitanınızı kaytan bıyıklı Mehmetçiklerden dinlemeli!..

Fakat nihayet harp bitti, sulh oldu, ölen öldü, kalan kaldı, vatan kurtuldu ve siz işsiz kaldınız. Artık ne yeşil cüppe, ne çavuşluk ünvanı, ne hitabet, ne edebiyat hiç, hiçbir şey sizi kandıramaz olmuştu. Mebusluk mu istiyordunuz! Vekili mi! Yoksa maazallah daha büyük bir şey mi? Hacm-i istiabisinden fazla yolcu almaktan tevessua uğrayan gönlünüzde kim bilir ne aslanlar yatıyordu!

Baktınız ki siyaset pazarında adınız anan yok, ver elini İngiltere deyip yolunuzu tuttunuz ve Londra'nın sisli havası içinde beli kırılmış bir yılan gibi kıvrana kıvrana düşman gazetelerine zehrini döktünüz. Hatırınızda yoklar var oldu, varlar yok. Akı kara gösterdiniz, karayı ak, geceye gündüz dediniz, gündüze gece!..

Bugün ortada yığın yığın duran o yapraklar bir röntgen filmi gibi iç yüzünüzü gösteriyor ve bir zamanlar sizin başkalarının alnına vurduğunuz damganın yanık izlerini şimdi sizin alnunuzdan okuyorum: "Satılmış!"

Muzaffer Özekin ise (2012: 198) ise, The Turkish Ordeal'in Türkçe'ye çevirisi yapılarak uygulanan oto sansürü şöyle yorumlamıştır:

"tamamen kendisini aklamak, Atatürk'e kurnazca hakaret etmek ve iftira etmek için yazdığı bu kitap hiçbir zaman tam olarak Türkçeye çevirilmedi. Kurtuluş Savaşı dönemi 1962 yılında Halide Edib'in bizzat kendisi tarafından oto sansür uygulanarak, Atatürk'e yaptığı iftira ve hakaretler ayıklanarak, metin biraz kısaltılarak, bir kısmı değiştirilerek

Türk'ün Ateşle İmtihanı ismiyle yayınlandı. Kendisini önemliymiş gibi göstermeye ne kadar gayret etse de, Ankara'da pek dişe dokunur bir iş yapmadığı, Kurtuluş Savaşı'na mühim bir katkısı olamadığı kolaylıkla anlaşılıyor.”

Halide Edib'in Nutuk'a cevap niteliğinde kaleme aldığı The Turkish Ordeal dahil yurt dışında yazdığı tüm yazıları Türkiye'de kimi yazarlar tarafından buhran halinde, yalan yanlış yazılmış yazılar olarak yorumlanmıştır. Tek amacının ün kazanmak olduğu, istediği gerçekleşmeyince de Türkiye'den kaçtığı ithamlarına maruz bırakılmıştır. Hatta Mustafa Kemal'e aşık olduğunu Latife Hanım'la evlenince de bunu bir yenilgi olarak algılayıp kabullenemediğini bu yüzden yurt dışında yaşadığını öne sürenler dahi olmuştur. Halide Edib'e yönelik eleştiriler belden aşağı olmuştur. Hakkında cephe gerisinde askerlerle yattığı iması bile yapılmıştır. Yaşlanmaya başladığını kabul edemediği ve bir cinsiyet bunalımı yaşadığı ne kadın ne de erkek olduğu gibi hakarete varan söylemlerle itham edilmiştir. Babasının Yahudi soyundan geldiği her fırsatta karşısına çıkarılmış, Müslüman bir ülke olan Türkiye'de bu yolla değersizleştirilmeye çalışılmıştır. Milli Mücadele yıllarında bir kurtuluş çaresi olarak öne sürdüğü mandacılık fikri aleyhine dönüştürülmüş vatan haini ve “satılmış” olmakla suçlanmıştır. Kurtuluş Savaşı'na çocuklarını geride bırakarak birçok erkekten önce atılmış, savaştaki mücadeleleri ile onurlandırılması gereken Halide Edib hak etmediği şekilde yerden yere vurulmuştur.

3.5. Yeniden Türkiye ve Veda

1938'de Atatürk'ün ölümü ile Cumhurbaşkanlığı makamına meclis İsmet İnönü'yü seçmiştir. İnönü, barışçıl bir politikadan yanaydı. Bu yüzden ilk işi, Atatürk döneminde yurt dışında yaşamak zorunda kalanların ger dönebilmeleri için bir af kanunu çıkarmak olmuştur. Bu kanun ile Adıvarlar da Türkiye'ye dönüş yaptılar. Fakat Halide Edib, Türkiye'de siyasetten uzak durmaya kararlıydı. 1940 yılında İstanbul Üniversitesi'nde açılan İngiliz Dili bölümünün başına getirilmiş ve uzun dönem bu kürsüde Profesörlük yapmıştır. 1946 yılında Demokrat Parti kurulana kadar siyasetten uzak bir şekilde tek partili yaşama karşı muhalefetini sürdürmeye devam etmiştir. 1950'de yapılan seçimlerde Demokrat Parti'nin İzmir milletvekili olarak meclise girmeyi başarmıştır. Yıllarca verdiği mücadele ile kadını görünür kılmaya çalışan, kadınların meclise girebilmelerinin önünün açmaya çalışan Halide Edib sonunda hak ettiği değeri bulabilmiştir. Bir dönem vekillik yaptıktan sonra siyasetin kendisine göre olmadığını düşünüp tekrar üniversitedeki görevine

geri dönmüştür. 1955'te eşi Adnan Adıvar'ın ölümünden fazlasıyla etkilenen Halide Edib, kalan yaşamına edebi kişiliğini ön plana çıkararak devam devam etmeye karar vermiştir.

Yurt dışı yıllarında yazmış olduğu *Turkey Faces West ve East and West Conflict* adlı iki yazısını Türkiye'de 1955 yılında *Türkiye'de Şark Garp ve Amerikan Tesirleri* kitabında toplamıştır. Bu kitapta, kendi temas ve tecrübelerini de kullanan Adıvar, liberal ve muhafazakar yönünü ortaya koyarak doğu batı sorunsalı üzerinde durmuştur. Eser, Halide Edib'in çeşitli konularda yazdığı makalelerin toplamından oluşmaktadır. İlk makalelerinden başlayarak batı medeniyetinin özelliklerinden, doğuya göre üstün ve aşağı olan taraflarından bahsetmiştir. Doğu insanının mükemmel bir ahlakla bezendiğini maddiyattan çok ruha değer verdiğini vurgulamıştır. Bu yüzden doğuya mahsus insanlarda hiçbir zaman aşırı zenginlik hayalleri olmadığını söylemiştir. Batının ise maddiyata önem verdiğini ve doğuyu sömürü kaynağı gibi görüp elde etmeye çalıştığından bahsetmiştir. Batının üstün taraflarını anlatırken, insan haklarına verdikleri değere ve bunu kanunlaştırmasına vurgu yapmıştır. İnsan beyninin özgür tutulması gerektiği konusunu batı çok iyi anlamış ve bunu sağlamak için gerekli eğitimin bireylere küçük yaşlardan beri verildiği üzerinde durmuştur. Bunun en bariz örneği olarak Halide Edib Amerika'yı gösterir (Adıvar, 2009b: 18-24). Amerika sahip olduğu anayasa ile fertlerin hak ve özgürlüklerini güvence altına almıştır. O eğitimin ilk safhalarından itibaren çocuklara anayasanın kişi hak ve hürriyetlerini içeren kısmının öğretilmesi gerektiğinin savunmuştur. Yine meclisin kanun yapma özgürlüğü konusunda, yapılan kanunları denetleyecek bir anayasa mahkemesinin gerekliliğine değinmiştir. Amerika'da birçok farklı ırk yaşamasına rağmen bunların sorunsuz bir şekilde bir arada tutulmasındaki ana unsur sahip olduğu anayasasıdır. Halide Edib tam da bu noktada ABD'yi Osmanlı'ya benzetir (Adıvar, 2009b: 292-293). Bahadır Türk'e göre (2005: 124), Halide Edib, bu benzetme ile liberal temadan, ilginç bir şekilde, muhafazakarlığa kaymıştır.

Bireyi devlete feda eden İttihat ve Terakki zihniyetini her fırsatta eleştirmiş, İttihat ve Terakkinin ideoloğu olan Ziya Gökalp'in "fert yok, cemiyet var; hak yok vazife var" söylemine demokrasi karşıtı bularak karşı çıkmıştır (Çetinsaya, 2002: 91).

Halide Edib, kişi hakları ve özgürlükleri konusundaki görüşleri ise son derece liberaldir. Komünizmi ise uygulanamayacak bir rejim olarak düşünmüştür. Gerekçe olarak

ise insanların ihtiyaçların kişisel farklılıklarını öne sürmüştür. Komünizm gibi bir rejimin ulusları fikri bakımdan geri götüreceği fikrini savunmuştur. Ayrıca bu durumun sadece Türkiye için değil tüm batılı ülkeler için aynı olduğunu ileri sürmüştür.

... komünizm, rejim olarak hiçbir zaman, imkan ve şartlar altında insanlara tatbik edilemez. Çünkü insanlar arasında hiçbir zaman mutlak müsavat¹² olmamıştır ve olmayacaktır. Evvela ilim, fazilet ve bazı fitri istidatlar¹³ bakımından insanlar arasında daima üstünler olmuştur ve olacaktır. Bunların ihtiyaçları da birbirinin aynı değildir. Mesela bir bilim adamı tahta sandalyede ve tahta masada pekala çalışabilir, fakat kitapsız laboratuvarsız, muayyen bir huzur ve emniyetsiz çalışamaz. Buna mukabil, herhangi bir işçinin medeni bir hayat seviyesi bakımından ihtiyaçları başkadır. Bunun üzerinde sonsuz misaller vermek mümkündür.

Bundan dolayıdır ki, bütün demokrasilerde bugün devletçiliğe doğru giden temayülleri komünizmden korunma diye kabul etmek lazımdır. Bir cemiyet bir dereceye kadar sosyalist olabilir ve bundan dolayı mahdut¹⁴ bir sahada ihtiyaca göre devletçilik zaruridir. Fakat komünizm bir hayaldir. Çünkü insanları robot haline getirmek, fikir bakımından herhangi yükselmeye mani olmak zihniyeti insanları hayvaniyete avdet ettirir¹⁵ (Adivar, 2009b: 196).

Halide Edib bu eserinde Cumhuriyet döneminde yapılan inkılaplara da değinmiştir ve zaman içinde bakışını ve üslubunu biraz daha yumuşatmıştır.

... burada kanaatimce, her Türk vatandaşının dikkatlice üzerinde durması lazım gelen bir nokta vardır. Amilleri ne olursa olsun, Cumhuriyet inkılaplarının muhafazası Türkiye Türkleri için hayati bir zarurettir. Bunlar zamanın ihtiyacına ve bünyemizin hususiyetine göre tatbik edilirken bazı tadillere uğramış ve ileride de uğraması muhtemeldir. Fakat bunların esaslarından bir tek harf dahi feda etmek bizim için, millet olarak geriye gitmek olur (Adivar, 2015: 198).

Halide Edib, üç inkılabın gerekliliğine şiddetle vurgu yapar ve savunur. Bunlar; hanedanın yurt dışına çıkarılması, halifeliğin lağvedilmesi ve şeriye evkaf vekaletinin lağvedilmesidir. Bu inkılapların yeni bir rejim kuran her ülkede rejimin devamlılığı için hayata geçirilmesi gerektiğini düşünür. Nitekim, batıda bunun uygulamalarına rastlanır. Fakat onun eleştirdiği şey diktatörlük rejiminin her zaman ve mekanda var olması gerektiği düşüncesidir ki bu demokratik olmaktan tamamen uzaktır.

Bu üç kanundan sonra gelen inkılaplar tamamen diktatörlük devrine aittir. Diktatörlük olmadan herhangi inkılabı tahakkuk ettirmek imkanı olmadığına aramızda kanaat getirenler olduğu gibi, aksine inananlar da mevcuttur. İki tarafında fikirlerinde dikkate alınacak noktalar yok değildir. Yalnız “diktatörlük olmadan inkılap olmaz” kanaatini taşıyanlar, bazen daha ileriye giderek, fevkaleda bir hal olmadığı zamanlarda

¹² Eşitlik

¹³ Yaratılıştan gelen yetenekler

¹⁴ Sınırlı

¹⁵ Hayvanlığa geri götürmek

dahi memlekete idaresi ancak diktatörlük ile yürütülebilir gibi fikirler ortaya attıkları zaman, demokrasi idealinden tamamen ayrılmış olurlar (Adıvar, 2015b: 203).

İnsan topluluğunu hayvanlardan ayırt eden varlık olan kadının süreç içindeki kazanımları üzerinde ısrarla duran Halide Edib'e göre kadın, aileyi oluşturma yeteneğini sahip olduğu için bugün ki ulusların oluşumunun temelindedir. Ona göre, kadınların muhafazakarlık ve inkılapçılık olmak üzere iki yönü vardır. Kadın, aileyi kurup onun devamlılığını sağlamak için gösterdiği çaba açısından muhafazakardır. Fakat gerektiğinde herhangi bir nam elde etme kaygısı olmadan yurt savunmasına dahi katılması açısından da inkılapçıdır. Onlara bu fedakarlıklarının ödülü olarak yalnızca üreme makinesi olarak görmekten öte vatandaş muamelesi yapmak gerektiğini düşünür.

Dil, edebiyat, anane, adet hep aile veya aileler topluluğu olan insan cemiyetinde ortaya çıkmıştır. Bu kıymetler aileyi hayatta ve ayakta tuttuğu müddetçe kadın, onların idamesi için muhafazakardır. Fakat o kıymetler cemiyeti fena bulmaktan¹⁶ kurtaramayacak derecede dejenere olur olmaz, kadın en müfrit inkılapçılar arasına girer. Bütün dinlerin doğuşunda dünyaya yeni veheler veren sayılı ihtilallerde kadın daima canını vermiş, şan ve şöhrat istemeden kendisini feda etmiştir. Fakat bütün bunlar kadının vasatı¹⁷ ve umumi vasıflarını ifade etmekle kalmaz, aynı vasıflar erkeklerde de mevcuttur. Mamefihi, hiçbir tasnife sığmayan dahi dediğimiz erkekler olduğu gibi, hiçbir tasnife sığmayan kadın fertler de vardır. Herhalde kadına cemiyetin uzvi bir parçası demek doğru olur. Daha fazla ferdiyetçi ve mücerret¹⁸ kafalı olan erkek, medeniyete tasavvur ve icat ettiği fikir ve fikir mahsülünü damgalar basmıştır. Kadın cemiyetin başlangıcını tespit ve biraz da cemiyete hakim olduktan sonra, erkek hem kadına hem de tabiata hakim olmuştur (Adıvar, 2009a: 234).

Halide Edib, medeniyetlerin kurulmasında ve sürdürülmesinde erkekler kadar kadınların da emeği olduğunu, fakat bireyci erkeklerin bu emeği kendilerine mal edip, kadınları tahakküm altına aldıklarını düşünmüştür. Bu yüzden, kadınlara hak ettikleri değerin verilmesini ve erkeklerle aynı seviyeye taşınmalarına vurgu yapmıştır.

Halide Edib, diğer Türk milliyetçileri gibi Türk kadın haklarının Türk milliyetçiliğini ve Türk devriminin içkin bir parçası olduğunu ve Türk'ün otantik milli karakterini belirlediğini savunmuştur. Bu nedenle kadınların kurtuluşu için batılı feminist modelin Türk kadınları için geçerli olmadığını savunmuştur (Durakbaşı, 2009: 195). Onun amacı kadın cinsini erkek cinsine her bakımdan eşit kılmaktır. Kadının erkeğe üstünlüğünü savunmamıştır. Türkiye'nin batıdaki gibi bir feminizme ihtiyacı olmadığı fikrini

¹⁶ Sona ermekten

¹⁷ Ortalama

¹⁸ Bireyci

savunmuş, Türklerin yapması gereken şeyin milli davamızda kadın ve erkeğe aynı kıymeti vermek olduğu üzerinde duruştur.

Halide Edib, kadını toplumun temelini yerleştirmiş, toplumsal kalkınmayı kadının statüsüne bağlamıştır. Kadına biçtiği bu rolün asıl amacı vatanın kalkınmasına hizmet etmektir. Onun için kadınlar ülke sorunlarında bağımsız, kendine özgü, bencil amaçların peşinde koşamazlar. Ömer Çaha'ya (2010: 117) göre Halide Edib, bu özelliği ile kadın haklarını her şeyin üstünde tutan dönemin feminist kadınlarından da ayrılmıştır.

Halide Edib, inkılapları yorumlarken kadın konusunda yapılan inkılaplardan 1926'da İsviçre medeni kanununun aynısı gibi alınıp Türkiye'ye uygulanmasına eleştirel bakmıştır. Medeni Kanunun Türkiye'ye getirilmesi Halide Edib'e göre büyük bir adımdır. Fakat, kaynağın tamamen batı kaynaklı olması doğru değildir. Ona göre Batı'da kadınlar haklarını uzun uğraşlar sonucu elde etmesine rağmen, İslamiyet kadınlara gerek toplumsal gerek iktisadi hakları Batı'dan çok daha önce vermiştir. İslam'ın medeni kanunlarını şartlara göre uyarlamak yerine İsviçre'nin kanununu almamızı batının bize bir zaferi olarak değerlendirebilir.

İslamiyet'in birinci esası içtimai adalet olduğu için, cemiyetin yarısını (kadınları) adaletten mahrum edemezdi. İslam'dan evvelki Arabistan'da kadının mevkiî tamamen bir hayvan derecesinde olduğu için, bunu her sahada birden bire tatbik etmek tabii ki mümkün değildi. O devirde erkek istediği kadar kadın alır, cezaya maruz kalmadan öldürebilir, hatta kız çocuklarını diri diri gömdükleri de vaki olurdu.¹⁹ İslamiyet, izdivaçla alınan kadınların sayısını dörde indirdi, boşandığı taktirde erkek, kadına bir tazminat vermeye mecburdu. Zina meselesinde, kadınla erkeğin cezada müsavi olması epeyce bir ileri hareket oldu. Fakat İslamiyet'in modern devirde en büyük ehemmiyeti, kadınlara mülkiyet ve iktisadi haklar tanınması, hiç olmazsa bu sahada kadını erkeğin vesayetinden kurtaran bir sistem olmasıdır.

Modern garpta ise, ilk defa kadınlara müsavi hak fikrini ortaya atan Fransız İhtilali'dir. Fransız filozofu Condorcet, milletin yarısının kanunların yapılışında hiçbir hakkı olmamasının aleyhinde idi. İhtilalde giyotinde can veren bir kadın "bir milletin hakimiyeti ancak kadınla erkeğin birleşmesi demektir," ve "kadın nasıl sehpaye çıkma hakkına haiz ise kürsüye de çıkma hakkına haiz olmalıdır." demiştir (Adivar, 2009a: 239-241).

Yine Halide Edib, İslamiyet'in ilk ortaya çıktığı dönemlerde kadına ait bir özel alan ve erkeğe ait bir kamusal alan ayrımının yapılmadığını düşünmüştür. Zaman içerisinde İslam'ın farklı yorumlandığını ve bu yorumlamanın kadınları hem aşırı örttüğünü hem de kamusal alandan dışladığını öne sürmüştür.

¹⁹ Görülürdü

Kadınları kapamak ilk Müslümanlar arasında yoktur. İslam'dan evvelki kıyafet meselesi, edep hududunu aşacak derecede çıplaklığa gider. Hiç şüphe yoktur ki peygamber bu çıplaklığın önüne geçecek en büyük amildir.

Kıyafet meselesine Kur'an'da, Sure-i Nur'un 31. Ayetinde temas edilmiştir. Onda da başlarının yanlarını, göğüslerini zilyetlerini kapamaları emredilir. Fakat yüzlerini kapamalarına dair bir ayet olmadığı gibi, kadınları kapamakla, içtimai faaliyetten men eden bir kayıt yoktur. Bu makul başlangıç, İslamiyet'in ilk günlerinde bir sürü kadın hoca, vaiz hatta asker bile yetiştirmiştir. Fakat Müslümanlar daha eski ve inhitat²⁰ halinde medeniyetlerle temasa geçince iş değişmiştir. Kadınlar tamamen örtünmüş, içtimai hizmetlerden uzaklaşmışlardır. Bu vaziyet kadınlar üzerinde herhalde fena tesir yapmıştır. Kafaları işlemez halde gelmiş, kadınların erkeklerin malı oldukları kanaatleri tekrar hakı olmaya başlamıştır (Adıvar, 2009: 240).

Halide Edib, İsviçre'den alınan medeni kanunun ilk şeklinde kadınlara oy hakkı olmayışını ise şöyle değerlendirir:

...Oy hakkı elde etmemeleri belki de onlar için bir nimetti. Böylece parti politikaları ile özdeşleşme tehlikesinden korundular ve politik dünyanın dışındaki eylemleri politik sebeplerle durdurulamadı (Adıvar, 2015, 164).

Gerek sosyal gerek siyasal alanda yıllardır kadınların görünürlüklerini sağlamak, statülerini arttırmak için çaba veren Halide Edib'i böyle düşünmeye iten sebeplerin, manda konusundaki söylemlerinin peşini bırakmaması ve Terakkiperver Fırka ile olan bağları sonucu yurt dışında gönüllü de olsa sürgün olarak adlandırabileceğimiz hayatı yaşaması olduğu düşünülebilir.

Fatmagül Berktaş (2003: 108) ise, Cumhuriyet döneminde kadın alanında yapılan inkılaplara dikkatli bakıldığında, gelenekselci kalıp ile modernleşmeci kalıp arasında, toplumsal cinsiyet rolleri açısından temel bir farklılık olmadığını düşünür. Kemalist erkeklerin hayalindeki yeni kadının, ailevi, içtimai, milli vazifelerini benimseyen ve başkaları için yaşayan bir varlık olduğunu, kadının en belirgin özelliğinin, fedakarlığı ve feragati olduğunu söylemiştir.

Halide Edib, Osmanlı- Türk modernleşmesine tanıklık etmiş, modernleşme adına son derece önemli adımlar atmış, faaliyetlerde bulunmuş olmasına rağmen Cumhuriyet'in resmi tarih yazıcılığında diğer tüm emek veren kadınlar gibi silik bırakılmış, edilgen bir karaktere dönüştürülmüştür. Çünkü geleneksel tarih yazıcılığı, erkeklerin yaşam pratiklerinden kaynaklanan olayları kendisine konu edinir, onun öznesi erkektir. Bu tarih kadınların

²⁰ Çöküş

dövüşmediği savaşların, fetheden konumunda olmadığı kahramanlıkların, kadınların yer işgal etmediği parlamento gibi kurumların tarihidir. Olayların üzerinde geliştiği zemin, bunların ortaya çıkmasını hazırlayan gerçek nedenler ve kişilerle ilgilenmez, önemli olan sonuçtur. Sonucun ortaya çıktığı alan ise kamusal alanın sınırları içindedir ve bu sınırların içinde tarihin öznelerinden biri olan kadın yoktur (Çakır, 1993: 12).

Fatmagül Berktaş (2003: 19), tarih yazımının egemenliği elinde tutanların işi olduğunu söyleyerek kadınların neden bu alandan dışlandığına açıklık getirmeye çalışmıştır. Halide Edib'in bu konu hakkındaki yorumunu 1913'te çıkan *Mektep Müzesi Dergisi*'nde ki "Yirminci Asırda Kadınlar" adlı yazısında dile getirmiştir (Adıvar'dan aktaran Çakır, 1993: 10).

Bu kadınlık hareket-i mukaddesinin sathi²¹ ve ibtidai²² bir tarihini yazarken gönül isterdi ki bu tarihçe Osmanlı kadınlarının terakki ve tekamül²³ yolundaki küçük bir tarihçesi olsun. Fakat bugün böyle olması bence pek elim değildir. Her yerde kadınların uyanıp, ilerlemeleri de başka hareketler gibi yavaş ve zincirleme bir hareket olmuştur. Osmanlı kadınlarının terakki yolundaki mesailerinin henüz bir tarihçesi olmaması onların bir şey yapmamış olmalarını intaç etmez²⁴. Bilakis bugün büyük ve umumi bir tiyatro salonundan kadınlığa bu kadar mahrem bir mevzudan bahsetmek ve bu mevzuu dinlemek için bu tiyatrodan Osmanlı kadınlarından mürekkep muhterem ve büyük bir kitle bulmak. Bunlar iftihar edilecek şeylerdir. Bugün bu saat ben size böyle hitap ederken, siz beni dinlerken şüphesiz bizde tarih yapıyoruz demektir. Bu tarihçeyi torunlarımız bir konferans dolduracak kadar uzun ve iftiharla yaptıkları zaman elbet bizim aciz fakat hüsn-i niyet ve samimiyetle dolu bin müşkilatla elde edilen mücadelemizden de bahsedeceklerdir.

Halide Edib, 1913'te yapmış olduğu konuşmada bu sözleri ile kadınların hak etmedikleri şekilde tarih sahnesinden dışarı itildiklerini fakat bir gün, vermiş oldukları mücadelenin değerinin ve haklılığının anlaşılacağını ifade etmiştir. Benzer şekilde yurt dışında geçirdiği yıllarda da uğruna savaştığı vatanından sürgün olmayı, yeni kurulan Türkiye'nin yönetici kadrolarından elenmiş olmayı hiçbir zaman kabul edememiştir.

Eşini de kaybettikten sonra sağlığı iyice bozulan Halide Edib 9 Ocak 1964' de kaldırıldığı hastaneden böbrek yetmezliği teşhisi ile hayata veda etmiştir. Ölümünün birinci yılında Edebiyat Fakültesi'ndeki amfiye Halide Edib Adıvar'ın ismi verilmiştir. Yine görev yaptığı bölümdeki bir oda Halide Edib Adıvar adına müze haline getirilmiştir.

²¹ Yüzeysel

²² İlkel

²³ Olgunlaşma

²⁴ Anlamını taşımak

SONUÇ

Halide Edib'in yaşadığı dönem Osmanlı- Türk Modernleşmesi sürecine denk gelir. Halide Edib, yeni Türkiye'nin inşası sürecinde hatip, hemşire, asker, eğitimci, romancı, politikacı olarak kamusal yaşamda her zaman var olmuştur. Kimi zaman örnek bir Türk kadını kimi zaman ise Amerikan mandacısı ve vatan haini olarak adlandırılan Halide Edib, Türk edebiyatında ve siyasetinde öncü kadınlardandır.

Annesi Bedrifem Hanım'ın erken yaşta ölmesi üzerine modernleşmenin ilk ikilemini babasının ve anneannesinin evinde yaşamıştır. Anneannesinin evinde tam bir Osmanlı – Müslüman geleneği ile yetişip mahalle mektebinde eğitim görüp, Kuran okumasını öğrenirken, babasının evinde ise İngiliz terbiyesine maruz kalmış, Amerikan Koleji'ne gitmiş, dönemin önde gelen pozitivist aydınlarından özel dersler almıştır.

Amerikan Koleji'nden mezun olduktan sonra kendisinden yaşça büyük olan hocası Salih Zeki ile evlenen Halide Edib bu evliliği eşinin boyunduruğu altında geçirdiğini ve bunalımlı günler yaşadığını hayat hikayesini anlatan eseri Mor Salkımlı Ev'de dile getirmiştir. Eşi ikinci evlilik yapmak istediğinde, poligaminin yıkıcı etkilerine babasının evinde şahit olan Halide Edib ayrılık kararı vermiştir. Halide Edib'in etrafındaki ilk modern erkekler olarak tanımlayabileceğimiz babası ve eşinin aynı zamanda Osmanlı kültürüne de bağlı kalarak çok evlilik yapmak istemeleri onun hayatındaki modernleşmenin ikinci ikilemidir. Yahudi kökenli olan babasının birden çok kadınla evlenebilmek için Müslüman olduğunu iddia edenler dahi olmuştur.

Meşrutiyet ile yazın hayatına başlayan Halide Edib ilk yazılarını Tanin Gazetesi'nde yayınlamış, bu yazılarında kadınların sorunlarını sıklıkla işlemiştir. Türk kadını Batılı kadından ayırmış onlara üstünlük atfetmiştir. Ona göre Batıda kadınlar kamusal yaşama katılırken erkeklaşıyorlar, ancak kadınlık özelliklerinden tamamen sıyrılarak kendilerine sosyal alanda yer edinebiliyorlardı. Türk kadınının ise buna ihtiyacı yoktu, onların birincil görevi çocuklarına iyi birer anne olmak, onları en iyi şekilde

yetiştirmek ve ahlaklı eşler olmaktı. Eserlerinde de bu ayrıma, doğu batı çatışmasına her zaman vurgu yapmıştır. Aldatılan kadın figürlerini genellikle doğu kùltürüne mensup kadınlar, yasak ilişki rolünde olanları ise batılı alafranga kadınlar temsil etmiştir. Örneğin, ilk dönem romanlarından olan Raik'in Annesi adlı eserde kadın karakter eşi tarafından aldatılmasına rağmen kendisini tamamen çocuğuna adamıştır.

Halide Edib modernleşme yanlısı olsa da bunu yaparken batının değerlerini olduğu gibi alıp kullanmayı savunmaz. Ona göre, modernleşirken kendi kùltürümüze sahip çıkarak, batının İşlami kurallara aykırı düşmeyecek bize uygun olan taraflarını almalıyız. Bunu da çok kısa bir sürede değil zamana yayarak evrimci bir şekilde yapılması gerektiğini savunur. Ayrıca batılılaşırken İşlamiyet'ten ödün vermemek gerektiğini savunur.

Halide Edib'in Türk modernleşmesinin sac ayaklarından biri olan milliyetçilik konusundaki fikirleri de dönemin aydınlardan farklılık göstermiştir. Halide Edib, dostu da olan Ziya Gökalp'ten etkilendiğini fakat belli noktalarda ondan ayrıldığını da dile getirmiştir. Ziya Gökalp'e göre, Türk milliyetçiliği uygulanacaksa dünya üzerindeki tüm Türkler bir araya toplanmalıdır. Fakat bunlardan bir Türk milleti oluşturacak olanlar aynı harsı paylaşanlardır. Ziya Gökalp bunu Turancılık olarak adlandırmıştır. Halide Edib'in bu görüşten ayrıldığı nokta ise, farklı ırka mensup kişilerin aynı hissiyatla bir araya gelerek Türkçülüğü yaşatabileceğini savunmasıdır. Etkin bir eğitim politikası ile devletin bunu sağlayabileceğini düşünür. Nitekim Halide Edib'i Turancı olarak adlandırmak doğru olmaz. Halide Edib, bu düşüncesini yegane ideolojik romanı olan Yeni Turan'da da işlemiştir. Gerek Halide Edib'in gerekse de Ziya Gökalp'in buluştuğu nokta ise Türk milliyetçiliği ve İşlamlılığın bir sentezini yapmak, İşlamiyet'in uygarlığın önünde bir engel olmadığını kanıtlamaktır.

1918 yılında, Mondros Mütarekesi imzalanıp, işgaller başladığında ise Milli Mücadele Halide Edib için en önemli iş haline gelmiştir. Bu esnada dönemin bir çok aydını gibi, Halide Edib Adivar da Amerikan Başkanı Wilson'un ortaya atmış olduğu ulusların kendi kaderini tayin söylemi etrafında birleşmiş ve Wilson Prensipleri Cemiyeti'ni kurmuşlardır. İşgaller başlayınca Halide Edib iyi niyetini ortaya koymuş, Türk milletini fiili olarak mücadeleye çağırarak mitingler düzenlenmesinde ön ayak olmuş, bu mitinglerde konuşmacı olarak görev almıştır. Özellikle Sultanahmet Mitinginde geniş halk

kitlelerine seslenmesi ona şöhret kazandırmıştır. Kendisi de Milli Mücadele de aktif görevler üstlenmiş, savaş boyunca karargahta çalışmış, faaliyetlerinden dolayı onbaşı, başçavuş rütbelerine layık görülmüştür. Savaşın yıkıcı etkilerine bir kadın gözüyle bakabilmiş, cephede ve cephe gerisinde edindiği izlenimlerini romanlarına konu edinmiş başarılı bir edebiyatçıdır.

Vatan haini damgası vurulmasına sebep olan Amerikan Mandasını savunduğu mektubunu ise Mustafa Kemal'e bu esnada yazmıştır. Fakat mektubunda da belirttiği üzere Halide Edib, Amerikan egemenliğine girmeyi hiçbir zaman düşünmemiş, Amerika'ya işgalci güçleri ülkeden kovmak için yardımcı olabilecek tarafsız bir devlet gözü ile bakmıştır. Bu sebeple mandayı ehven-i şerh olarak tanımlamıştır. Anılarının ikinci cildi olan Türk'ün Ateşle İmtihanı'nda Mustafa Kemal'in de Erzurum Kongresi'nde kendisi gibi düşündüğünü yazmıştır.

Halide Edib, Amerika'nın kişi hak ve özgürlüklerine önem veren liberal ideolojisini her fırsatta desteklemiş, Türkiye'nin de medeniyet seviyesini yükseltebilmesi için Amerika'nın bu yönünü iyi gözlemleyip örnek alması gerektiğini savunmuştur.

Milli Mücadele bitip de meclis açıldığında ise Mustafa Kemal ile görüş ayrılığına düşüp yollarını ayıranlar arasında Halide Edib de vardır. Halide Edib'in eşi Adnan Adıvar ve Mustafa Kemal'in bir kısım silah arkadaşları Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası etrafında birleşmişlerdi. Fırkanın programı Halide Edib'in de savunduğu liberal bir ideolojiye sahip aynı zamanda dini duygulara da saygılı idi. Fakat bu yeni oluşum asker kökeninden geldiği için tehlike arz ediyordu. Bu yüzden de kısa süre içerisinde irticai faaliyetlerde bulunmakla suçlanarak kapatılmıştır. Üyeleri ise İzmir suikastini düzenlemekle ve Mustafa Kemal'in hayatına kastetmekle yargılanıp yurt dışına sürülmüştür. Halide Edib ve eşi ise yargılanmadan önce yurt dışına çıkmayı başarmıştır. Böylece Halide Edib'in gönüllü denilecek sürgün hayatı başlamış olur.

Yurt dışında geçirdiği süre içerisinde Halide Edib, çeşitli konferanslara katılarak Milli Mücadele'nin haklılığını tüm dünyaya duyurmaya çalışmıştır. Bu esnada Türkiye'de Halide Edib'in imajı iki yönlü olmuştur. Birincisi, Türk insanının özellikle Türk kadınının

kurtuluşunda öncü bir kadın olması iken, diğeri ise Atatürk rejimine, inkılaplarına ihanet eden bir vatan haini kimliğidir.

Atatürk'ün ölümünün ardından yeniden Türkiye'ye döndüğünde İstanbul Üniversitesi'nde İngiliz Dili Bölümü'nü kurmakla görevlendirilmiştir. Bir anlamda bu yolla siyasetin dışında tutulmak istenmiştir. On yıl bu kürsüde kalan Halide Edib, 1950'de bir dönem Demokrat Partiden İzmir Milletvekilliği yapmış, sonra da siyasi hayatına son vermiştir. Eşi Adnan Adıvar'ın ölümünden sonra ise yalnızca Edebi kişiliği ile ön plana çıkmayı tercih etmiştir.

Halide Edib, Osmanlı-Türk modernleşmesine tanıklık etmiş aynı zamanda emekde vermiş biri olarak, tüm kadınlar gibi Cumhuriyet'in resmi tarih yazıcılığında saf dışı bırakılmıştır. Yaşamı boyunca kadın haklarının savunucusu olan, Türk halkını muasır medeniyetler seviyesine çıkarmak için mücadele veren bu karakter yeni Türkiye'nin yönetici kadrolarından elenmesini hiçbir zaman kabul edememiştir. 1964 yılında seksen yaşında iken hayata veda etmiştir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Adivar, Halide Edib (1982), **Yeni Turan**, 5. Baskı, İstanbul: Özgür Yayınları.

_____ (1999), **Vurun Kahpeye**, 4. Basım, İstanbul: Özgür Yayınları.

_____ (2009), **Türkiye'de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri**, İstanbul: Can Yayınları.

_____ (2009), **Türk'ün Ateşle İmtihani**, 4. Baskı, İstanbul: Can Yayınları.

_____ (2011), **Mor Salkımlı Ev**, 8. Baskı, İstanbul: Can Yayınları.

_____ (2014), **Hindistan'a Dair**, İstanbul: Can Yayınları.

_____ (2015), **Türkiye'de Şark- Garp ve Amerikan Tesirleri II**, İstanbul: Can Yayınları.

Ahmad, Faroz (2014), **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, 12. Baskı, İstanbul: Kaynak Yayınları.

Akçura, Yusuf (1976), **Üç Tarz-ı Siyaset**, 7. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Akşin, Sina (2014), **Kısa Türkiye Tarihi**, 18. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Atatürk, M. Kemal (2005) **Nutuk**, İstanbul: Alfa Yayınları.

Aydın, Suavi (2001), “İki İttihat Terakki İki Ayrı Zihniyet”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi**, Cilt:1 içinde (127-119), İstanbul: İletişim Yayınları.

Ayvazoğlu, Beşir (2015), **Edebiyatın Çanakkale ile İmtihani**, İstanbul: Kapı Yayınları.

Berkes, Niyazi (2014), **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, 20.Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Berktaş, Fatmagül (2003), **Tarihin Cinsiyeti**, İstanbul: Metis Yayınları.

- Beyatlı, Yahya Kemal (1921), “Onun Sesi”, **Kurtuluş Savaşı ve Edebiyatımız**, İstanbul: Oğlak Yayıncılık.
- Birkan, Ali Fuat (2011), “Halide Edib Adıvar'ın Hindistan Konferansları”, **Bilig**, 56, 33-44.
- Cumbur, Meltem (1983), “Milli Mücadele Mitinglerinde Türk Kadınının Yaptığı Konuşmalar”, **Milli Mücadele'de Türk Kadını**, 1. Baskı içinde (14-32), Ankara: Cumhuriyet'in 60. yılı Yayınları.
- Çadırcı, Musa (2006), “Tanzimat'ın Uygulanması ve Karşılaşılan Güçlükler (1840-1856)” **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, 2. Baskı içinde (151-158), Ankara: Phoenix Yayınları.
- Çaha, Ömer (2010), **Sivil Kadın**, 2. Baskı, Ankara: Savaş Yayınları.
- _____ (2012), **Dört Akım Dört Siyaset**, 5. Baskı, Ankara: Orion Yayınları.
- Çakır, Serpil (1993), **Osmanlı Kadın Hareketi**, İstanbul: Metis Yayınları.
- Çalışkan, Kerem (2015) “Mustafa Kemal'in Cesur Askeri: Halide Edib Adıvar”, **Yurt Gazetesi**, <http://www.yurtgazetesi.com.tr/gundem/m-kemalin-cesur-askeri-halide-edip-h47063.html> (2 Mart 2015).
- Çalışlar, İpek (2010), **Halide Edib Biyografisine Sığmayan Kadın**, İstanbul: Everest Yayınları.
- Çapa, Mesut ve Çiçek, Rahmi (2006), **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi**, Trabzon: Derya Kitabevi.
- Çiğdem, Ahmet (2002), “Batılılaşma, Modernite ve Modernizasyon”, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık**, Cilt: 3 içinde (68-81), İstanbul İletişim Yayınları.
- Davison, Roderic (2006), “Osmanlı Türkiye'sinde Batılı Eğitim”, **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, 2. Baskı içinde (463-478), Ankara: Phoenix Yayınları.
- _____ (2006), “Tanzimat döneminde Osmanlı Diplomasininin Modernleşmesi”, **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, 2. Baskı içinde (207-217), Ankara: Phoenix Yayınları.

Durakbaşı, Ayşe (1995), “Feminist Tarih Açısından Otobiyografiler: Halide Edib”, **Kadın Araştırmaları Dergisi**, <http://www.journals.istanbul.edu.tr/iukad/article/view/1023012373/10230116053> (22 Şubat 2015).

_____ (2007), “Halide Edib Adıvar'ın Düşünce ve Kültür Tarihimiz İçindeki Yeri”, **Türkiye'de Bilim ve Kadın Çalıştayı Bildirileri Kitabı**, (27-40), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

_____ (2009), **Halide Edib Türk Modernleşmesi ve Feminizm**, 4. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Durukan, Kaan (2001), “Türk Liberalizminin Kökenleri”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Tarihi: Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, Cilt: 1 içinde (143-165), İstanbul: İletişim Yayınları.

Enginün, İnci (1983), “Halide Edib”, **Milli Mücadele’de Türk Kadını**, I. Baskı içinde (62-79), Ankara: Cumhuriyet’in 60. yılı Yayınları.

_____ (1991), **Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları**, İstanbul: Dergah Yayınları.

_____ (1995), **Halide Edib Adıvar'ın Eserlerinde Doğu Batı Meselesi**, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

_____ (2000), **Araştırmalar ve Belgeler**, İstanbul: Dergah Yayınları.

_____ (1986), **Halide Edib Adıvar**, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Erdoğan, Mustafa (2012), **Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset**, 8. Baskı, Ankara: Liberte Yayınları.

Findley, Carter (2014), **Modern Türkiye Tarihi**, (Çev. G. Ayas), İstanbul: Timaş Yayınları.

Gencer, Bedri (2008), **İslam'da Modernleşme (1839-1939)**, Ankara: Lotus Yayınları.

Gencer, Mustafa (2008), “Osmanlı Türk Modernleşme Sürecinde Kültür, Din ve Siyaset İlişkileri”, **International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, 3 (2), 354-369.

Giritli, İsmet (2006), **Türk Devrim Tarihi ve Atatürkçü Düşünce**, İstanbul: Der Yayınları.

- Gökalp, Ziya (2013), **Türkçülüğün Esasları**, İstanbul: Akvaryum Yayınevi.
- Göle, Nilüfer (1991), **Modern Mahrem**, İstanbul: Metis Yayınları.
- Gözler, Kemal (2008), **Anayasa Hukukuna Giriş**, 13. Baskı, Bursa: Ekin Yayınları.
- _____ (2009), **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, 7. Baskı, Bursa: Ekin Yayınları.
- Gül, Muhittin (2010), **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, 7. Baskı, Ankara: Barış Platin Kitabevi.
- İnalcık, Halil (2006), “Sened-i İttifak ve Gülhane Hattı Hümayunu”, **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, 2. Baskı içinde (83-100), Ankara: Phoenix Yayınları.
- _____ (2006), “Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler”, **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, 2. Baskı içinde (127-150), Ankara: Phoenix Yayınları.
- Hayber, Abdülkadir (1993), **Halide Edib, Yakup Kadri ve Reşat Nuri’nin Romanlarında Nesil Çatışmaları**, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Heper, Metin (2006), **Türkiye Sözlüğü**, İstanbul: Doğu Batı Yayınları.
- <http://www.dr.com.tr/Sanatci/halide-edip-adivar/s=155883>
- <http://t24.com.tr/haber/halide-edibin-torunu-omer-sayardan-ipek-calislara-mektup,85315>
- Kaçmazoğlu, Bayram (2013), **Türk Sosyoloji Tarihi II**, İstanbul: Doğu Kitabevi Yayınları.
- Kahraman, Hasan Bülent (2002), “Bir Zihniyet, Kurum ve Kimlik Kurucusu Olarak Batılılaşma”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Tarihi: Modernleşme ve Batıcılık**, Cilt: 3 içinde (125-147), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kandiyoti, Deniz (1996), **Cariyeler Bacılar Yurttaşlar**, İstanbul: Metis Yayınları.
- Karpat, Kemal (2012), **Kısa Türkiye Tarihi**, İstanbul: Timaş Yayınları.
- _____ (2014), **Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus**, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kazan, Frances (2001), **Halide**, (Çev. G. Ç. Güven), İstanbul: Galata Yayınları.
- Kili, Suna (2002), **Türk Devrim Tarihi**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Kocahasanoğlu, Osman Selim (2005), **Rauf Orbay'ın Hatıraları**, İstanbul: Temel Yayınları.

Koçak, Cemil (2001), “Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi**, Cilt: 1 içinde (72-82), İstanbul: İletişim Yayınları.

Koçak, Mehmet (2001), **Türk Devrim Tarihi**, Trabzon: Derya Kitabevi.

Kuran, Ahmet Bedevi (2000), **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, İstanbul: Kaynak Yayınları.

Kurnaz, Şefika (2011), **Yenileşme Sürecinde Türk Kadını 1839- 1923**, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Mardin, Şerif (1983), **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, İstanbul: İletişim Yayınları.

_____ (1995), **Türk Modernleşmesi**, İstanbul: İletişim Yayınları.

_____ (2001), “Yeni Osmanlı Düşüncesi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi**, Cilt: 1 içinde (42-53), İstanbul: İletişim Yayınları.

Ortaylı, İlber (2001), “Osmanlı’da 18.yy Düşünce Dünyasına Dair Notlar”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, Cilt: 1 içinde (37-41), İstanbul: İletişim Yayınları.

_____ (2006), “Tanzimat Ödevi ve Tanzimat Toplumu”, **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, 2. Baskı içinde (301-335), Ankara: Phoenix Yayınları.

_____ (2014), **Tarihimiz ve Biz**, 9. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.

_____ (2014), “Halide Edib Adıvar”, **Milliyet**, <http://www.milliyet.com.tr/halide-edip-adivar/ilber-ortayli/pazar/yazardetay/26.01.2014/1827244/default.html>

(15 Şubat 2015).

- Önertoy, Olcay (2011), “Halide Edib Adivar’ın Romanlarında Toplumsal Eleştiri”, **Ankara Üniversitesi Dil, Tarih, Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi**, 18, 37-46.
- Özdemir, Selahattin ve Özdemir, Hakan (2013), “Türk Modernleşmesinin Bir Aracı Olarak Harf İnkılabı”, **Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 9, 41-59.
- Özden, Barış Alp (2001), “Ahmet Rıza”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, Cilt: 1 içinde (120-129), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özekin, Muzaffer (2012), **Halide Edib ve Gerçekler**, Ankara: Kripto Yayınları.
- Reyhan, Cenk (2001), “Prens Sabahattin”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, Cilt: 1 içinde (146-156), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sertel, Yıldız (1996), “Meşrutiyet Devrimi ve Kadın Sorunu”, **Kadın Araştırmaları Dergisi**, <http://www.journals.istanbul.edu.tr/iukad/article/view/1023012386/10230116184>, (22 Şubat 2015).
- Sertel, Zekeriya (1968), “Mütareke Döneminde İstanbul”, **Kurtuluş Savaşı ve Edebiyatımız**, İstanbul: Oğlak Yayıncılık.
- _____ (2000), **Hatırladıklarım**, 4. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Seyidanihoğlu, Mehmet (2006), “Divan-ı Hümayun’dan Meclis’i Mebusan’a Osmanlı İmparatorluğu’nda Yasama”, **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, 2. Baskı içinde (273-284), Ankara: Phoenix Yayınları.
- Somel, Selçuk Akşin (2001), “Osmanlı Reform Çağında Osmanlılık Düşüncesi (1839-1913)”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Cumhuriyet’in Birikimi**, Cilt: 1 içinde (88-116), İstanbul: İletişim Yayınları.
- _____ (2010), **Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tekeli, İlhan (2002), “Türkiye’de Siyasal Düşüncenin Gelişimi Konusunda Bir Üst Anlatı”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık**, Cilt: 3 içinde (19-42), İstanbul: İletişim Yayınları.

- _____ (2006), “19. yy da İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü”, **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, 2. Baskı içinde (381-392), Ankara: Phoenix Yayınları.
- Tevetoğlu, Fethi (1991), **Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Toker, Nilgün ve Tekin, Serdar (2002), “Kamusuz Cumhuriyet'ten Kamusuz Demokrasi'ye”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık**, Cilt: 3 içinde (82-107), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tokluoğlu, Ceylan (2013), “Ziya Gökalp ve Türkçülük”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 68, (3), 113-139.
- Tunaya, Tarık Zafer (2003), **İslamcılık Akımı**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- _____ (2003), **Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Türk, Bahadır (2005), “Halide Edib Adıvar'ın Liberalizm İle İmtihanı” **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm**, Cilt: 7 içinde (119-138), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Türköne, Mümtaz Er (2006), **Türk Modernleşmesi**, Ankara: Lotus Yayınları.
- Uçar, Fuat (2008), **Türkçülüğün Manifestosu**, Ankara: Fark Yayınları.
- Uçar, Ramazan (2011), “Abdullah Cevdet’in Batı Medeniyeti ve Batılılaşma Anlayışı”, **Toplum Bilimleri Dergisi**, 5 (10), 7-30.
- Uyguner, Muzaffer (1994), **Halide Edib Adıvar**, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Van Os, Nicole (2001), “Osmanlı Müslümanlarında Feminizm”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası Tanzimat ve Cumhuriyet’in Birikimi**, Cilt: 1 içinde (335-347), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Vergin, Nur (2008), **Siyasetin Sosyolojisi**, 8. Baskı, İstanbul: Doğan Kitap.
- Yelkenci, Ömer Faruk (2010), **Türk Modernleşmesi ve Abdülhamit’in Eğitim Hamlesi**, İstanbul: Kaknüs Yayınları.

- Yerasimos, Stefanos (2006), “Tanzimat’ın Kent Reformları Üzerine”, **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, 2. Baskı içinde (365-380), Ankara: Phoenix Yayınları.
- Yeşilyurt, Evrim (2002), **Halide Edib Adıvar: Hayatı ve Eserleri**, Ankara: Yeryüzü Yayınevi.
- Tekin, Yusuf ve Okutan, Çağatay (2011), **Türk Siyasal Hayatı**, Ankara: Orion Kitabevi.
- Yücel, Serhan (2006), **Türkiye'nin Siyasal Partileri 1859- 2005**, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Zürcher, Eric Jan (1995), **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, (Y. Saner, Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- _____ (2003), **Cumhuriyetin İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, (G. Ç. Güven Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.

EKLER

Ek I: Halide Edib'in Kadıköy Mitingi

“Müslümanlar, Türkler,

Müslüman ve Türk dünyası en siyah bir matemle dalgalanıyor. Bu günkü heyecan emin olunuz ki Müslüman alemi bir dalga gibi sarıyor. Sizin kederinizi ta Afganistan'da bile duyuyorlar. Biliniz ki küçük görünen bir Türkiye ve Türkler Müslüman dünyasının başıdır, kalbidir. Türklere indirilmek istenen darbe bütün Müslüman dünyasının kafasını koparmak içindir. Emin olunuz ki harbi umumide bir çok Müslüman kardeşimizle beraber kan döktüler. Galiçya'da, Çanakkale'de, Irak'ta makam-ı hilafete karşı garp ederken onlar adalet için, beşeriyet için harp ettiler. Çanakkale'sinde Türk'e karşı akan bu Müslüman Hintlinin kanı Venizelos birkaç palikaryasının hatırı için değildi. Öldüler, emin olunuz aldandılar, aldatıldılar...

Bugün aldanmayalım. Hissedilen bir heyecan var. Bunu söndürmek için icad edilen yalancı haberlere inanmayalım. Daha dün alemler titreten Almanya, bugün başı önünde gidiyor. Kendilerinin olmaya toprakları alemler tevzi etmek isteyenler, hakkın sadası önünde eğilecekler ve hakkı teslim edeceklerdir. Dostu Venizelos'a hediye veren Mösyö Klemanso'nun arkasında milletlerin hak ve adli için harbetmiş bir Fransız milleti var. Yunan parasıyla çıkan Fransız gazetelerinden birkaçının maadası bütün bu hayalleri şayan-ı takbih buluyorlar. Türk milletini ve Türkiye'yi parçalamak isteyen Lloyd George'un ve bunların mürekkep olan dörtler meclisinin arkasından uyanacak, emin olunuz, emin olunuz, büyük harpler vardır.

Dün İstanbul'a gelmek isteyen bir çarlık vardı. O çarlığın yerlerinde şimdi yeller esiyor. Niçin? Biz o çarlığın nefesini Çanakkale'de boğduk. Burada devrilen yalnız çarlık değildir. Adaletsizliktir.

Bu adaletsizlik muvakkattir. Belki de biz adaletin geldiğini göremeyeceğiz. Fakat o gecikmeyecektir. Bütün adaletin üstünde bir adalet-i ilahi vardır ki o gelecek ve bütün milletleri sarsarak üzerinden geçecektir.

Zinhar heyecanlarımızı unutmayınız. Yarın dünyanın son tarihi perdeleri oynandıktan sonra Türkler ne yaptı diye bize bakacaklardır. Ve bizi çarlığı boğup adaleti kurtardığımızdan dolayı alkışlayacaklardır. Milletlerin üzerinde hakim olan adalet, Türk milleti Nihayet senin de hakkını verecektir (Cunbur, 1983:24).

Ek II: Halide Edib'in Fatih Mitingi

“Müslümanlar, Türkler,

Türk ve Müslüman bugün en kara gününü yaşıyor. Gece karanlık bir gece... Fakat, insanın hayatında sabahı olmayan gece yoktur. Yarın bu korkunç geceyi yurttan müşşaa bir sabah yaratacağız. Yalnız ışık geldiği vakit, gözümüzü güneşe karanlığı gören baykuşlar gibi açmayalım. Işık geldiği vakit, hayatı karşılayacak, karşılayabilecek insanlar halinde bulunalım. Millet iyi ve fena günler gördü. Günah dakikalar ve şanlı dakikaları yaşadı. Fakat, kardeşler, bugün ufak günahlarımızın üzerine öyle ateşin bir kan akmıştır ki bu kan bütün dünyanın günahını yıkayacak kadar temiz ve mabzuldü. O kan bizim ve vazifemizi tayin etti, bize bir vazife bıraktı.

Hanımlar, bu gün elimizde top, tüfek denilen alet yok; fakat ondan büyük, ondan kuvvetli bir silahımız var: Hak ve Allah var. Tüfek ve top düşer, hak ve Allah bakidir. Topun yüzüne tükürecek kadar, evlatlar, analar, kalbimizde aşk ve iman, milliyet duygusu var. Biz dünyanın millet sıfatına layık bir millet olduğumuzu, erkek, kadın hatta çocuklarımıza kadar ispat ettik.

Bu gün milletimiz taksim tehlikesi karşısında adım adım, adeden kendi dünümüzdeki milletleri başımıza efendi yapmak istiyorlar. Bu gün İzmir, yarın Konya, öbür gün İstanbul, sonra Müslüman dünyanın başı olan Türk susturuluş olacak. Bun karşın ne silahımız var? Kurşun, top, bomba... Bir top binlerimizi öldürebilir. Bizim bundan da kavi silahlarımız var; topun yüzüne tüküren milletlerin ruhu bizde de var. Sesimizi mutlak dünya işitecektir. İşitmek ve işittirmek için bu gün kuvvetli ve metin bir millet halinde bulunmalıyız. Bugün Türkler arasında milli davalarını halledinceye kadar nasıl kurun-u vustada haftada üç gün Allah mütarekesi yapılırsa öyle Allah mütarekesi aktedilmelidir.

Arkadaşlar, Müslümanlar, Türkler, bugün buraya toplanan şu halk kitlesinin tek bir isteği var, o da en tabii haklarının kendisinden alınmamasıdır. İsteyeceğimiz basit, yüksek ve ulvi bir haktır. Bizim sözümüzü onlar dinlemeyebilirler, fakat biz padişahımızdan bize babalık etmesini rica ederiz. Biz erkeklerimizle beraber milletin kalbinden gelen en kuvvetli, en akıllı, en cesur, milleti en çok teslim edecek bir kabine isteriz. Padişahımıza halkın hissiyatını tebliğ eder ve deriz ki: işte kara bir gün yaşıyoruz. Bugün herkes susmuştur. Bugün Türk ve Müslüman, padişahın etrafında toplanmıştır.

Hanımlar, efendiler, bugün bunun beş bin kadar bir miting de yapmış olsak bir semeresini göremeyiz. Fakat yarın var, çocuklarımız var. Buradaki Türk, Müslüman aleminin kalbidir, siz düştüğünüz zaman bir çok şeyler düşecektir. Kadınlar silahsız ve zayıf, fakat kalbi gayet metindir. Bütün alemler İslam ve Türk hep kardeşimizdir. Bundan önen Türk kadını değildir. Yaşasın padişahımız, yaşasın milletimiz” (Cunbur, 1983: 16).

Ek III: Halide Edib'in Sultan Ahmet Mitingi'nin Metni

“Kardeşler, vatandaşlar,

Yedi yüzyılın şerefi göğe yükselen bir minarelerin tepesinde Osmanlı tarihinin yeni faciasını seyrediyor, bu meydanlardan çoğu zaman hayal halinde geçmiş olan büyük atalarımızın ruhuna hitap ediyor, başımı bu görünmeyen ve yenilmez ruhlara kaldırarak diyorum ki: “Ben İslamiyet’in bedbaht bir kızıyım ve bugünün talihsiz fakat aynı derece de kahraman devrinin anasıyım. Atalarımızın ruhları önünde eğiliyor, onlara bugünün Türkiye’si adına hitap ediyorum ki, silahsız olan bugün ki iletin kalbi de onların ki gibi yenilmez bir kudrettedir; Allah’a ve haklarımıza iman ediyoruz.

Kardeşler, evlatlar, size dünyanın verdiği hükmü dinleyiniz: Avrupalı İtilaf Devletleri’nin tecavüz siyaseti bazen hıyanetle ve daima haksız olarak Türkiye’ye çevrilmiştir. Eğer ayda ve yıldızlarda da Türk ve Müslüman bulunduğu söyleseler oralara da istila ordusu gönderirlerdi. Nihayet Hilali parçalamak için ellerine fırsat geçmiştir. Bu kararlarına karşı bizi tutacak hiçbir Garplı kuvvet yoktur. Bu mesele de bu insani olmayan kararlara katılmayanlar da aynı derece de, belki daha da mesuldürler. Onların hepsi, insan haklarını ve millet haklarını müdafa için bir mahkeme kurmuşlar, fakat orada, yenilenlerin parçalanması hükmünün vermişlerdir. Türklere günahkar diyen bu kimselerin kendileri o kadar günahkarlardır ki, okyanusun suları onları temizleyemez.

Bir gün gelecektir ki daha büyük bir mahkeme, milletleri tabi haklarından mahrum edenleri mahküm edecektir. O mahkeme, bu gün bizim aleyhimize olan devletlerin fertlerinden teşekkül edecektir. Çünkü her ferdin içinde ezeli bir hak duygusu vardır ve milletleri meydana getirenler de fertlerdir.

Kardeşler, evlatlar, beni dinleyiniz. Sizin iki dostunuz vardır: Müslümanlar ve haklarınız için seslerini bir gün yükseltecek olan medeni milletlerin fertleri. Birincisi, bugün sizlerle beraberdir. İkincilerse, bizim şaşmaz olan gayemizin hakkını er geç anlayacak olan fertlerdir. Hükümetler düşmanımız, milletler dostumuz ve kalbimizdeki haklı isyan kuvvetimizdir. Bütün milletlerin haklarını kazanacağı gün çok uzak değildir. O gün geldiği zaman, bayraklarınızı alınız, bu maksat için canlarınızı veren kardeşlerimizi ziyaret ediniz. Şimdi yemin edin ve benimle birlikte tekrarlayın:

Yüreğimizdeki mukaddes heyecan milletlerin hakları ilan edilinceye kadar devam edecektir”(Adıvar, 2009a: 39).

Ek IV: Halide Edib'in Mustafa Kemal Paşa'ya Mektubu'nun Tam Metni

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

Saygıdeğer Efendim,

Memleketin siyasi durumu en son kertesine geldi. Kendimize bir yön çizebilmek için, Türk milletinin zararını atıp olumlu bir durum alma zamanı ise geçmek üzere bulunuyor.

Dış durum İstanbul'da şöyle görünüyor: Fransa, İtalya, İngiltere, Türkiye'nin mandaterlik meselesini Amerikan Senatosu'na resmen teklif etmiş olmakla birlikte, Senato'nun bu teklifi kabul etmemesi için bütün güçlerini kullanıyorlar. Taksimden pay kaçırmak elbette işlerine gelmiyor.

Suriye'de aradığını bulamayan Fransa, zararını Türkiye'den kapatmak istiyor. İtalya namuslu bir emperyalist olduğundan, savaşa ancak Anadolu'nun bölüşülmesinde pay almak için girdiğini açıktan açığa söylüyor. İngiltere'nin oyunu biraz daha incedir.

İngiltere, Türk'ün birliğini, çağdaşlaşmasını, gerçek bir bağımsızlık kazanmasını, gelecekte bile istemiyor. Yeni imkân ve görüşlerle; tamamen çağdaş ve kuvvetli bir Müslüman-Türk hükümeti başında hilâfet de olursa, İngiltere'nin elindeki Müslüman esirleri için kötü bir örnek olur. İngiltere Türkiye'yi bütünü ile ele geçirebilse, kafasını kolunu koparır, birkaç yılda sadık bir sömürge durumuna sokar. Buna, memleketimizde en başta ve özellikle dini sınıflar çoktan taraftardır. Fakat bunu Fransa ile dövüşmeden yapabilmek mümkün olamayacağından taraftar olamaz. Fakat, Türkiye'yi bütün olarak korumak gereği duyulursa, yani bölüşmenin büyük askerî fedakârlıklarla yapılabileceğini anlarsa Latinleri sokmamak için Amerikan görüşünü tutar ve destekler. Nitekim İngiliz siyasetçileri arasında zaten bu görüşe eğilimli olanlar vardır. Morisson (Morison) gibi ünlü kimseler Amerika'nın Türkiye'de manda kurmasını istiyorlar.

Başka bir çözüm yolu da, Türkiye'yi Trakya'dan, İzmir'den, Adana'dan, belki de Trabzon'dan ve hele İstanbul'dan yoksun bıraktıktan sonra, eski kapitülasyonları ve boğulmaya mahkum iç sınırlarıyla baş başa bırakmak.

Biz İstanbul'da, kendimiz için, bütün eski ve yeni Türkiye sınırlarını içine almak üzere geçici bir Amerikan mandasını ehven-i şer olarak görüyoruz. Dayandığımız noktalar şunlardır:

1- Aramızda, hangi şartlar altında olursa olsun, Hıristiyan azınlıklar kalacaktır. Bunlar hem Osmanlı vatandaşı olma haklarından yararlanacaklar hem de dışarıda bir Avrupa devletine dayanarak karışıklık çıkaracaklar, sürekli olarak müdahaleye yol açacaklar ve zaten göstermelikten ibaret olan bağımsızlığımızdan azınlıklar adına her yıl bir parça daha kaybedeceğiz.

Güçlü bir hükümet ve çağdaş bir idare kurulabilmesi için, patrikhanenin siyasi imtiyazla, azınlıkların kuvvetli devletler vasıtasıyla yaptıkları sürekli tehditler ortadan kalkmalıdır. Küçük ve zayıf bir Türkiye bunu başaramayacaktır.

2- Biri birini yok eden, çıkar sağlama, hırsızlık, macera ve şöhret için yaşayanların hırsını doyuran bu hükümet anlayışı yerine, milletin refah ve kalkınmasını sağlayabilecek, halkı ve köyleri, sağlığı ve zihniyeti ile çağdaş bir halk durumuna getirebilecek bir hükümet anlayış ve uygulamasına ihtiyacımız var. Bunun için gerekli olan paraya uzmanlığa ve kudrete sahip değiliz. Siyasi dış borçlar, siyasi esareti artırıyor. Taraf tutma, cahillik ve çok konuşmaktan başka olumlu bir sonuç veren yeni bir hayat yaratamıyoruz.

Bugünkü hükümet, adamlarını takdir etmese bile, halkı ve halk hükümeti kurulmasını yararlı gören Filipin gibi vahşî bir memleketi, bugün kendi kendini idareye muktedir çağdaş bir makine haline koyan Amerika, bu konuda çok işimize geliyor. On beş

yirmi yıl sıkıntı çektikten sonra yeni bir Türkiye'yi, her ferdi öğrenimi ve zihniyetiyle gerçek bağımsızlığı kafasında ve cebinde taşıyan bir Türkiye'yi, ancak yeni dünyanın kabiliyeti yaratabilir.

3- Yabancı devletlerin Türkiye üzerindeki rekabetlerini ve kuvvetlerini memleketimizden uzaklaştırabilecek bir yardımcıya ihtiyacımız var. Bunu ancak Avrupa dışında ve Avrupa'dan daha güçlü bir elde bulabiliriz.

4- Bugünkü oldu bittileri ortadan kaldırmak ve davamızı süratle dünyaya karşı savunabilmek için, gerekli güce sahip bir devletin yardımını istemek lazımdır. Yayılma siyaseti güden Avrupa'nın başvurduğu bin bir yol ve alçakça siyasetine karşı böyle bir vekil olarak Amerika'yı kendimize kazanarak ortaya atabilirsek, Doğu Meselesini de Türk Meselesini de gelecek için kendimiz çözümlenmiş olacağız.

Bu sebeplerden dolayı, bir an önce istememiz gereken Amerikan mandası da, elbette sakıncasız değildir. Haysiyetimizden epeyce fedakarlık etmek mecburiyetinde bulunuyoruz. Yalnız, bazılarının düşündüğü gibi, Amerika'nın resmi sıfatında dinî eğilim ve taraf tutma yoktur. Hıristiyanlara para verecek misyoner kadın Amerika'sı, Amerika'nın yönetim mekanizmasında bir yer tutmaz. Amerika'nın yönetim mekanizması dinsiz ve milliyetsizdir. O, türlü cins ve mezhepten insanları çok uyumlu ve kaynaşmış olarak bir arada tutmanın yolunu biliyor.

Amerika, Doğu'da mandaterlik yapmak Avrupa'da başına dert açmak niyetinde değildir. Fakat onların onur meselesi yaptıkları şey, yöntemleri ve idealleri ile Avrupa'dan daha üstün bir millet olmak iddiasıdır. Bir millet içtenlikle Amerikan millete başvurursa, Avrupa'ya, girdikleri memleket ve milletin yararına nasıl bir idare kurduklarını göstermek isterler.

Amerikan resmî mahfillerinin önemli şahsiyetleri arasında epey lehimize bir hava oluştu. İstanbul'a Ermeni dostu olarak gelen birçok hatırı sayılı Amerikalı, Türk dostu ve Türk propagandacısı olarak döndüler.

Bu akımı temsil eden resmî ve gayri resmi Amerikan görüşünün altında yatan gizli düşünce şudur: Türkiye'yi parçalamamak, eski sınırları içinde bir bütün halinde olduğu gibi korumak şartıyla genel ve tek bir mandaya bağlamak. Suriye, Amerikan Komisyonu orada iken, genel bir kongre toplayarak Amerika'yı istemiştir. Suriye'nin bu isteği Amerika'da çok iyi karşılanmıştır.

Amerika, bizim topraklarımız üzerinde Ermenistan kurmaya niyetli görünmüyor. Eğer mandayı alırlarsa, bütün milletleri eşit şartlar altında bir memleket evladı olarak kabul edip alacaklarını önemli çevrelerden haber aldım.

Ne var ki, Avrupa, mutlaka bir Ermenistan meselesi ortaya çıkarmak -özellikle İngiltere- Ermenilere tavizler vermek istiyor. Amerikan kamuoyunda zulüm görmüş Ermeniler adına bir oyun oynamaya çalışıyor. Avrupa korkusu bizim fikir adamlarını düşündürüyor. Reşat Hikmet Bey gibi, Câmi Bey gibi, hatta millî birliğe şekil veren diplomatlarımızın, Ermeni meselesi için bir çözüm yolu tavsiyeleri var. Resmen size yazılıyor.

Çok tehlikeli anlar geçiriyoruz. Anadolu'daki mücadeleyi dikkat ve sevgiyle izleyen bir Amerika var. Hükümet ve İngilizler, bunun Hıristiyanları öldürmek, İttihatçılar getirmek için yapılan bir hareket olduğu düşüncesini Amerika'ya elbirliği ile benimsetmeye çalışıyorlar.

Her an bu Millî Mücadele'yi durdurmak için kuvvet gönderilmesi tasarlanıyor; bunun için İngilizleri kandırmaya çalışıyorlar. Millî Mücadele süratle ve olumlu isteklerle kendini ortaya koyarsa ve Hıristiyan düşmanlığı gibi bir rengi de olmazsa Amerika'da hemen destek bulacağını yine çok önemli çevreler garanti ediyorlar.

Sivas Kongresi toplanıncaya kadar, Amerikan komisyonunu alıkoymaya çalışıyoruz. Hatta, kongreye Amerikalı bir gazeteci göndermeyi de belki başarabileceğiz.

İşte bütün bunlar karşısında, davamızda bize yardımcı olabilmesi için, bu fırsat dakikalarını kaybetmeden, bölüşülme ve çözümlenme korkusu karşısında, kendimizi Amerika'ya başvurmaya mecbur görüyoruz Vasıf Bey kardeşimizle bu hususta birleştiğimiz noktaları kendisi de ayrıca yazacaktır.

Türkiye'yi azim ve irade sahibi geniş görüşlü bir iki kişi belki kurtarabilir. Macera ve boğuşma devri artık geçmiştir. Gelecek için kalkınma ve birlik savaşı açmaya mecburuz. Sınırlarında bu kadar çok evladı ölen zavallı memleketimizin düşünce ve medeniyet savaşında kaç tane şehidi var. Biz Türkiye'nin hayırlı evlâtlarından, yarının kurucuları olmalarını istiyoruz. Sizin, Rauf Bey kardeşimizle birlikte, temelleri bile çöken zavallı memleketimiz için uzakları görerek düşünüp çalışmanızı bekliyoruz.

Saygılarımı gönderir, başınıza dua ederim. Millî davada canıyla başıyla çalışanlar arasında, sade bir Türk askerinin alçak gönüllülüğü ile, sizinle birlikte olduğumu ifade ederim.

10.8.1919 Halide Edip (Atatürk, 2005: 74-77)

ÖZGEÇMİŞ

Hülya Sağlam, 1988 yılında Trabzon'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Trabzon'da tamamladı. 2012 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü'nden mezun olup, aynı yıl Karadeniz Teknik Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü'nde yüksek lisansa başladı ve 2014 yılında aynı üniversitede araştırma görevlisi olarak işe başladı. Halen bu görevi sürdürmekte ve Trabzon'da ikamet etmektedir. Sağlam, İngilizce bilmektedir.